

ANALELE ARADULUI

Anul VII, nr. 7 – 2021

**Asociația Națională Arădeană
pentru cultura poporului român**

Colecția „ASTRA ARĂDEANĂ – 1863”

Vasilie Goldiș
University Press
Arad

ANALELE ARADULUI

Colecția „Astra Arădeană – 1863”

Anul VII, Nr. 7, 2021
Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român

Comitetul coordonator:

ÎPS dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscop al Aradului
Ing. dr. Gheorghe Falcă, deputat Parlamentul European
Prof. Ioan Traia, muzeograf Muzeul Satului Bănăţean, Timișoara

Consiliul editorial:

Redactor-șef: dr. Doru Sinaci

Redactor-șef adjunct: dr. Constantin Ghiță

Secretar general de redacție: prof. dr. Gabriela Adina Marco

Secretar de redacție: prof. Ioana Nistor

Membri: conf. univ. dr. Sorin Bulboacă, conf. univ. dr. Adrian Nițu, dr. Elena Rodica Colta, dr. Oana Mihaela Tămaș, arhivist Mirela Pachița, arhivist Anca Băițoiu, prof. Ujj János, prof. Puskel Péter, lector univ. dr. Stelean-Ioan Boia, prof. Horia Truță, dr. Augustin Mureșan, dr. Marius Răzvan Meszar, prof. Dan Demșea, dr. Felicia Aneta Oarcea, dr. Adelina Stoenescu

Consiliul științific:

Președinte: prof. univ. dr. Ioan Bolovan, prorector Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei Române, director al Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române, Cluj-Napoca

Președinte executiv: prof. univ. dr. habil. Corneliu Pădurean, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad

Membri:

- prof. univ. dr. Josef Wolf, Institutul pentru Istoria și Geografia Regională a Șvabilor Dunăreni Tübingen, Germania
- cerc. șt. dr. Volker Wollmann, Muzeul Ardelean din Gundelsheim, Germania
- prof. univ. dr. Francesco Guida, Università degli Studi Roma Tre, Italia
- cerc. șt. I dr. Dumitru Suci, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca
- cerc. șt. I dr. Ioan Hațegan, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”, Timișoara
- prof. univ. dr. Dumitru Preda, ambasador, Universitatea București
- prof. univ. dr. Sorin Mitu, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
- conf. univ. dr. Marius Eppel, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
- prof. univ. dr. Marius Grec, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad
- prof. univ. dr. habil. Sorin Șipoș, Universitatea din Oradea
- prof. univ. dr. emerit Ion Zăinea, Universitatea din Oradea
- prof. univ. dr. Mihai Drecin, Universitatea din Oradea
- dr. Laurențiu Ștefan Szemkovich, Arhivele Naționale ale României, București
- prof. dr. Dumitru Tomoni, vicepreședintele Societății de Științe Istorice din România

CUPRINS CONTENTS

I. ISTORIE / HISTORY

Augustin MUREȘAN

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS

Drapelele reconstituite ale Gărzilor Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa

The Reconstituted Flags of the Romanian National Guards from Cuciulata and Lupșa.....

5

Augustin MUREȘAN

Ioan POPOVICI

Steagurile de la Șeitin la sfârșitul Primului Război Mondial

The Flags of Șeitin at the End of the First World War.....

14

Elena GHERGHINESCU ZIEGLER

Rolul femeii creștine în societatea arădeană în perioada 1918- 1935

The Contribution of the Christian Women to the Arad Society during 1918-1935.....

24

Mihai D. DRECIN

Delia CORA

Antifasciști și comuniști în Aradul anilor 1939-1945. Între excese interpretative și adevăr

Antifascists and Communists in Arad during 1939-1945. Between Interpretive Excesses and Historical Truth.....

36

Adrian Henorel NIȚU

Consecințe ale celui de-al Doilea Război Mondial asupra industriei arădene

Consequences of the Second World War on the Arad Industry.....

47

II. BISERICA ȘI ȘCOALA

THE CHURCH AND THE SCHOOL

Mihai HANDARIC

Biserica reformată din Transilvania după Trianon: contextul politic și religios

The Transylvanian Calvinist-Reformed Church after the Trianon Treaty: the Political and Religious Context.....

77

**III. SOCIETATE, ANTROPOLOGIE CULTURALĂ
ȘI ETNOGRAFIE
SOCIETY, CULTURAL ANTHROPOLOGY
AND ETNOGRAPHY**

Marius Răzvan MESZAR

Versuri de război War Lyrics.....	101
--	-----

Gabriela Adina MARCO

Momente, monumente și amintiri. Nădlăcani participanți la cel de-al Doilea Război Mondial Moments, Monuments, and Memories, Citizens from Nădlac in the Second World War.....	113
--	-----

Amalia BARBĂ

Frânturi din război – amintiri-obiecte-documente-enigme. Ce mai reține memoria nădlăcanilor? Glimpses of War – Memories – Objects – Documents – Enigmas. What do the citizens of Nădlac still remember?.....	123
---	-----

**IV. MEDALIOANE
PORTRAITS**

Constantin-Tufan STAN

Aurel C. Popovici-Racoviță, Personalitate accentuată a vieții muzicale bănățene și arădene Aurel C. Popovici-Racoviță, a Great Personality of the Musical Life from Banat and Arad.....	139
--	-----

Constantin-Tufan STAN

George Enescu pe scenele de concert arădene George Enescu on the Arad Concert Stages.....	156
--	-----

V. RECENZII / REVIEWS

Diana BUNACIU

Românii din Balcani. Istorie și politică, Mihai Drecin, Méneși Beáta, Ion Zainea (coordonatori), București, Editura Pro Universitaria, 2020, 323 p.	165
---	-----

ANALELE ARADULUI

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI.....	169
--	-----

I. ISTORIE HISTORY

Drapelele reconstituite ale Gărzilor Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa

The Reconstituted Flags of the Romanian National Guards from Cuciulata and Lupșa

*Dr. Augustin MUREȘAN
Complexul Muzeal Arad*

*Dr. Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS
Arhivele Naționale Istorice Centrale, București*

Abstract

The authors present two reconstituted flags: the flag of the Romanian National Guard from Cuciulata and the flag of the Romanian National Guard from Lupșa, Brașov County. The reconstruction is based on vexillological evidence and a photographic document. Each flag had the canvas of the flag, probably made of a cotton, linen or silk fabric, made up of three strips sewn together and rectangular in shape. The colours of the tricolour of the flag of the Romanian National Guard from Cuciulata were placed perpendicularly on the stem, horizontally with red in the upper part, yellow in the middle and blue in the lower part. The flag of the Romanian National Guard from Lupșa had the colours of the tricolour arranged vertically with blue on the stem.

Keywords: *Brașov county, Cuciulata, Lupșa, Romanian National Guard, flag reconstituted.*

Între Gărzile Naționale Române din Transilvania¹ înființate în toamna anului 1918 s-au aflat și Gărzile Naționale Române din Cuciulata și

¹ Constituirea Consiliilor și a Gărzilor Naționale Române a fost prilej de mare sărbătoare, de entuziasm deosebit și de mare satisfacție, exprimate deschis în cadrul festiv al adunărilor populare ținute de obicei sub cerul liber, cu participarea locuitorilor sub faldurile steagului tricolor care conferea adunărilor o semnificație sporită. Adunarea începea cu o slujbă religioasă și sfințirea steagului tricolor, iar în final avea loc defilarea gărzii. Vezi: Gheorghe Unc, Augustin Deac, 1918. *Gărzile Naționale Române din Transilvania*, București, Editura

din Lupșa, județul Brașov² (pe atunci comitatul Făgăraș)³. Garda Națională Română din Cuciulata era sub comanda locotenentului Aurel Cantor⁴, iar cea din Lupșa a fost încredințată o perioadă conducerii lui George Chiția⁵.

Pentru a se individualiza, aceste unități, cu caracter militar, formate din voluntari, au utilizat drapelul propriu. Ele au fost sfințite la biserică, după datină, prilej cu care au participat numeroși locuitori din ambele localități.

Datorită vicisitudinilor, aceste două drapeluri nu s-au păstrat⁶. Însă s-a păstrat o fotografie alb-negru, reprezentând gărzile naționale din cele două localități cu drapelurile proprii⁷.

Militară, 1979, pp. 104-106; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, II, București, Editura Academiei R. S. R., 1983, pp. 159-200.

² În prezent satele Cuciulata și Lupșa aparțin de comuna Hoghiz, județul Brașov; vezi: „Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativ-teritorială a României”, în *Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative, 1968 (1 noiembrie – 31 decembrie)*, 1970; Ion Iordan, Petre Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, Editura Academiei R. S. R., 1974.

³ Pentru o mai bună activitate, Comandamentul Gărzilor Naționale Române comitatens a organizat teritoriul Țării Făgărașului în 15 secții. Localitățile Cuciulata și Lupșa făceau parte din secția a XI-a, în care intrau și Veneția de Jos, Veneția de Sus, Comăna de Jos, Comăna de Sus cu sediul la Veneția de Jos, secție aflată sub conducerea locot. George Andraș; vezi: Alexandru Socaciu, „Memoriile” *protopopului ortodox al Făgărașului, Nicolae Borzea* (lucr. mss.); *Organizarea Românilor în orașul Făgăraș din Țara Voivozilor Români la 11 noiembrie 1918* de Nicolae Borzea de Vișt, protopop român ortodox, senator de România Mare etc., 1936, p. 52; Constantin Băjenaru, „Consiliile Naționale Române din comitatul Făgăraș. Organizare și activitate”, în *Țara Bârsei* (Brașov), 2018, pp. 247-249; idem, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2016, pp. 267-280; Ioan Mândrea, „1918 în Țara Făgărașului”, în *Cumidava* (Brașov), XII, 1979-1980, pp. 281-299.

⁴ Nicolae Borzea, *op. cit.*, p. 50; Constantin Băjenaru, *Consiliile Naționale ...*, p. 248; vezi și *Cum s-au organizat făgărășenii pentru Marea Unire*, pe <http://fagarasultau.ro/2018/11/26/cum-s-au-organizat-fagaraseni-pentru-marea-unire-de-la-1918/> (accesat 26.08.2021).

⁵ Nicolae Borzea, *op. cit.*, p. 50; Președinte al Consiliului Național Român local Cuciulata era dr. B. Buzdugan, preot, iar al Consiliului Național Român local Lupșa, Ioan Chiția, proprietar; Constantin Băjenaru, *Consiliile Naționale...*, p. 243.

⁶ În legătură cu unele steaguri ale Gărzilor Naționale Române păstrate din timpul Marii Uniri, vezi: Elena Pălânceanu, „Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România”, în *Muzeul Național* (București), 1974, nr. I, pp. 142-143; Augustin Mureșan, „Inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918”, în *Ziridava* (Arad), 1996, nr. XIX-XX, p. 419 și Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, pp. 35-47.

⁷ Fotografia se păstrează la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, C. F.: 3975. Mulțumim d-lui dr. Tudor Victor Roșu de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, pentru punerea la dispoziție a imaginii care reproduce fotografia reprezentând Garda

Reconstituirea celor două drapele este o problemă dificilă. Pentru a afla înfățișarea lor, le-am reconstituit⁸, folosind o serie de mărturii vexilologice⁹ și fotografia reprezentând cele două gărzi¹⁰, izvor istoric documentar contemporan valoros (fig. 1).

Fig. 1. Gărzile Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa (1918)

Fotografia înfățișează membrii celor două unități, în uniformă militară austro-ungară, lângă biserică, alături de care, în plan secund, se văd numeroși bărbați, femei, fete și băieți îmbrăcați de iarnă. Țăranii cu haine tradiționale, unii cu căciuli din blană, iar alții cu pălării specifice zonei, dintre care unele cu tricolor. Membrii gărzilor erau înarmați și poartă pe

Națională Română din Cuciulata și Garda Națională Română din Lupșa (comitatul Făgăraș).

⁸ Reconstituirea drapelului a fost făcută fără pretenția de a fi epuizat în totalitate subiectul, așteptând opiniile celor interesați, iar asupra reconstituirilor prezentate ne rezervăm pentru noi și altora dreptul de a relua subiectul.

⁹ Părțile componente reconstituite ale drapelului acestor două gărzi sunt realizate ținând cont de mărturii istorice verificabile și inspirate după acest fel de însemne vexilologice folosite de către Gărzile Naționale Române.

¹⁰ Fotografia a fost reprodusă la Nicolae Josan, „1 Decembrie 1918 – Ziua Marii Uniri”, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Muzeu* (București), anul XXIII, 1986, nr. 10, p. 4; Neculai Băhnăreanu, „Marea Unire a tuturor românilor-vis împlinit”, în *Rezerva oștirii române* (București), anul XX, nr. 2 (39), noiembrie 2018, p. 13; Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, p. 290 ș. a.

brațul stâng, banderola tricoloră¹¹. Doi dintre ei, având calitatea de comandant, au peste manta, pusă în diagonală la piept, eșarfa tricoloră. Cel de jos, culcat pe o parte și rezemat pe cotul drept, poartă și el, la brațul stâng, banderola. Cel reprezentat în picioare poartă eșarfa tricoloră și cu mâna stângă ține întinsă flamura drapelului. Central, sunt două steaguri.

Dat fiind faptul că membrii lor nu s-au așezat grupat, nu știm sigur care drapel aparține gărzii din Cuciulata și care gărzii din Lupșa. Atunci ne punem întrebarea al cui era drapelul din dreapta și al cui era cel din stânga. Greu de aflat, chiar dacă în imagine se văd comandanții gărzilor. Am identificat doar locul unde se afla un comandant sau altul, dar nu care ar fi fost comandantul Gărzii din Cuciulata și care ar fi fost comandantul Gărzii din Lupșa. Mai mult, nu putem desluși cine erau stegarii. După opinia noastră, drapelul din dreapta ar fi fost al Gărzii Naționale Române din Cuciulata, iar cel din stânga al Gărzii Naționale Române din Lupșa.

*Pânza fiecărui drapel*¹² (flamura) era confecționată probabil dintr-o țesătură (din bumbac, în sau mătase), alcătuită din trei fâșii cusute între ele și avea format dreptunghiular. Privind cu atenție imaginea, distingem că drapelul din dreapta are fâșia din partea inferioară a flamura perpendiculară pe hampă și de culoare mai deschisă, în comparație cu celelalte două, de unde se poate deduce dispunerea culorilor. Acest element al flamura ne indică indubitabil modul de așezare a culorilor tricolorului pe flamură, tripartit în fascie¹³. Astfel, fondul cromatic al acestui drapel ar corespunde

¹¹ Despre purtarea acestui însemn distinctiv, ziarul „Românul” din Arad, în numărul său din 26 octombrie/8 noiembrie 1918, la rubrica „Organizația Gardei naționale române”, la punctul 5/c *Adjustarea*, scria: „Gardiștii folosesc uniformă militară de care dispun ori veșminte civile. Ca insigne poartă gardiștii un brățar tricolor la brațul stâng cu inscripția „Garda națională română”. Până când se vor pune la dispoziție astfel de brățare sunt a se folosi brățare provizorie” (*Românul* (Arad), anul VII, nr. 1, 26 octombrie / 1 noiembrie 1918, p. 3); vezi și Augustin Mureșan, Ioan Popovici, „Banderola tricoloră un însemn distinctiv al Gărzilor Naționale Române”, în *Historia Special* (București), an VII, nr. 25, decembrie 2018, pp. 47-49. O banderolă tricoloră care s-a păstrat este cea purtată de Vasile Dărăbanțiu, comandantul Gărzii Naționale Române din Seceani; Augustin Mureșan, „Banderola purtată de [av. dr.] Vasile Dărăbanțiu, comandantul Gărzii Naționale Române din Săceani (azi Seceani), județul Timiș”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, 2018, nr. 4, Supliment 100 de ani de la Marea Unire, „Vasile Goldiș” University Press, pp. 591-596.

¹² Pânza drapelului = țesătură realizată din fire de mătase, bumbac, damasc etc. prinsă de hampa steagului pe una din laturi; vezi Alexandru Daneș, *Mic dicționar de vexilologie*, Brașov, 2010, p. 7.

¹³ În aceste sens, „în Bucovina secolului al XIX-lea, pe când aceasta era vremelnic ocupată de austrieci, tricolorul orizontal, roșu, galben și albastru, a fost considerat de patrioții români din această veche provincie, un simbol al naționalității lor, aceștia invocând – ca și românii din Transilvania – faptul că cele trei culori reprezentaseră o combinație cromatică

tradiției. Ordinea dispunerii celor trei culori pe flamura acestui drapel poate fi confirmată indirect de următoarea informație: „Magistratul și poliția orașului Brașov, care încă se pregătesc pentru primirea trupelor române, au avut o idee ingenioasă pentru pregătirea steagului tricolor, pe care o recomandăm tuturor orașelor din Ardeal și anume: din seria de steaguri ce le aveau în decursul războiului și care azi nu mai au nici o noimă, au împrumutat de la cel unguresc culoarea roșie, de la cel austriac culoarea galbenă și de la cel săsesc culoarea albastră și astfel au făcut un mândru stindard tricolor românesc”¹⁴.

La drapelul din stânga, așezarea culorilor tricolorului nu le putem desluși bine, dar ele, după opinia noastră, par să fi fost așezate vertical.

*Hampetele*¹⁵ acestor drapele au fost confecționate probabil din lemn și vopsite în culoare maro. În vârful lor era legat un buchet de busuioc „menit să le aducă noroc bărbaților puși pe o faptă atât de măreață”¹⁶. Deoarece buchetul de busuioc nu era un element principal care compunea drapelul, nu l-am reprezentat în vârful hampei fiecărui drapel reconstituit. El se poate vedea la fiecare drapel din imaginea fotografică.

Drapelele originale ale acestor gărzi au fost confecționate pe plan local¹⁷ sau la Brașov. Despre confecționarea de steaguri tricolore în acest

specific costumului popular românesc, în uz pe acest teritoriu”; vezi Dan Cernovodeanu, *Evoluția armelor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brașila, Editura Istros, 2005, p. 427. O dovadă grăitoare este și faptul că în urmă cu câțiva ani s-a „redescoperit” un steag tricolor românesc în turla bisericii din satul Crișan (jud. Hunedoara), însemn vexilologic care are culorile tripartit în fascie, în succesiunea roșu-galben-albastru, având pe fâșia galbenă scris: TRĂIASCĂ Dr. I. HODOȘIU 1969; vezi: „Tricolorul din Crișan”, în *Hunedoreanul* (Deva), nr. 1454, 5 ianuarie 2006; Ioachim Lazăr, „Cel mai vechi tricolor românesc din Transilvania (1869)”, în *Perspective istorice* (Deva), nr. 8, pp. 57-60; idem, „Câteva date privind cel mai vechi tricolor românesc din Zarand (1869)”, în *Țara Bârsei* (Brașov), nr. 5, 2006, pp. 5-10; idem, „Tricolorul din turla bisericii”, în *Magazin istoric* (București), anul XLI, Serie nouă, nr. 3 (480), martie 2007, pp. 89-91.

¹⁴ *Glasul Ardealului* (Brașov), anul I, nr. 19, 20 noiembrie / 3 decembrie 1918, p. 4. Informație preluată și de ziarul *Unirea* (Blaj), anul XXVIII, nr. de propagandă 19-20, 7 decembrie 1918, p. 6.

¹⁵ Hampă = suport lung și subțire de lemn de care se prinde pânza steagului, iar la extremitatea superioară pajura sau vârful hampei; *sinonim*, lance, prăjină; vezi Alexandru Daneș, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ Vezi Olivia Strachină, Alexandru Strachină, „Tricolorul Românesc. Tradiție și permanență”, în *Manuscriptum* (București), anul XVII, 63, 2, p. 152.

¹⁷ Confecționarea și sfințirea de steaguri pentru Gărzile Naționale Române constituiau, de asemenea, prilej de sărbătoare; în prima etapă participând femeile de la sate (comune sau orașe, *subl. ns.*), iar în a doua având loc un întreg serviciu religios; vezi Bogdan Sorinca, „Gardele Naționale Române-primele structuri transilvănene de ordine publică după Marea

oraș, ziarul „Glasul Ardealului”, în numărul din 8(21) noiembrie 1918, la rubrica „Publicațiune”, anunța la titlul *Steaguri naționale tricolore*, următoarele: „Sfaturile naționale române comunale sunt rugate să-și procure fiecare steaguri tricolore. Spre acest scop să se adreseze d-lui Emil Bologa, comerciant în Brașov, Târgul-grâului”¹⁸.

Steaguri ale căror flamuri aveau culorile tricolorului dispuse în succesiunea celor două drapele reconstituite, au folosit și alte Gărzi Naționale Române¹⁹ și delegații participante la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. La 1918, drapelele tricolore simbolizau lupta pentru libertate și unitate a poporului român la care participau și membrii acestor două gărzi²⁰.

Ținând cont de aspectul unor steaguri tricolore utilizate în timpul Marii Uniri, am încercat să realizăm o reconstituire cât mai veridică a drapelelor Gărzilor Naționale Române din Cuciulata (fig. 2) și din Lupșa (fig. 3), comitatul Făgăraș.

Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. 1, „Vasile Goldiș” University Press, p. 174.

¹⁸ *Glasul Ardealului* (Brașov), anul I, nr. 10, 8 (21) noiembrie 1918, p. 4.

¹⁹ În acest sens, Garda Națională Română de la Pola a utilizat drapel având culorile tricolorului, vertical; vezi: Victor Cațavei, Augustin Mureșan, „Drapelul Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola”, în *Crisia* (Oradea), anul XVII, 1987, pp. 345-351; Augustin Mureșan, „Istoria drapelului Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola”, în *Patriotism și cultură*, Timișoara, Editura Helicon, 1992, pp. 62-70; idem, „Un steag ce a făcut istorie: drapelul marinarilor de la Pola”, în *Historia special* (București), an VII, nr. 25, decembrie 2018, pp. 50-53; Felicia Oarcea, „Drapelul Gărzii Naționale a marinarilor de la Pola și al delegației Ineului la Adunarea de la Alba Iulia”, în *Muzeul din Arad la 125 de ani*, Arad, Editura Artpress, 2018, pp. 160-161; Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, pp. 38-47.

²⁰ Gărzile Naționale Române din Țara Făgărașului au fost desființate în 5 ianuarie 1919; vezi *Oltul*, anul 1, nr. 3, 7 ianuarie 1919, p. 3.

Fig. 2. Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Cuciulata.

Fig. 3. Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Lupșa.

BIBLIOGRAFIE

Anghel, Gheorghe, „Samoilă Mârza, fotograful Unirii (1886-1967)”, în *Apulum* (Alba Iulia), 1969, nr. VII/II, pp. 361-370.

Băhnăreanu, Necolai, „Marea Unire a tuturor românilor – vis împlinit”, în *Rezerva oștirii române* (București), anul XX, nr. 2 (39), noiembrie 2018, p. 13.

Băjenaru, Constantin, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura Altip, 2016.

Idem, „Consiliile Naționale Române din comitatul Făgăraș. Organizare și activitate”, în *Țara Bârsei* (Brașov), 2018, pp. 248-249.

Cernovodeanu, Dan, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, Editura Istros, 2005.

Daneș, Alexandru, *Mic dicționar de vexilologie*, Brașov, 2010.

Jordan, Ion, Gâștescu, Petre, Oancea, I. D., *Indicatorul localităților din România*, București, Editura Academiei R. S. R., 1974.

Josan, Nicolae, „1 Decembrie 1918 – Ziua Marii Uniri”, în *Revista muzeelor și monumentelor. Muzeu* (București), anul XXIII, 1986, nr. 10, pp. 3-11.

Lazăr, Ioachim, „Câteva date privind cel mai vechi tricolor românesc din Zarand (1869)”, în *Țara Bârsei* (Brașov), 2006, nr. 5, pp. 5-10.

Idem, „Cel mai vechi tricolor românesc din Transilvania (1869)”, în *Perspective istorice* (Deva), nr. 8, pp. 57-60.

Idem, „Tricolorul din turla bisericii”, în *Magazin istoric* (București), anul XLI, Serie nouă, nr. 3 (480), martie 2007, pp. 89-91.

Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativ-teritorială a României, în *Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative, 1968 (1 noiembrie – 31 decembrie)*, 1970.

Mureșan, Augustin, „Banderola purtată de [av. dr.] Vasile Dărăbanțiu, comandantul Gărzii Naționale Române din Săceani (azi Seceani), județul Timiș”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, 2018, nr. 4, Supliment 100 de ani de la Marea Unire, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, pp. 591-596.

Idem, „Inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918”, în *Ziridava* (Arad), 1996, nr. XIX-XX, pp. 419-424.

Idem, Popovici, Ioan, „Banderola tricoloră un însemn distinctiv al Gărzilor Naționale Române”, în *Historia Special* (București), an VII, nr. 25, decembrie 2018, pp. 47-49.

Mureșan, Augustin, Szemkovics, Laurențiu-Ștefan, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020.

Pascu, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R., 1983.

Pălănceanu, Elena, „Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România”, în *Muzeul Național* (București), 1974, nr. I, pp. 135-155.

Roșu, Tudor, *1 Decembrie 1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020.

Socaciu, Alexandru, „Memoriile” *protopopului ortodox al Făgărașului, Nicolae Borzea*.

Sorinca, Bogdan, „Gardele Naționale Române – primele structuri transilvănene de ordine publică după Marea Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. 1, „Vasile Goldiș” University Press.

Strachină, Olivia, Strachină, Alexandru, „Tricolorul Românesc. Tradiție și permanență”, în *Manuscriptum* (București), anul XVII, nr. 63/2, pp. 158-162.

„Tricolorul din Crișan”, în *Hunedoreanul* (Deva), nr. 1454, 5 ianuarie 2006.

Unc, Gheorghe, Deac, Augustin, *1918. Gărzile Naționale Române din Transilvania*, București, Editura Militară, 1979.

Steagurile de la Șeitin la sfârșitul Primului Război Mondial

The Flags of Șeitin at the End of the First World War

*Dr. Augustin MUREȘAN
Complexul Muzeal Arad*

*Ioan POPOVICI
Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale*

Abstract

The article analyses the significance of the flags used by the Romanians from Șeitin (Cenad County) at the end of the First World War. During the constituent assembly of the Council and the local Romanian National Guard, the national flags were used. These symbols of national identity were consecrated and then hoisted on the Communal House. The authors used documentary sources to reconstruct the flag of the Romanian National Guard from this locality.

Keywords: Șeitin, Romanian National Guard, flags, national identity, Communal House, World War (1918).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, tricolorul a reprezentat pentru românii din părțile Aradului simbolul și dovada dorinței de unire a acestei regiuni cu România¹. În preajma, în timpul și după Marea Unire, ei au arborat cu mândrie steagul tricolor². Datorită vicisitudinilor, puține dintre steagurile tricolore din timpul Marii Uniri au ajuns până la noi³. Din fericire, despre utilizarea lor avem informații din diferite surse. În acest sens, despre steagurile tricolore de la 1918, aflăm din unele izvoare documentare, îndeosebi relatări din presa vremii vehiculând diferite tipuri de știri.

¹ Ioan Popovici, „Arădenii și tricolorul românesc”, în *Flacăra Roșie* (Arad), anul XLI, nr. 11975, 1 decembrie 1984, p. 3.

² Vezi Augustin Mureșan, „Steagul tricolor românesc în contextul luptei arădenilor pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în *Românul* (Arad), Serie nouă, nr. 2, aprilie 1993, p. 1; idem, „Tricolorul și cocardele în contextul luptei românilor din părțile Aradului pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004, pp. 115-132.

³ În acest sens vezi Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020.

Între însemnele vexilare menționate sunt Drapelul național⁴ și drapelul Gărzii Naționale din comuna Șeitin, județul Arad (pe atunci comitatul Cenad). Reprezentând identitatea națională, ele au fost arborate la Șeitin la sfârșitul Primului Război Mondial, în timpul și după Marea Unire, așa cum vom arăta mai jos.

Garda Națională Română din Șeitin s-a înființat în 11 noiembrie 1918⁵, compusă din 60 de gardiști⁶. Astfel, la adunarea „poporală” din această comună, ținută în 11 noiembrie 1918, pe „locul piațului”, fiind de față cca. 2000 de oameni, s-a constituit Consiliul Național Român comunal și Garda Națională locală.

Conform „Protocolului” (Procesului verbal) luat la această adunare de către „notarul ad-hoc”, învățătorul Vincențiu Guleș, lucrările ei s-au desfășurat astfel: Adunarea a fost deschisă de „marele român” Uroș Pătean, în calitate de președinte al Consiliului Național Român al Cercului Nădlac, de care aparținea atunci comuna Șeitin. Acesta a „rugat adunarea să se constituie, alegându-și președinte și notar ad-hoc”. Adunarea a ales „prin strigare”, în unanimitate ca președinte, pe farmacistul Nicolică Manta și ca notar ad-hoc, pe învățătorul Vincențiu Guleș. Apoi, președintele adunării, urcând la tribună, după ce a mulțumit pentru încrederea ce i s-a acordat de comunitate, salută oaspeții prezenți la Șeitin: Uroș Pătean din Nădlac, locotenentii Anca, Mladin și stegarul Rozvan, ca reprezentanți ai Gărzii Naționale cercuale din Nădlac, după care invită preoții ortodocși locali,

⁴ Vezi pe larg Aurelia Bunea, „Le drapeau de la Roumanie – symbole de l’aspiration à l’union de la Transylvanie avec la Roumanie (1850-1918)”, în *Revue Roumaine d’Histoire* (București), 1971, Tome X, nr. 4, pp. 742-743.

⁵ Vezi *Românul* (Arad), anul VII, nr. 5, 1/14 noiembrie 1918, p. 4. Ziarul „Românul” indică greșit ca zi a constituirii 11 noiembrie, luna, când, în realitate, Consiliul Național Român local s-a format duminică 10 noiembrie 1918, vezi Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1918 (Acte și documente)*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 69; George Manea, „Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1977, nr. VIII, p. 328; Alexandru Roz, „Constituirea și activitatea Consiliilor și Gărzilor Naționale românești din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1987, nr. XV-XVI, p. 191; idem, *Aradul-cetatea Marii Uniri*, Timișoara, Editura Mirton, 1993, p. 138; Dumitru Dan Costea, „Constituirea Comitetului Național Român și a Gărzii Naționale locale în comuna Șeitin, comitatul Cenad”, în *Ziridava* (Arad), 1998, nr. XXI, pp. 217-221; Ștefan Costea, Dumitru Dan Costea, *Șeitin O așezare românească milenară de pe Mureșul Inferior*, Arad, Editura Mirador, 1998, p. 34.

⁶ Gheorghe Maior, „Spicuri istorice de la frontiera spre Vest de către Tisa. 1918 Noiembrie – 1919 Aprilie”, în *Vestitorul* (Oradea), anul IV, 1928, nr. 23, p. 17.

Pavel Mercea și Dimitrie Roșcău, să săvârșească serviciul religios pentru sfințirea stindardelor naționale române, destinate Gărzii locale⁷.

La sfârșitul serviciului divin, părintele ortodox, Dimitrie Roșcău⁸ rostește o scurtă cuvântare în timpul căreia „[...] prin cuvinte bine simțite și alese, face publicului cunoscut actul istoric de mare însemnătate pe care l-au săvârșit și roagă publicul și, mai ales, pe gardiști ca stindardele naționale să le stimeze și să le apere – în caz de lipsă – chiar și cu viața și nu cumva, prin fapte bolșevichiste să păteze cinstea și sfințenia acestor stindarde – scumpe nouă”⁹.

Actul predării drapelului președintelui Manta, care sta în genunchi „[...] a produs în publicul prezent un simțământ de evlavie și însuflețire”¹⁰. După ce președintele Manta a predat stindardul național comandantului Gărzii, sublocotenentului George Ardeleanu, a cerut Gărzii „[...] să păstreze cu sfințenie acest stindard căci în aceste zile când a răsărit soarele dreptății și pentru noi, Românii subjugați din această țară, stindardele naționale sunt ca semnul crucii care s-a arătat pe cer împăratului Constantin cel Mare, cu inscripția: „În acest Semn vei învinge”¹¹. Însuflețindu-ne de aceste semne – ce până acum nu ne era iertat a le avea și purta – să ținem și noi a învinge dușmanii noștri, cari de veacuri ne-au subjugat”¹². A mai luat cuvântul reprezentantul Gărzii Naționale Centrale, sublocotenentul Anca, care a transmis salutul Gărzii Centrale, și învățătorul Vincențiu Guleș, care a recitat o poezie compusă de tânărul plugar Demetriu Moț¹³. Adunarea s-a încheiat cu înflăcăratele imnuri naționale etc”¹⁴.

⁷ Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (prescurtat: D. A. N. I. C.), *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 1, apud Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 217; vezi și Ștefan Costea, Dumitru Dan Costea, *op. cit.*, p. 35.

⁸ Dimitrie Roșcău s-a născut la Șeitîn în 1890, a urmat școala primară în comuna natală, apoi liceul în Blaj și teologia la Arad. În 1912 este hirotonit și instalat în parohia Șeitîn, vezi Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 667.

⁹ D. A. N. I. C., *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 1, apud Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 217; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 35.

¹⁰ D. A. N. I. C., *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 2, apud Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 217; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 35.

¹¹ Vezi Constantin Ittu, „In hoc signo vinces: de la Pons Milvius la Poalele Capitoliului”, în *Telegraful Român* (Sibiu), anul 161, 2013, nr. 13-16, pp. 7-8.

¹² D. A. N. I. C., *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 3, apud Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 218; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 35.

¹³ D. A. N. I. C., *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 4, apud Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 218; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 35.

¹⁴ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 5, din 1/14 noiembrie 1918, p. 4.

La propunerea președintelui adunării, participanții au fost invitați să meargă și la Biserica greco-catolică, unde stindardele Gărzii locale se vor binecuvânta și acolo, de către protopopul greco-catolic, George Maior¹⁵. După stropirea stindardelor cu aghiasmă, publicul pleacă spre Primărie, unde era locul Gărzii Naționale, spre a arbora stindardul pe clădire¹⁶.

Despre adunarea populară din Șeitin și constituirea Consiliului Național Român local, a Comitetului său executiv și a Gărzii Naționale Comunale, ziarul „Românul” din Arad în numărul din 1/14 noiembrie 1918 relatează: „Adunarea populară din Șeitin ținută în 11 Noembrie n. a constituit Consiliul național român și garda națională română pentru comuna Șeitin. Meritul principal al organizării îl are înflăcăratul român, Niculiță Manta, farmacist¹⁷. – În cursul adunării preotul Petru Nemet și protopopul George Maior au schițat poporului situația de azi și perspectivele zilelor de mâine; subloc. George Ardelean, trimisul Consiliului Național Român Central din Arad, îndeamnă la ordine și roagă adunarea să constituie Consiliul național român local. Niculiță Manta, căruia i se mulțumește convocarea adunării, luptând cu mari greutate, arată menirea Consiliului, 40 de bărbați de încredere, aleși din toate păturile, constituie comitetul executiv local: N. Manta președinte, N. Gheran v. – președ[inte] și Uroș Pinteș notar¹⁸. Conducerea gărzii este încredințată subloc. George Ardelean și care „se îndrumă să meargă cu garda la Arad, să depună jurământul de fidelitate Consiliului Național Român Central”¹⁹.

În ședința din 18 noiembrie st. n. 1918, a Consiliului Național Român local, Niculiță Manta, președintele acestui for printre altele, propune „a se face o colecție pentru procurarea unui stindard național român tricolor”²⁰. În timpul ședinței, pe loc se adună suma de 384 coroane; cu suma „cea mai frumoasă contribuind Dimitrie Suciș din [...]” a lui Săvetuța”, care a dăruit 170 de coroane iar cu procurarea stindardului se însărcinează prezidiul²¹.

În același local, școala de lângă biserică, are loc, la 22 noiembrie st. n. 1918, o nouă ședință, a Comitetului Executiv al Consiliului Național

¹⁵ Dumitru Dan Costea, *st. cit.*, p. 218; Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 35.

¹⁶ D. A. N. I. C., *Fond Consiliul Național Arad*, dosarul nr. 3/1918, p. 5, apud Dumitru D. Costea, *st. cit.*, p. 218; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 36. Este vorba despre două stindarde naționale ale Gărzii locale.

¹⁷ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 5, 1/14 noiembrie 1918, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*; vezi și Alexandru Roz, *Aradul-cetatea...*, p. 138.

¹⁹ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 5, 1/14 noiembrie 1918, p. 4.

²⁰ Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central*, p. 261; vezi și Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *op. cit.*, p. 266.

²¹ Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central...*, p. 261.

Român Comunal, în care același președinte, prezentând scopul convocării ședinței, aduce la cunoștință, că „stindardele trei culori sunt gata duminică în 24 noiembrie st. n. se pot sfinți și totodată roagă Comitetul executiv a compune un program. Acesta hotărăște ca sfințirea să se celebreze în 24 nov. st. n. la orele 2 după amiază, înaintea bisericii gr. or. rom. cu următorul program: 1. Serviciul divin (Sfințirea); 2. Prezidiul predă steagul gardei naționale; 3. Imnul Deșteaptă-te române; 4. Discursuri; 5. Imnul: „Pe-al nostru steag” și „Trei culori”²². Astfel, în 24 noiembrie 1918, avut loc sfințirea steagului care a fost predat în mod oficial gărzii.

Despre această sfințire de steag, la rubrica „Informațiuni”, același ziar arădean, „Românul”, în numărul din 16/29 noiembrie 1918, în articolul „Sfințire de steag la Șeitin”, relatează: „În Șeitin s`a sfințit în 24 nov. un steag pregătit de doamnele, domnișoare și fete de țaran în frunte cu dna Manta soția președintelui Consiliului național român local din Șeitin”²³.

După cum s-a subliniat, astfel de manifestări publice, privind sfințirea steagului tricolor²⁴, la 1918 „au înregistrat pe deplin fenomenul transferului de sacralitate din universul religios tradițional în sfera politică națională. Sacralizarea conceptelor, jurământul de credință față de națiunea română și organele sale reprezentative, arborarea steagurilor românești în loc public sau afișarea culorilor naționale românești sub orice altă formă (pe

²² *Ibidem*, p. 289; vezi și Ștefan Costea, Dumitru. D. Costea, *op. cit.*, p. 267. Ca urmare a propunerii din ședința din 3/16 noiembrie a comitetului executiv al Consiliului Național Român din localitate privind întregirea cu noi membri a acestui for politic local, în ședința din 22 noiembrie 1918 acesta s-a întregit cu 56 bărbați (Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central...*, p. 290).

²³ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 17, 16/29 noiembrie 1918, p. 4. Prin pregătirea steagului pentru actul sfințirii înțelegem că el a fost decorat de către doamne, domnișoare și fete de țaran, asemenea și pe gardiști cu flori și crenguțe de brad, iar în vârful hampei pus un buchet de busuioc. Multe steaguri tricolore aveau în 1918 în vârful hampei legat un buchet de busuioc „menit să le aducă noroc bărbaților puși pe o faptă atât de măreață”, vezi Olivia Strachină, Alexandru Strachină, „Tricolorul Românesc. Tradiție și permanență, în *Manuscriptum* (București), anul XVII, 1986, nr. 63/2, p. 152.

²⁴ Biserica ortodoxă și-a arătat prețuirea față de cel mai înalt însemn, Drapelul național, și prin rânduiala de sfințire a acestuia, deoarece tricolorul este un simbol național al românilor, amintindu-ne de trecutul, prezentul și viitorul lui. Toate aceste aspecte sunt cuprinse în *Rugăciunea de sfințire a Drapelului Național*; vezi arhim. Mihail Daniliuc, „Despre ziua drapelului național și sfințirea lui”, în *Doxologia*, 26 iunie 2014, de pe <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/despre-ziua-drapelului-national-sfintirea-lui> (accesat 1 octombrie 2018).

uniformele purtate de gardiștii naționali), slujbele religioase pentru sfințirea steagului național au fost elemente și momente naționale”²⁵.

La 10 ani de la Marea Unire, Gheorghe Maior, protopopul greco-catolic al Mureșului, participant la evenimentele din 1918-1919, preot paroh în Șeitin, scria că după formarea gărzii locale, „spiritele războinice s-au liniștit, ordinea morală s-a restabilit”. În continuare, adăuga: „Reîntorși de la Alba Iulia în conștiința întregirii neamului cu însuflețirea santinei de la frontieră ne-am oțelit apoi spre o luptă sistematică sub drapelul național românesc [...]. Cu bărbăție a rezistat poporul [...] rămânând în cadrele consiliului național păzit de garda națională – iar drapelul tricolor românesc a fost așezat pe Primăria comunală purtând scrisoarea: „Să trăiască Românul liber!”²⁶. Indirect acest martor ocular se referă la una din inscripțiile aflate pe drapelul gărzii din localitate.

Dintre steagurile utilizate de românii din comuna Șeitin în anul 1918, după știința noastră, nici unul nu s-a păstrat, dar a fost reconstituit drapelul Gărzii Naționale Române locale²⁷ (fig. 1- fig. 2 - fig. 3).

²⁵ Ioan Cârja, „Of the symbolism of national identity. The flags of Cluj at the end of World War (1918)”, în *Acta Musei Napocensis, Seria Historica* (Cluj-Napoca), 2012, nr. 49, pp. 297-306.

²⁶ Gheorghe Maior, *op. cit.*, p. 17 și Maria Alexandra Pantea, „Relatări din memoriile clerului arădean participant la Marea Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, 2018, nr. 4, supliment, „Vasile Goldiș” University Press, p. 645. Gheorghe Maior a fost protopop greco-catolic al Mureșului și delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; vezi Dan Demșea, „Delegați arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia-antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale”, în *Ziridava* (Arad), 1993, nr. XVIII, p. 283.

²⁷ Vezi Augustin Mureșan, Ioan Popovici, „Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Șeitin”, în Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Ioan Popovici, *Drapele reconstituite ale unor Gărzi Naționale Române din județul Arad și împrejurimi (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, pp. 136-143. Drapelul refăcut din material textil a fost arborat în Biserica ortodoxă din comună. Vezi reproducerea drapelului refăcut și la Liana Păun, „Drapelele Marii Uniri renasc după 100 de ani. Steagurile Gărzilor Naționale care au făcut istorie în 1918 se întorc acasă”, în *Press Alert*, din 5 august 2018.

Fig. 1. Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Șeitin (avers)

Fig. 2. Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Șeitin (revers)

Fig. 3. Drapelul refăcut al Gărzii Naționale Române din Șeitin (avers)

La 1918, drapelul simboliza lupta pentru libertate și unitate a poporului român²⁸ la care participau și membrii Gărzii Naționale Române din comuna Șeitin. Drapelul original a fost confecționat pe plan local²⁹ sau în orașul Arad³⁰.

²⁸ Drapelul tricolor a simbolizat întotdeauna idealul de unitate națională, vezi Adina Berciu-Drăghicescu, G. D. Iscriu, Tiberiu Velter, Aurel David (coord.: Adina Berciu-Drăghicescu), *Tricolorul României simbol al unității, integrității și suveranității naționale*, București, Editura Sigma, 1995, p. 99.

²⁹ Confecționarea și sfințirea de steaguri pentru Gărzile Naționale Române constituiau prilej de sărbătoare; în prima etapă participând femei de la sate (comune și orașe, *subl. ns.*), iar în a doua având loc un întreg serviciu religios; vezi Bogdan Sorinca, „Gardele Naționale Române – primele structuri transilvănene de ordine publică după Marea Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. 1, „Vasile Goldiș” University Press, p. 174.

³⁰ În legătură cu confecționarea de steaguri naționale în Arad, în perioada pregătirii Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 și în zilele următoare, ziarul „Românul” și revista „Biserica și Școala” din Arad anunțau în unele din numerele lor că *Librăria Diecezană* din Arad confecționează stindarde (steaguri) naționale, în mărime de 150, 200, 250, 300 cm, la prețul de 140, 260, 320, 380 coroane; vezi *Românul* (Arad), anul VII, nr. 7, 8, 13, 19, 30, 35 din 3/16, 4/17, 11/24 noiembrie și nr. 18 noiembrie/1, 2/15, 9/22 decembrie 1918 și *Biserica și Școala* (Arad), anul XLII, nr. 45, 4/17 noiembrie 1918, p. 3.

Ținând cont de înfățișarea unor steaguri tricolore utilizate în timpul Marii Uniri a românilor de la 1918, având fâșiile tricolorului cu culorile așezate orizontal, am încercat să realizăm o reconstituire cât mai veridică a drapelului Gărzii Naționale Române din Șeitin, județul Arad. Așa trebuie să fi arătat el, arborat pe edificiul Casei Comunale (Primărie n. n.) sau utilizat în timpul manifestărilor în localitate la care a luat parte și această formațiune cu rol principal de apărare a ordinii și liniștii publice și de traducere în viață a hotărârilor Consiliului Național Român local.

BIBLIOGRAFIE

Berciu-Drăghicescu, Adina, Iscru, G. D., Velter, Tiberiu, David, Aurel (coord.: Adina Berciu-Drăghicescu), *Tricolorul României simbol al unității, integrității și suveranității naționale*, București, Editura Sigma, 1995.

Bunea, Aurelia, „Le drapeau de la Roumanie – symbole de l’aspiration à l’union de la Transylvanie avec la Roumanie (1850-1918)”, în *Revue Roumaine d’Histoire* (București), Tome X, 1971, nr. 4, pp. 729-743.

Cârja, Ioan, „Of the symbolism of national identity. The flags of Cluj at the end of World War (1918)”, în *Acta Musei Napocensis, Seria Historica*, 2012, nr. 49, pp. 297-306.

Costea, Dan Dumitru, „Constituirea Comitetului Național Român și a Gărzii Naționale locale în comuna Șeitin, comitatul Cenad”, în *Ziridava* (Arad), 1998, nr. XXI, pp. 217-221.

Costea, Ștefan, Costea, D. Dumitru, *Șeitin O așezare românească milenară de pe Mureșul Inferior*, Arad, Editura Mirador, 1998.

Daniliuc, Mihail, „Despre ziua drapelului național și sfințirea lui”, în *Doxologia* (București), 26 iunie 2014, de pe <https://doxologia.ro/puncte-de-vedere/despre-ziua-drapelului-national-sfintirea-lui> (accesat 1 octombrie 2018).

Demșea, Dan, „Delegații arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia-antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale”, în *Ziridava* (Arad), 1993, nr. XVIII, pp. 271-283.

Ittu, Constantin, „In hoc signo vinces: de la Pons Milvius la Poalele Capitoliului”, în *Telegraful Român* (Sibiu), anul 161, 2013, nr. 13-16.

Maior, Gheorghe, „Spicuri istorice de la frontiera spre Vest de către Tisa. 1918 Noembrie – 1919 Aprilie”, în *Vestitorul* (Oradea), anul IV, 1928, nr. 23, p. 17.

Manea George, „Activitatea Consiliilor Naționale Române și a Gărzilor Naționale Române din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1977, nr. VIII, pp. 315-345.

Mureșan, „Augustin, Steagul tricolor românesc în contextul luptei arădenilor pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în *Românul* (Arad), Serie nouă, nr. 2, aprilie 1993, p. 1.

Mureșan, Augustin, „Tricolorul și cocardele în contextul luptei românilor din părțile Aradului pentru înfăptuirea Marii Uniri”, în *Marea Unire din 1918 ideal al tuturor românilor 1918-2003*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2004, pp. 115-132.

Idem, Popovici, Ioan, „Drapelul reconstituit al Gărzii Naționale Române din Șeitin”, în Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Ioan Popovici, *Drapele reconstituite ale unor Gărzi Naționale Române din județul Arad și împrejurimi (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020, pp. 136-143.

Mureșan, Augustin, Szemkovics, Ștefan-Laurențiu, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2020.

Pantea, Alexandra Maria, „Relatări din memoriile clerului arădean participant la Marea Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, nr. 4, 2018, supliment, „Vasile Goldiș” University Press, pp. 639-645.

Păun, Liana, „Drapelele Marii Uniri renasc după 100 de ani. Steagurile Gărzilor Naționale care au făcut istorie în 1918 se întorc acasă”, în *Press Alert*, din 5 august 2018.

Popovici, Ioan, „Arădenii și tricolorul românesc”, în *Flacăra Roșie* (Arad), anul XLI, nr. 11975, 1 decembrie 1984, p. 3.

Roz, Alexandru, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad 1918(Acte și documente)*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993.

Roz, Alexandru, „Constituirea și activitatea Consiliilor și Gărzilor Naționale românești din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1987, nr. XV-XVI, pp. 1185-208.

Roz, Alexandru, *Aradul-cetatea Marii Uniri*, Timișoara, Editura Mirton, 1993.

Sorinca, Bogdan, „Gardele Naționale Române – primele structuri transilvănene de ordine publică după Marea Unire”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. 1, „Vasile Goldiș” University Press, pp. 171-175.

Strachină, Olivia, Strachină, Alexandru, „Tricolorul Românesc. Tradiție și permanență”, în *Manuscriptum* (București), anul XVII, nr. 63/2, 1986, pp. 148-152.

Vesa, Pavel, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006.

Rolul femeii creștine în societatea arădeană în perioada 1918-1935

The Contribution of the Christian Women to the Arad Society during 1918-1935

*Elena GHERGHINESCU ZIEGLER
Colectivul Monografic Arad*

Abstract

The study intends to highlight the various activities of the Women Associations in the Arad region post-1918 Great Union till 1935, a tumultuous period for the Romanian society in general and especially for this western county. The author also presents the emblematic figures of Orthodox women with prodigious activity within the Women's Associations. The study does not ignore either the Arad social and cultural context or the Orthodox Church contribution to the Women's Associations dynamics in this part of the country.

Keywords: *women association, Orthodox Church, interwar society, cultural-educational activity, philanthropy.*

Repere contextuale ale societății arădene după Unirea de la 1918

Actul Uniri din 1918 a fost finalizat oficial, dar și festiv prin Încoronarea Regelui Ferdinand, la Alba Iulia, în 15 octombrie 1922. Din înclăștarea uriașă ce părea fără sfârșit, a învins Antanta, fiindcă forța armatelor a avut la bază dorința de libertate, dreptate, adevăr. Prin sângerări și poticniri au reușit să atingă culmile înaltului munte de unde privim cu încredere ziua de mâine, ce va fixa definitiv împlinirile naționale, neprețuita libertate. Niciun neam nu dorește așa mult libertatea ca românul, pentru el proprietatea privată este sfântă, aceasta i-a ținut uniți secole de-a rândul. Națiunea română și-a afirmat voința de-a forma cu toți fiii ei risipiți un stat național suveran. Cu această hotărâre exprimată la 18 nov/1 decembrie la Alba Iulia începe renașterea națională a neamului românesc în toată întregimea lui.

Euforia Unirii nu înseamnă că de azi pe mâine am scăpat de opresiunea milenară ungară. Viața de după UNIRE, în zona Aradului, „a devenit mai intensă, mai zbuciumată, mai complicată; lucrurile nu s-au limpezit peste noapte, sunt încă tulburi. În fruntea armatei române, Generalul Berthelot, în drumul său spre frontul unguresc, se oprește în gara

Arad, unde este primit cu deosebită bucurie. Pe peron, în așteptarea trenului, se aflau notabilitățile Aradului. D-na dir. a Liceului de fete, prof. Elena Ispravnic, îl așteaptă cu fetele îmbrăcate în costum popular¹, îi oferă un buchet de flori, urându-i bun venit în franceză, d-rele îi presară flori în cale, șapte ofițeri îmbrăcați în port popular prezintă onorul prin cele 7 steaguri ale antantei: românesc, francez, englez, american, italian, belgian și sârbesc². În urma onorului, generalul răspunde: „Sunt foarte fericit de atitudinea ireproșabilă a trupei, vă salut și vă asigur de același sentiment ce mi-l dovedii, nu este departe timpul când pacea ce se va semna să vă satisfacă aspirațiile legitime”. Vorbește primarul Locs, apoi P.S. Sa episcopul Ioan I. Papp care-l întâmpină în numele diecezei arădene. Generalul răspunde: „Mulțumesc pentru cuvintele generoase, sunt foarte fericit că mă regăsesc

¹ Impresionate de această măreață vizită femeile române sub auspiciile d-nei *președintă prof. Cornelia Pap*, cu multe zile înainte sau pregătit strângând flori, crengi de brad, cocarde tricolor francez și român, au împodobit feeric gara, traseul și hotelul Crucea Albă. Totul s-a pregătit cu atâta dragoste cum numai noi românii știm răsplăti pe frații noștri de un gând și-o inimă. Tot în sarcina femeilor române, a căzut grija aprovizionării Generalului, care își spuneau: „dacă nu-l putem avea în mijlocul nostru la un banchet, să-i arătăm noi femeile că este oaspetele nostru drag”. Domnișoara Demian i-a recitat o poezie în franceză „Recunoștință”. L-am primit cum ne-au îngăduit cătușele ce încă ne strâng și care au înecat în sânge ziua în care s-a bucurat sufletul și inima română. Patrusprezece domnișoare îmbrăcate în frumosul nostru costum popular l-au însoțit ca o gardă de corp. Zâmbind, vădit încântat, Generalul a declarat „Sunteți cea mai frumoasă gardă a mea”.

² Aceleași steaguri erau abordate și la hotelul Crucea Albă, în timp ce înăuntru se ținea dineul, afară, o ceată de unguri înrăiți au vrut să arboreze și steagul maghiar, întrebând de ce lipsește steagul lor? Simplu! Ungurii nu aparțin Antantei. S-a escaladat o încăierare ce a dus la moarte de om. Generalul Berthelot a fost martor ocular la vărsarea de sânge. Prohodul a fost săvârșit de Pr. Eugen Crăciun, Pr. Nicolae Mărginean din Nădlac și diaconii Ioan Cioara, Ioan Gligor din Șega. S-a întâmplat atât de repede că cei dinăuntru au rămas fără grai, cum pot fi cadavre neînsuflețite cei ce cu câteva zile înainte erau însufleții de un ideal sfânt? Colonelul Rosetti a spus: Noi una vrem: să nu se falsifice starea lucrurilor. Să știe maghiarii că nu aceste demonstrații vor hotărî soarta politică a Românilor și Maghiarilor, ci congresul general de pace. Să fie sigure toate națiile ce locuiesc în Arad că vor avea toate drepturile firești din existența lor națională. „Știri”, în ziarul *Garnizoana din Arad* (emite un punct de vedere față de evenimentele derulate). E o obrăznicie, incalificabilă impertinență, ca azi, după ziua în care Românii au fost măcelăriți, bătuți, în Arad, s-a aranjat o vânătoare de oameni ce nu o vom uita niciodată, cei vinovați de toate vărsările de sânge și sălbăticiile comise, să îndrăznească a cere satisfacție, cei vinovați sunt demni de-a fi scris cu litere roșii, într-o carte neagră, nu vor să recunoască că nu mai sunt stăpâni. Pe străzi au fost insultați toți cei care purtau culorile nației române. Soția dr. Ștefan Cicio-Pop a fost insultată la hotelul Crucea Albă, fapt pentru care în miez de noapte și-a luat copiii și s-a refugiat la Sibiu. La ocuparea școalei din piața Francisc, s-a pușcat și asupra românilor neînarmați. Iată „apogeul imbecilităților făcut de unguri”, și tot ei cer satisfacție? (*Românul* (Arad), anul VII, nr. 43, 20 decembrie 1918 / 2 ianuarie 1919, p. 3).

printre concetățenii mei”. Au mai prezentat onorul: Consiliul național maghiar, sârbesc și șvăbesc, tuturor le-a răspuns în două-trei cuvinte. Mergând spre automobile, erau înconjurați de domnișoare și inimoșii flăcăi de la sate în costum popular și de o mulțime impresionantă strigând: „Trăiască Generalul Berthelot!”. În automobile au mai urcat colonelul Rosetti, dr. Iuliu Marșieu, colonelul Șerb, Ion Moldovan. Convoiul s-a oprit la hotelul Crucea Albă, s-au ținut recepțiile delegaților românești. În numele doamnelor române din Arad și provincie, prezintă omagiile d-na președintă dr. Cornelia Pap. Națiunea română privește cu recunoștință la marea națiune franceză, care în toate timpurile a dat lumii drepturi și libertăți. Trăiască națiunea franceză și reprezentantul ei, Trăiască România mare, darul Franței. În rezumat a răspuns: „Acum este soare, doar în inimile noastre. Îmi pare bine că femeile române nu și-au pierdut încrederea în viitor, între Români și Francezi sunt simpatii și legături naturale, au același sânge în vinele lor”³. Sper să nu se îndoiască nimeni, cunosc suferințele Românilor în trecut. Soarele luminează acum, pentru viitor. La recepție este prezent și P.S. Sa episcopul Ioan. I. Papp cu asesorii consistoriali, corpul profesoral de la școala civilă de fete, redactorii de la „Românul”, o delegație de țărani, tinerimea din Arad în costume naționale cu care Generalul s-a întreținut foarte afabil : „vă cunosc și vă iubesc, v-am văzut în Carpați, v-am văzut la Mărășești, v-am văzut flămânzi, v-am văzut desculți, v-am văzut bătuți «dar tot înaintați». Acum sunteți liberi, aveți numai răbdare și încredere. Asigurându-i că nu mai e mult până la semnarea păcii”⁴.

Viața oamenilor obișnuiți după război era foarte grea, așa că ei polarizau periferia orașului care era fără canalizare, fără curent electric. Greu se desprindea cineva din acest mediu spre centrul orașului, unde clasa de mijloc trăia mai confortabil, dar erau năpădiți de speculanții care pe fondul sărăciei s-au înmulțit. Despre educație și sănătate subvenționate de stat, aproape că nu putem vorbi, golul era umplut de diferitele societăți, reuniuni de binefacere, și care, în marea lor majoritate, erau asociate cu biserica ortodoxă care cunoștea cel mai bine zonele cu problemă și unde se putea duce cel mai bine ajutorul trebuincios de orice fel.

Analfabetismul era în floare, copiii trebuiau să muncească pentru existența familiei atât la oraș, cât și la sate, fiindcă în cele mai multe familii, tații și bunicii nu s-au mai întors din război. La sate, situația s-a mai

³ Desigur, se referea nu la o înrudire de sânge propriu-zisă, cât mai ales de spirit, de felul de a percepe lumea, o anumită zestre istorică, vocabular comun și forme gramaticale asemănătoare, cred că și acesta a fost avantajul românilor de a se integra mai ușor în lume.

⁴ *Românul* (Arad), anul VII, nr. 43, 20 decembrie 1918, pp. 1-4.

îmbunătățit fiindcă avusese loc reforma agrară în 1921 și țărani primiseră loturi de pământ, acum ei erau baza aprovizionării orășenilor în piețe.

După secole de divizare și nostalgia reîntregirii, Moldova, Ardealul și Transilvania au reușit să-și dea mâna. De aceea, această perioadă dintre cele două războaie, deși scurtă, a reușit să dea României un statut de sine stătător. Transilvania formată sub Imperiul austro-ungar, cu legi foarte precise atât pentru cancelarii, cât și funciar, a reușit să tragă după ea și cele două provincii spre emancipare.

Cultural, acum, în această perioadă de douăzeci de ani, România cunoaște o dezvoltare de neegalat, intră în țară radioul, datorită lui facem cunoștință cu evenimentele din lumea întreagă, așa cunoaștem Jazzul, care cucerește toată lumea, deci și tineretul nostru, mai ales pe noi, arădenii, care eram în contact direct cu Occidentul. Romanțele, cu un impact covârșitor asupra întregii populații, din oricare pătură socială ar fi făcut parte; ia ființă și se dezvoltă teatrul, de asemeni cu un impact social benefic; se propagă muzica cultă, simfoniile, concertele, arădenii având demult un public meloman bine definit, fiindcă era al șaselea oraș din Europa unde a luat ființă Conservatorul Arădean, la 15 mai 1833. Toate aceste manifestări culturale iau o amploare deosebită, e adevărat, ne-uniform distribuită, în clasele sociale, dar a existat emulație pentru ea. Pe fondul inegalităților sociale care se adâncesc tot mai mult, fiind la granița țării unde ușor intră promotorii ideilor de nemulțumire față de orânduire, așa firav încep să își facă loc și să li se audă tot mai pregnant glasurile nemulțumiților, odată cu creșterea crizei economice ideile comunismului, ale antisemitismului și până la mișcarea legionară de mai târziu, nu era decât un pas.

Rolul Asociațiilor de femei în societatea arădeană

Chiar dacă istoria nu a consemnat-o la adevărata ei valoare, Reuniunea Femeilor Ortodoxe din Arad, a cărei activitate sisifică este mai puțin spectaculoasă decât fenomenul politic al vremii, această activitate zic, a stat la baza definirii individualității naționale, mai pregnant activată la fruntariile țării spre Ungaria. Reuniunea femeilor române din Arad și provincie ia naștere în 1884, cu principalul scop de-a înființa „Școala de fete”. Datorită acestui fapt, ea a fost promotoarea educării copilului lângă biserică, în lumina lui Hristos, s-a dezvoltat prin înființarea diferitelor filiale în județ, pentru a putea colabora mai bine întru binele copilului. Asociația, cu multiplele ei filiale, a avut un rol de echilibru în societatea arădeană zbuciumată de atâtea evenimente răvășitoare. În toată activitatea ei, a făcut un bun „tandem” cu Biserica Ortodoxă fiindcă aveau aceleași țeluri, aceleași principii și obiectul de activitate era același – copilul. Pentru el și binele lui,

mama-femeie ortodoxă nu a pregetat nimic. Așa s-au dezvoltat puternice filiale la Pâncota, Seleuș; preoteasa Ioana Pop, Pecica; înv. Ioana Boariu, pr. Dumitru Popa înființează și organizează o bibliotecă cu cărți bisericești unde lectura se făcea doar în sala de lectură a bibliotecii, sub îndrumarea preotului care dădea explicații, la nevoie, Șiria; Ioana Vancu și Teodora Popovici, Emilia Ciorogariu, înv. Nicolae Ștefu, un puternic focar cultural ce promova împreună cu biserica ortodoxă diverse acțiuni cultural-naționaliste, înființarea de coruri, șezători literare. Elena Lăzărescu, Lipova, învățătoarea Maria Tuducescu era președinta de filială și sufletul Reuniunii, corul școlii împreună cu corul bisericesc. Duminica, după Sf. Liturghie, prezentau credincioșilor din biserică pe lângă pricesne, și cântece patriotice, menținând vie flacăra valorilor naționale fiindcă biserica era scutul naționalității noastre. Implicarea în acțiuni caritabile era un lucru normal. Dar cel mai mult, s-a implicat în promovarea învățământului pentru fete, diferitele trepte de studiu, înființarea școlilor de menaj, școli cu caracter industrial, ateliere de țesături, mici ateliere cu producții specific românești, obiecte de îmbrăcăminte, încălțăminte. Pentru a ajuta elevii, se organizau expoziții cu vânzare, reuniuni ale elevilor, serbări câmpenești.

Având acum o activitate pe față, femeile ortodoxe se implică pe lângă biserică, în a ajuta populația civilă și elevii de-a trece peste ororile războiului. În acest sens, Consiliul orășenesc a intervenit la București și a reușit să treacă orfelinatul din Arad în administrația Reuniunii femeilor ortodoxe ce avea deja în subordine ocrotirea orfanilor de război. Întreținerea va fi făcută prin donații, administrația locală și eparhială⁵.

Organizează spectacole de binefacere pentru ajutorarea spitalului T.B.C., primăria mulțumește pentru implicare⁶.

Societatea Orfanilor de război, filiala din Pecica a Reuniunii femeilor ortodoxe din Arad, condusă de Dr. Livia Ciacan, a organizat sărbătoarea de Crăciun. S-a adunat suma de 931 lei, s-au cumpărat haine și încălțăminte pentru 54 de orfani și alte familii sărmene. De asemenea, și în Șiria, s-a organizat sub aceleași auspicii, un concert urmat de dans. S-a strâns suma de 2.645 de lei, s-a dat fondului școlarilor desculți de la școala primară, iar restul s-a trecut în fondurile Reuniunii pentru alte acțiuni⁷. Se aduc mulțumiri corpului Didactic pentru organizare⁸.

⁵ „Informații”, în *Gazeta Aradului* (Arad), anul I, nr. 2, 24 iunie 1921, p. 4.

⁶ „Informații”, în *Gazeta Aradului* (Arad), anul I, nr. 6, 29 iunie 1921, p. 4.

⁷ „Informații”, în *Gazeta Aradului* (Arad), anul II, nr. 163, 24 ianuarie 1922, p. 3.

⁸ „Reuniunea Femeilor Române”, în *Gazeta Aradului* (Arad), anul II, nr. 163, 24 ianuarie 1922, p. 2.

S-au implicat în reactivarea vieții culturale la fruntariile de vest (la granița cu Ungaria). Schimbarea la față s-a nimerit să fie într-o zi de 18 august. Preotul Codreanu, impulsivat de preoteasă (care era membră a Reuniunii), au organizat sărbătoarea orașului Nădlac, iar la școală s-au ținut conferințe pentru luminarea poporului. La ieșirea de la Sf. Liturghie, în fața Bisericii, preotul Codreanu a ținut o minunată cuvântare, iar fostul deputat Constantin Savu, prin cuvântarea sa, a electrizat inimile ascultătorilor. Elevii și studenții au depus flori pe mormintele eroilor. Preotul paroh binecuvintează mormintele. Fiind prânzul, cei care nu erau din Nădlac iau o gustare la casa țăranului Cucu. Spre seară, în sala cinematografului Hellebrant, este susținut un bogat program artistic. Venitul va fi folosit pentru ridicarea unui monument istoric eroilor căzuți în război.

După ora prânzului, în piața orașului, s-a ținut o frumoasă adunare populară unde profesorul Constantin Savu a ținut o expunere despre istoria evenimentelor trecute, situația actuală și cea viitoare. A fost răsplătit cu aplauze.

Tot la Nădlac, în 27 august, va fi organizat pentru fondul orfanilor de război, un frumos eveniment artistic susținut de elevele de la școala de fete. Coordonatoare va fi d-na Ștefania Șuluțiu, președinta acestei filiale.

Prin urmare, se desprinde clar că, după Unire, rolul Asociațiilor de femei ortodoxe s-a dezvoltat foarte mult, implicându-se aproape în toate domeniile unde era nevoie de ajutor⁹.

Se desprind următoarele puncte de activitate majoră:

1. Rol caritabil și filantropic;
2. Rol de echilibru în societate;
3. Dezvoltarea Reuniunii femeilor ortodoxe sub patronajul bisericii ortodoxe;
4. Organizează acțiunii pentru strângerea de fonduri;
5. Pune în continuare accent pe dezvoltarea caracterului național fiindcă cultura națională se dezvoltă pe aprofundarea temeinică a studiului istoriei și a limbii române;
6. Dezvoltarea numărului de membrii, mai ales cei de la sate;
7. Reactivarea vieții culturale după unire, acțiuni ținute în tandem cu Biserica Ortodoxă;
8. Educarea fetelor să aibă un caracter practic de a ști să organizeze viața de familie.

⁹ „Informații”, în *Școala Primară* (Arad), anul II, nr. 3, 1 februarie 1922, p. 3.

Rolul Asociațiilor de femei în cultura arădeană

După Unirea de la 1918, se cerea ca sufletul românesc să primească o educație corespunzătoare care să fie împărtășită de școala națională, română. „Aradul fiind la granița cu ungurii era primordial ca «Școala națională-românească» să asimileze cultura românească moștenită de generații, care să încolțească cu putere să dea ramuri noi, plini de viață pe care la rândul ei să le lase moștenire generațiilor viitoare, cărora le revine sarcina uriașă pentru consolidarea statului național românesc și a-l alătura celorlalte țării europene. Selecționarea valorilor va trebui să fie adevărata menire a școalei naționale românești de mâine”¹⁰.

În luna iulie 1921, a avut loc la Arad, „Congresul Uniunii Femeilor Române”. După ascultarea Sf. Liturghii, oficiată de P.S. Sa părintele episcop Ioan I. Papp, alături de un sobor de preoți, întreaga adunare și delegatele Reuniunii, doamnele și publicul interesat s-au reunit la palatul cultural. Cuvântul de deschidere l-a avut președinta Reuniunii, d-na Maria Baiulescu. P.S. Sa părintele episcop Ioan, salută congresul în numele Bisericii și a altor societăți ecleziale din Arad, primarul Robu salută în numele orașului, apoi urmează salutul președintei și delegatele Reuniunii din Arad și împrejurimi, din Ardeal și Bucovina. Se votează noul Comitet, noul Buget.

Alexandrina Cantacuzino, președinta comitetului central din București, trage concluziile: s-a hotărât înființarea pentru fete, a unui internat și institut confesional de educație ortodoxă-națională, s-a căutat un local corespunzător sau a unui spațiu pentru construit – se considera că prin acest nou local, biserica va avea o nouă fortăreață, iar Aradul, o nouă instituție de cultură. Mai trebuiau găsiți sponsorii. În cadrul congresului, d-na prof. dr. Sofia Mateiu a ținut o conferință cu temă religioasă. Iar marți a continuat șirul conferințelor la care au participat și elevele școlilor din Arad. Adevărurile credinței creștine izvorâte din convingerile religioase și exprimate în public au avut o adâncă impresie asupra ascultătorilor. D-na Președintă Alexandrina Cantacuzino a fost sincer impresionată de întreaga susținere a congresului¹¹.

În 1927, la Lipova, Societatea organizează un puternic centru al Reuniunii, o bogată activitate cultural-literară, planificând ședințe festive cu caracter istoric, literar, teologic, lecturarea unor fragmente literare originale, montarea unor piese de teatru, recitări de poezii, toată activitatea fiind

¹⁰ Sabin Evuțian, „Pe cărări nouă...”, în *Românul* (Arad), anul VII, nr. 46, 25 decembrie 1918, p. 3.

¹¹ „Știri”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul XLV, nr. 24/25, 20 iulie 1921, p. 12.

susținută de studenții de la teologie și fetele de la gimnaziul de fete din Arad și Lipova¹².

O altă adunare importantă a Societății femeilor Ortodoxe are loc marți, 28 iunie 1932, în sala festivă de la Academia Teologică, fiind patronată de P.S. Sa episcopul Grigorie. Pe lângă un public numeros, au fost prezente și președintele filialelor din Seleuș și Grădiște. Președinta, prof. Livia Crișan, a prezentat activitatea ultimilor doi ani, rodnică în fapte și folosul real al societății: ridicarea capelei din Grădiște, s-au pus bazele școlii de infirmiere a femeilor ortodoxe iar în iarna ce-a trecut, s-a împărțit pâine la 150 de copii săraci și la 3 școli primare, iar în această primăvară au fost ajutați sinistrații în urma revărsării Mureșului. De asemeni, sunt menționate serbările pentru ziua mamei, se propun a fi cooptate d-le Amalia Petrovnică (soție de colonel) și ing. Ana Mateescu. Au fost aprobate. D-na Prof. Cornelia Vineșiu, de la filiala Grădiște, prezintă o bogată activitate pe tărâm social și cultural (conferințe, ajutorarea săracilor). D-na preoteasă Ana Manițiu, președinta filialei din Seleuș, menționează activitățile: pelerinaj la Bodrog, s-au ținut 21 de cuvântări cu caracter religios și 15 conferințe, în localul bibliotecii.

În Încheiere, P.S. Sa Grigorie laudă activitatea fructuoasă, exprimă mulțumiri tuturor doamnelor și în special, d-nei președinte Livia Crișan, sfinția Sa afirmând: „Sunt din grupul acelora care nu sunt în stare a mulțumii îndeajuns acelora, care-l ajută. Aceste cuvinte să vă servească ca un indiciu că sunt plin de recunoștință pentru activitatea d-voastră. Voi fi fericit ca și prin fapte să arăt gratitudinea mea pentru toți cei care muncesc pentru binele aproapelui lor”. D-na Crișan mulțumește și declară închisă ședința¹³.

Mihai Eminescu sublinia că Biserica Ortodoxă Română este maica spirituală a neamului românesc, care a născut unitatea limbii și unitatea etnică a poporului. De aceea este protectoare și promotoare a valorilor culturale; sub auspiciile bisericii, femeile creștin-ortodoxe au avut un rol însemnat atât ca factor intelectual cât și economic, au putut organiza propriile adunări, serbări câmpenești, spectacole de teatru, expoziții de artă populară.

Împreună cu Biserica, acordau burse elevilor săraci dar cu vădit potențial spre studiu, s-au implicat în crearea de fundații în acest scop. Prin tema spectacolelor prezentate, se întărea rolul de conservare al sentimentului

¹² „Spectacol la Lipova”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LI, nr. 24, 12 iunie 1927, pp. 6-7.

¹³ „Adunarea generală femeilor Ortodoxe”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LII, 27 mai 1928, p. 2.

specific românesc, de păstrare a unității naționale, apărarea limbii române ca limbă de cultură în școală și biserică – o caracteristică esențială a Reuniunii Femeilor Ortodoxe din Arad. Școlile pe care au reușit să le înființeze sunt instituții de cultură edificate pe principii naționale. Cel mai important este faptul că, prin toate activitățile lor, femeile creștine au luptat și au reușit a ctitori în copii conștiințe, au învățat copiii a avea curajul opiniilor, de aceea, în acea vreme, în care am fost subjuogați de austro-ungari și aproape nimeni nu avea dreptul la opinie, acum, am ridicat capul spre libertate crescând apărați de scutul biserici și al femeii-mame.

Prin intermediul Bisericii, femeile creștine împărțeau cărțile tipărite la tipografia orașului „Diecezana”¹⁴, în sălile de lectură ale bibliotecilor; cu ajutorul sponsorilor, au deschis biblioteci orășenești, dar mai ales pe lângă bisericile și școlile satești. Urmărind dezvoltarea industriei casnice, Reuniunea pune un accent mai mare pentru extinderea portului românesc, înființare de muzee a portului românesc, cea mai mare reclamă a făcut-o însăși Regina Maria care nu pregeta a se îmbrăca în port popular românesc cu orice ocazie posibilă. Era o mândrie pentru membrele Reuniunii din Arad, că, prin stăruința lor, „educarea fetelor noastre se face în dulcea noastră limbă și spirit românesc”.

Un „Vlădică ales” care a patronat Reuniunea de femei ce se ocupa cu educația tinerelor fete, mai ales, a fost episcopul Grigorie Comșa care a reorganizat Societatea ortodoxă a femeilor române, a dat un imbold pentru creșterea filialelor în județ și a Societății Sf. Gheorghe, care cuprinde tineri între 15 și 24 de ani. Dorea să îl aducă pe Hristos în viața de zi cu zi a tineretului nu pentru trecătorul trup, ci pentru nemuritorul suflet.

Episcopul Grigorie Comșa a adus o revigorare a ortodoxismului românesc, a dezvoltat o activitate de asistență socială și religioasă, pastorații în spitale și azile de bătrâni, recomandând ca preoții secondați de femeile din asociația ortodoxă să ajute nevoiașii de toate felurile, femeile din asociație, dar și preotesele să se preocupe mai mult de înfrumusețarea bisericilor¹⁵.

Episcopul Grigore Comșa accentuează nota educativă și constructivă a misionariatului, făcând să se consolideze unitatea spirituală a românilor. A stăruit asupra întăririi moralității în sat și oraș, a insistat prin toate mijloacele difuzarea și întărirea valorilor religioase și culturale ca să înalțe conștiințele credincioșilor.

¹⁴ Înființată de episcopul Ioan Mețianu în anul 1879, aici se tipăreau cărți bisericești, școlare și literare. Mai târziu, în 1908, s-a deschis și librăria Diecezană.

¹⁵ Grigore Comșa, „Pentru viitorul tineretului român”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LV, nr. 23/24, 14 iunie 1931, pp. 1-3.

Reuniunea Asociațiilor de Femei Ortodoxe Române din Arad era condusă la acea dată de Elena Goldiș.

Personalități de seamă ale Asociațiilor de femei din Arad

Chiar înainte cu mult de a se înființa vreo formă organizată a femeilor creștine, au existat femei care au avut un rol însemnat în Biserică și Societate. În Episcopia Aradului putem consemna câteva nume sonore prin activitățile întreprinse în slujirea lui Dumnezeu și a oamenilor:

1. Margareta Bibici, la 1748, a ridicat Gimnaziul din Sântana, împreună cu soțul ei, a ridicat și biserica, a înființat o fundație care va ființa peste un veac. Scrisoarea de acreditare semnată de împărăteasa Maria Tereza la 1751.

2. Elena Ghiba-Birta – a rămas liceul care îi poartă numele și o fundație pentru elevii meritoși; dintre cei care s-au bucurat de beneficiile ei amintim: Roman Ciorogariu (director al Preparandiei arădene), Marius Sturza (medic la Viena), George Alexici (profesor la Academia din Budapesta) și lista ar putea continua.

3. Baroneasa Ifigenia Sina, mai puțin știu că, în anul 1882, a dăruit un teren intravilan pentru construirea Academiei Teologice și a lăsat bani pentru burse.

4. Antonia Szagyey Bohus, un model de modestie și generozitate, pildă a unei vieți închinată pentru ajutorarea celor nevoiași. Faima sa în epocă? Nu a lăsat nicio societate de binefacere care să-i solicite sprijin fără împlinire, plus ajutorarea individuală a tot ce știa că sunt în nevoi. A ajutat Orfelinatul din Arad, Grădinițele din Șiria și Galșa. I se mai atribuia atributul de „înger caritabil”.

5. Ana Grabovscki și Rosa Stancovits, soții ale deputaților cu același nume, i-au susținut și îndemnat pentru mărirea fondurilor școlare la anul 1842¹⁶.

6. Neuman Danielne Furst Maria (1852-1914) a fondat cantina populară în 1895; aici luau masa de prânz circa 200 de săraci, avea fonduri fiindcă a creat o asociație care a funcționat o lungă perioadă de timp, a scos un album unde scriau personalități ale vremii. În acest scop, amintim: a atras bunăvoința Arhiducelui Ioseph, au scris: Iokai Mor, Regina Elisabeta a României, Émile Zola și mulți alții.¹⁷

7. Ciorogariu Emilia, mama viitorului episcop Roman Ciorogariu (a absolvit Preparandia în 1879), a predat la școala de fete din Șiria și încă

¹⁶ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului, documentul nr. 28/1816.

¹⁷ *Aradul și familia Neumann*, Posted on 29 dec. 2013.

din anul 1880, era implicată într-o serie de demersuri pentru ridicarea unei școli de fete la Pecica¹⁸.

8. Ana Cornea, învățătoare care s-a implicat major în educarea copiilor marginalizați în conlucrarea strânsă dintre școală, familie și biserică. O preocupa, în mod deosebit, dezvoltarea psihologică a copilului în societate.

9. Eugenia și Ani Birtolon, soția și fiica lui Ștefan Cicio-Pop, cu largi implicări în viața socială înainte, dar mai ales după Unire¹⁹.

Preotesele au dus muncă de susținere alături de preoți pentru a fi botezați copii cu nume etimologic românești pentru a se evita maghiarizarea (la îndemnul episcopului Ioan I. Mețianu). Dintre femeile care, cu râvnă, se implicau pe lângă Biserică, la educarea copiilor din județ și provincie, cele mai însemnate nume au fost: dr. Iuliana Șandor (Arad), Elisabeta Copianu (Almăș), Maria Alecuciu (Galșa), Suzana Moldovan (Hălmagiu), Eva Dan (Curtici).

La rugămintea mai multor mame pentru a se găsi o soluție privind educarea fiicelor în obiceiul strămoșesc „ortodox” fiindcă cultura este singura armă ce ridică o nație, episcopul Ioan Mețianu, cu aprobarea Consistoriului, binecuvintează înființarea *Reuniunii Femeilor Creștin Ortodoxe din Arad și împrejurimi* la 1884.

De la această dată, sub umbrela Reuniunii și ocrotite de Biserică, multe femei au adus Slavă Lui Dumnezeu pentru ocrotirea pruncilor. *Hermina Popovici Desseanu* a fost prima președintă; au urmat *Maria Petrovici*, *Maria Botiș Ciobanu*, care desfășoară rodnică muncă pe tărâm obștesc, dar este și poetă; *Marilina Bocu* s-a implicat în întărirea solidarității românești și îmbunătățirea relațiilor inter-etnice; învățătoarea *Elena Goldiș*, *Letiția Oncu*, *Eugenia Cicio-Pop* au făcut parte din Reuniune și au condus-o. Chiar dacă nu a făcut parte din Reuniune, meritul este cu atât mai mare fiindcă a susținut activitatea Reuniunii: *Baroneasa Hortense Pap*, președintă de onoare a filialei din Pâncota din anul 1923²⁰.

În seara zilei de 1 decembrie 1934, Reuniunea Femeilor Creștin Ortodoxe organizează la sediul „ASTREI” din Arad, un amplu spectacol comemorativ; printre discursurile celorlalți invitați, s-a reliefat discursul episcopului Grigorie Comșa, care spunea în frumoasa vorbire: „Sunt fericit că poporul român este împodobit cu virtuți, dar și noi biserica trebuie să

¹⁸ Maria A. Pantea, „Fondurile și fundațiile din Protopopiatul Aradului la începutul secolului a XX-lea”, în *Istorie, cultură și societate: volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, p. 134.

¹⁹ *Ibidem*, p. 113.

²⁰ „Informații”, în *Tribuna Aradului* (Arad), anul I, 1923, nr. 38, 17 iulie, p. 3.

înarmăm sufletele credincioșilor ca nimeni niciodată să nu poată profana drepturile noastre veșnice asupra României Mari. Precum în Sf. Liturghie se cere ca: pe noi înșine și unul pe altul și toată viața noastră lui Hristos Dumnezeu să o dăm” Așa să oțelim sufletele credincioșilor pentru propria conștiință, să vadă vrăjmașii noștri milenari, că noi avem credință în biruința luptei pentru dreptate”²¹.

Femeile cu știință de carte au căutat la început, prin mijloacele de care dispunea biserica a le instrui pe cele mai neștiutoare, pentru viața casnică și educarea pruncilor. Mai târziu, când a fost posibil, s-au constituit în asociații conduse de soți sau fiice ale liderilor naționali la orașe, la sate, au cooptat soțiile țăranilor mai bogați, fiice de meșteșugari, de negustori și chiar din păturile mai sărace, dar cu dragoste pentru a învăța. Aceste Reuniuni Creștin-Ortodoxe s-au dezvoltat pe multiple planuri: caracter socio-economic, cultural și social. S-au preocupat cu obstinție pentru promovarea învățământului pentru fete (școli de menaj, de industrie, ateliere de țesături, expoziții cu caracter economic, producții specific românești). Au dezvoltat în acțiunile promovate interesul pentru istorie, limbă și folclor. Luptau pentru emanciparea tinerelor fete fiindcă aveau ca deziderat: *Frumusețea femeii vine dinăuntrul ei, bunătatea inimii, cultura spiritului este adevărata ei chemare.*

BIBLIOGRAFIE

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Aradului, documentul nr. 28/1816.

Biserica și Școala (Arad), 1921, 1927, 1928, 1931, 1934.

Gazeta Aradului (Arad), 1921, 1922.

Românul (Arad), 1918.

Școala Primară (Arad), 1922.

Tribuna Aradului (Arad), 1923.

Aradul și familia Neumann, Posted an 29 dec. 2013.

Pantea, Maria A., „Fondurile și fundațiile din Protopopiatul Aradului la începutul secolului a XX-lea”, în *Istorie, cultură și societate: volum omagial dedicat istoricului Stelean Ioan Boia*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014.

²¹ „1 Decembrie”, în *Biserica și Școala* (Arad), anul LVIII, nr. 50, 9 decembrie 1934, p. 1.

Antifasciști și comuniști în Aradul anilor 1939-1945. Între excese interpretative și adevăr

Antifascists and Communists in Arad during 1939-1945. Between Interpretive Excesses and Historical Truth

Mihai D. DRECIN
Prof. univ. dr. Universitatea din Oradea
drecin_mihai@yahoo.com

Delia CORA
Prof. dr., Liceul Teoretic „Petöfi Sandor” Săcuieni (Bihor)
delya_cora@yahoo.com

Abstract

Until three decades ago, one of the topics in vogue, supported and developed by research institutes specially established in Bucharest and groups of historians implanted in branches of the Romanian Academy in Iași, Cluj-Napoca, Timișoara, Craiova – was the socialist and communist movement from small Romania, the great Romanian provinces before 1918, especially from Integrated Romania. The Bolshevick left-wing orientation of a significant part of the interwar social-democratic movement, the ‘heroic’ ideological confrontations and communist-led strikes after 1921 – have been the subject of many articles and studies, even books published in magazines such as ‘Anal of History’, respectively Politica Publishing House. For those who lived during the period in question, as mature people able to understand the times, then by initiations in the scientific research of 1945-1989, putting the communists at the forefront of Romania's history of 1921-1948 was an obvious exaggeration.

After 1990, the topic under discussion fell into disfavour, moreover, the existence of a communist movement in the years 1921-1945 was denied. Today, the working left is reduced to the social democracy led by Constantin TitelPetrescu. We are in another scientific moment of exaggeration, the communists and their political turmoil being denied, trivialized, and presented only by their anti-national orientation.

Arad was the most industrialized city in Transylvania of the Austro-Hungarian era since the beginning of the 20th century. Arad's industry developed significantly after 1918, which led to an increase in the number of modern factory workers. Their organization in unions, in their own party branches, to defend their socio-economic interests was normal. Based on archival information from the 8th and 11th Industrial Regions, the Timisoara Labor Inspectorate, the Arad Chamber of Commerce and Industry, the Arad Gendarmes Legion, the Arad Security Police Office, the Arad Prosecutor's Office and the Arad Prefecture –the authors demonstrate that there is a communist movement in Arad during 1939-1945. The movement was involved in protecting jobs, denouncing unemployment, raising wages according to inflation, fighting the interests of Nazi Germany in our country, fighting the

world war. The forms of manifestation were various: strikes, demonstrations, economic sabotage, printing and spreading of manifestos, strikes, demonstrations, economic sabotage, printing and spreading of manifestos against the Carlist and Antonescu regimes.

Of course, the authors do not intend to praise this political movement, but it should not overlook it either. The young generation of historians must reevaluate it to highlight what grip it had among the working class, perhaps even some intellectuals, why ideological and political confusion was marked, its national or anti-national character, the ethnic composition of communist cells in Arad worker of the time.

Balance and honest criticism must be the dominant note of any scientific research, detached from the political passion of the moment in which we live. Otherwise, we will repeat the propaganda mistakes of before 1989.

Keywords: antifascists, communists, Arad, 1939-1945, historical truth.

Încă de la începutul secolului al XX-lea, Aradul era cel mai industrializat oraș al Transilvaniei perioadei austro-ungare, provincie înțeleasă în sensul larg al cuvântului, adică inclusiv Banatul, Crișana și Maramureșul. După 1919, în deceniile interbelicului, industrializarea Aradului cunoaște o nouă fază de dezvoltare. Vechile obiective industriale își amplifică activitatea, se dezvoltă, apar noi ramuri industriale¹. Ca urmare, înregistrăm o creștere apreciabilă a numărului muncitorilor moderni de fabrică, mulți recrutați din spațiul agrar al județului, dar și din rândul micilor meseriași din centrele urbane ale zonei care falimentează, neputând rezista la concurența produselor industriale care erau mai ieftine decât mărfurile de larg consum pe care ei le realizau, mai mult sau mai puțin, manual. Această muncitorime se organizează în sindicate, chiar în filiale de partid proprii, a căror menire era apărarea intereselor social-economice și politice specifice.

Anii asupra cărora ne oprim, acoperă o perioadă frământată din istoria țării noastre. După cum se știe, este vorba de regimurile autoritare carlist și antonescian instaurate pe fondul dramaticelor schimbări în sfera relațiilor internaționale, care marchează, în final, prologul și, apoi, desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial. Greutățile materiale cu care se vor confrunta majoritatea oamenilor de rând – muncitori, țărani, mici meseriași, intelectuali – se vor reflecta în acțiuni social-economice revendicative. Ele denunțau: prelungirea abuzivă a orelor de muncă și mărirea normei zilnice în fabrici, creșterea șomajului, plafonarea salariilor care nu țineau pasul cu scumpirea produselor de primă necesitate, în special

¹ *Arad. Economie și societate. Din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. II, coord. Adrian Nițu, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 117-241.

alimentare, lipsa locuințelor și creșterea chirii, rechizițiile de produse, mai ales porumb și grâu, de la țărani, jocul politic al aliaților germani și italieni care a dus la pierderea Basarabiei, Bucovinei de nord, Transilvaniei de nord-est și Cadrilaterului, participarea statului la „războiul lui Hitler” după eliberarea Basarabiei.

Muncitorimea arădeană organizată în sindicate de ramură, mai apoi breslele carliste, în organizații locale ale partidelor proprii (social-democrat și comunist) – a reacționat întotdeauna cu promptitudine și cu intensități diferite în apărarea condiției sale social-economice, alături de exprimarea punctelor de vedere față de realitățile politice din țară și evoluția războiului mondial.

Dacă în lucrările dedicate mișcării muncitorești din Arad apărute înainte de 1989, prezența și implicarea comuniștilor erau scoase în relief, chiar exagerat², în ultimii treizeci de ani interesul față de acest subiect a scăzut dramatic. Chiar și așa, studiile recente se străduiesc să scoată în evidență numai activitatea antinațională a P.C. din România, luptele interne pentru putere din cadrul lui, priza aproape insignifiantă a membrilor la nivelul colectivelor de muncitori din fabrici și alte instituții ale statului. Lăsând la o parte punctul de vedere al generației tinere de istorici, care analizează „fenomenul comunist” interbelic, foarte critic, dar corect³, este

² Mihai D. Drecin, *Aspecte din lupta de clasă a maselor muncitoare din orașul Arad, în frunte cu comuniștii, între anii 1938-1945*, Lucrare de diplomă, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filozofie, conducător științific: conf. univ. dr. Bujor Surdu, Cluj-Napoca, 1967, 84 p., în mss; Idem, „Aspecte ale mișcării muncitorești din orașul Arad în perioada 1940-1944”, în *Buletin Științific Studentesc, Științe Sociale* (București), lucrare apărută sub îngrijirea Uniunii Asociațiilor Studenților din România și a Ministerului Învățământului, conținând studiile studenților prezentate la a IX-a Conferință pe țară a cercurilor științifice studențești, 1968, pp. 27-35; Idem, „Aspecte din lupta de clasă a muncitorimii din Arad între 1938-1940”, în *Lucrări Științifice* (Oradea), 1968, pp. 309-316; Idem, „Aspecte din activitatea și lupta organizației P.C.R. din Arad în anii dictaturii militar-fasciste”, în *Lucrări Științifice, Seria B* (Oradea), 1970, pp. 261-268; Mihai D. Drecin, Andrei Cacioca, „Acțiuni ale oamenilor muncii din județul Arad, sub conducerea P.C.R., împotriva creșterii pericolului fascist și a dictaturii regale”, în *Județul Arad pe coordonatele țării în anii Republicii (Culegere de comunicări și referate)*, Arad, 1973, pp. 281-289; *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, pp. 521-581.

³ Vezi mostre în acest sens, mai ales pentru Bihor, în Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 239-242, 296, 305, 312, 361-362; Gabriel Moisa, „Noiembrie 1918 – aprilie 1919, o perioadă agitată din istoria Bihorului”, în *Unirea din 1918 act fundamental al istoriei României*, coord.: Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, 2009, pp. 123-135; Idem, „Clarificări ideologice și naționale la socialiștii români din Ungaria, Transilvania și Banat în toamna-iarna anilor 1918-1919”, în *Gheorghe Buzatu. In memoriam*, coord.: Marius Cristea, Liviu Damean, Lucian Dindirică, Târgoviște, 2014, pp. 346-352; Cristian Culicium, „Structura organizatorică a Comitetului

interesant faptul că foști cercetători ai Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cu experiență în domeniu, spre deosebire de studenții în Istorie ai anilor '60 ai secolului trecut, își schimbă total vechile puncte de vedere⁴. O lucrare recentă dedicată istoriei Aradului, din preistorie până la începuturile regimului comunist, deși are un capitol substanțial de viață economică, nu pomenește nimic despre mișcarea muncitorească din oraș și județ⁵.

După aceste considerații istoriografice, ne propunem să discutăm, cât mai aproape de adevăr, pe baza documentelor de arhivă elaborate de instituții economice și politico-administrative din Arad și Timișoara, locul mișcării muncitorești și sindicale din orașul Arad în istoria locului, în anii 1939-1945. Singurul criteriu pe care-l acceptăm în cercetare este cel științific, respingând interpretarea politică a fenomenului comunist, fie în maniera făcută înainte de 1989, fie în postdecembrism.

Formele prin care muncitorimea arădeană își exprima punctul de vedere față de situația ei socială, economică și politică erau cele clasice, pe care le întâlnim la nivelul societăților capitaliste. Este vorba de: demonstrații, greve, răspândirea de manifeste, luări de poziție ale liderilor în presă, în consiliile locale orașenești și comunale unde, în mod excepțional, puteau pătrunde și muncitori.

Din punct de vedere organizatoric, în Arad și județ își desfășura activitatea, în ilegalitate, Comitetul Județean P.C.R., subordonat ierarhic Comitetului Regional Banat, cu sediul în Timișoara. Documentele precizează că în cele mai importante fabrici din Arad ca: „Astra S.A.”, „ITA S.A.”, Atelierele CFR, Fabrica de spirt și drojdie S.A., Fabrica de mobilă „L. Lengyel”; ca și în județ, la Lipova, Pecica, Chișineu Criș, Aradul Nou, Frumușeni, Bîrzova, Golovăț, Târnava – existau și activau celule ale P.C.R.

Județean Bihor – Statistici. 1968-1988”, în *Crisia* (Oradea), anul XLVI, 2016, pp. 167-176; Gabriel Moisa, „Contribuții la istoria Partidului Comunist din România interbelică. Organizația Județeană Bihor”, în *Crisia* (Oradea), anul XLVIII, 2018, pp. 223-232.

⁴ *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939-1944. Ediție de documente*, elaborată de: Octavian Dascăl, Carmen Dobrotă, Afrodita Petrovici, Mihaela Tănăsescu, Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003; Laurențiu Ungureanu, Radu Eremia, *Apostolii lui Stalin*, vol. I, II, III, București, Editura Adevărul, 2015. Vezi și maturul observator politic Stelian Tănase, *Clienții lui Tanti Varvara. Istorie Clandestine*, București, 2005; Livia Dandara, „PCR – tradiția trădării neamului”, în *Cuvântul de ambe sexe* (București), anul I, nr. 1, 1990; Marin C. Stănescu, *Moscova. Cominternismul. Filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, 1994.

⁵ *Arad. Economie și societate*, vol. II, Cluj-Napoca, 2013, pp. 117-241.

și U.T.C.⁶. Pe fondul acaparării economiei românești de către Germania nazistă și implicarea țării noastre în războiul de pe Frontul de est în adâncimea teritoriului sovietic, conducerea națională a P.C.R. lansează ideea creării Frontului Unic Muncitoresc și a Frontului Patriotic Antifascist la nivel național. În consecință, la nivelele regionale, județene și de organizații locale, sesizăm o apropiere între organizațiile comuniste și social-democrate. Contactele dintre comuniști și social-democrații arădeni devin tot mai numeroase⁷.

Cauzele și formele de protest ale muncitorimii față de greutățile vieții zilnice, pe care le-am amintit mai sus, rezultă din bibliografia edită la care facem trimitere⁸. Important este în ce măsură în aceste acțiuni au fost implicați comuniștii și cine erau antifasciștii.

Pentru a preveni perturbarea liniștii publice, autoritățile centrale din București trimit, la 6 februarie 1940, o circulară tuturor ținuturilor și județelor din țară. Aici se dădeau prefecturilor, o serie de instrucțiuni în legătură cu formarea aparatului local de informatori particulari, care trebuiau să țină sub observație străzile și localurile din orașe, ca și la nivelul comunelor, destructurând în fașă orice mișcare socială sau politică îndreptată contra regimului. În Arad, se constituie un grup de 472 de informatori⁹.

Din a doua jumătate a anului 1941, autoritățile locale fac aprecieri generale asupra mișcării comuniste din Arad. Astfel, în lunile aprilie-mai 1941, Prefectura județeană, informând în sinteza lunară asupra stării de spirit și ordinei pe care o trimitea ministrului de Interne, preciza: „mișcarea comunistă și-a majorat simțitor numărul aderenților și simpatizanților... în prezent continuă să se reorganizeze după instrucțiunile primite de la Centrală din București și regionala din Timișoara, instrucțiuni care se transmit numai prin curieri secreți și numai verbal”. Tot aici se subliniază faptul că social-democrații locali s-au încadrat în mișcarea comunistă, ceea ce a dus la întărirea acesteia¹⁰. Un raport săptămânal din august 1941¹¹, al aceleiași instituții, precizează că mișcarea comunistă acționează intens în

⁶ Mihai D. Drecin, *st. cit.*, în *Buletin Științific Studentesc* (București), 1968, p. 32; Idem, *st. cit.*, în *Lucrări Științifice, Seria B* (Oradea), 1970, p. 202; *Aradul permanentă ...*, pp. 566-567.

⁷ *Aradul permanentă ...*, p. 564.

⁸ Vezi nota 2.

⁹ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad (S. J. A. N. Arad), *Fond Prefectura Județului Arad*, Circulara din 6 februarie 1940, nr. de înregistrare 104.

¹⁰ *Ibidem*, dosarul nr. 1151/1941, f. 6-8.

¹¹ Rezultă că în fiecare lună se transmiteau date pentru rapoarte.

rândurile muncitorilor, micilor meseriași, mai ales a țărănimii „căutând să-i capteze pentru ideile comunismului, promițând un trai mai bun”¹². Luna următoare, septembrie 1941, autoritățile sesizează Procuratura că „... în activitatea mișcării comuniste se constată o intensificare a propagandei, agitatorii comuniști agitând din umbră masele, mai ales pe tema lipsei de alimente”¹³. În octombrie și noiembrie 1941, Biroul Poliției de Siguranță anunță Parchetul Tribunalului Arad: „Comuniștii duc propagandă de la individ la individ în defavoarea războiului ce-l purtăm căutând să infiltreze în mase că noi (regimul – n.n.) luptăm fără să avem pentru ce, mai bine zis de dragul Germaniei și răspândesc zvonul că soldații noștri o duc greu pe front din cauza aprovizionării”¹⁴. În rapoartele din 25 iunie și 5 august 1942, Siguranța Arad consemnează: „comuniștii au început să-și dezvolte activitatea” și „... în rândurile acestora se fac tendințe de reorganizarea cadrelor pentru o eventuală acțiune”¹⁵.

Pe lângă aprecieri generale asupra activității celulelor comuniste, organele de Siguranță trec la arestarea, trimiterea după gratii sau deportarea în lagăre a membrilor și simpatizanților mișcării. La 7 august 1941, Procuratura Arad anunța Ministerul de Interne și Procurorul general că au fost arestați 11 comuniști de la Uzinele „Astra” S.A.¹⁶, pentru ca la 4 septembrie să mai fie arestați alți doi muncitori¹⁷. Nota informativă din octombrie 1941 a Prefecturii amintește de identificarea a 56 de comuniști care erau ținuti sub o atentă supraveghere¹⁸. La 9 septembrie 1942, sunt predați, pentru deportare, Legiunii de Jandarmi Arad, 68 de comuniști¹⁹. La 20 ianuarie 1943, pentru propagandă comunistă este arestat un muncitor de la Atelierele C.F.R., fiind înaintat Curții Marțiale din Timișoara²⁰. În noaptea de 26/27 februarie 1943, este descoperită la Curtici-Arad, celula „Octombrie Roșu”, formată din 15 persoane, muncitori ceferiști și de la „Astra”, alături de câțiva localnici, toți fiind arestați²¹. În septembrie 1943, pe lângă arestarea a trei comuniști, altor patru care erau deținuți în

¹² S. J. A. N. Arad, *Fond Procuratura Raion Arad*, dosarul nr. 1 aprilie 1941 – 1 aprilie 1942, f. 103.

¹³ *Ibidem*, dosarul nr. 1-15/1941, f. 111, 114.

¹⁴ *Ibidem*, dosarul nr. 1-15/1942, f. 152.

¹⁵ *Ibidem*, f. 65, 77.

¹⁶ *Ibidem*, dosarul nr. 1-15/1941, f. 97.

¹⁷ *Ibidem*, f. 107.

¹⁸ Idem, *Fond Prefectura Județului Arad*, dosarul nr. 1151/1941, fără număr.

¹⁹ Idem, *Fond Procuratura Raion Arad*, dosarul nr. 1-15/1942, f. 87.

²⁰ *Ibidem*, dosarul nr. 1-15/1945, f. 7.

²¹ *Ibidem*, dosarul nr. 1-15/1943, f. 14.

închisoare, li se intentează un nou proces pentru că, chiar închiși fiind, întrețineau corespondență și dădeau indicații membrilor aflați în libertate²².

Autoritățile de siguranță locală fac chiar o sinteză a celulelor comuniste din Arad pe anul 1943, considerat unul de vârf la nivelul activității acestora. Cele 11 celule de fabrică erau înregistrate la „Astra” S.A. – 5, la Atelierele CFR – 3 și câte una la „ITA” S.A., Uzina electrică și Fabrica de zahăr. Alte patru celule sunt localizate în cartiere ale Aradului²³.

Poliția de Siguranță reușește să aresteze câțiva fruntași comuniști cu responsabilități naționale. Este vorba de Ocsko Terez în octombrie 1940, ziaristul Szabo Arpad (Arcadie) în noaptea de 25/26 ianuarie 1943 și Eva Rongecz – la 2 octombrie 1943 –, toți activiști ai Comitetului Regional Banat al P.C.R., cu sarcini de coordonare la nivelul celulelor comuniste, uteciste și a Madosz-ului. Primii doi vor fi lichidați fizic în urma torturii la care au fost supuși în carcerile Siguranței Arad, respectiv închisoarea Tribunalului militar din Timișoara²⁴.

Perchezițiile efectuate de Poliția de Siguranță în diferite locații clandestine ale celulelor comuniste din Arad, permit depistarea a două tipografii unde se șapirografiau manifeste, fluturași cu înscrisuri tip lozincă, broșuri. Este vorba de tipografiile de pe străzile Boemiei nr. 13 și Rozelor nr. 60²⁵. Sute, chiar mii de manifeste, au fost descoperite nu numai în sediile tipografiilor clandestine, ci chiar în casele unor comuniști însărcinați cu difuzarea lor²⁶.

Urmare a intenselor acțiuni de depistare a organizațiilor comuniste și a membrilor acestora, pe raza orașului și județului Arad, de către instituțiile de siguranță ale statului, la sfârșitul anului 1943 – începutul lui 1944, „a căzut tot comitetul local” (județean Arad – n.n.). Arestări similare au loc și la nivelul altor comitete județene din Banat, ceea ce duce la arestarea întregului Secretariat al Comitetului regional Banat al PCR²⁷.

²² *Ibidem*, f. 140.

²³ Arhiva CC al PCR, București, *Fond 11*, mapa 181. Apud *Aradul permanentă ...*, p. 567.

²⁴ S. J. A. N. Arad, *Fond Procuratura Raion Arad*, dosarul nr. 1-15/1943, f. 141, 144; Mihai D. Drecin, *st. cit.*, în *Lucrări Științifice, Seria B (Oradea)*, 1970, p. 264; *Arad permanentă ...*, pp. 567-568.

²⁵ *Arad permanentă ...*, p. 573. O tipografie aparte avea filiala Arad a Madosz-ului care edita materiale de partid în limba maghiară. Cf. *Ibidem*, p. 570.

²⁶ *Ibidem*, pp. 573-574; Mihai D. Drecin, *st. cit.*, în *Lucrări Științifice, Seria B (Oradea)*, 1970, pp. 265-266. Vezi aici trimiteri la S. J. A. N. Arad, *Fond Procuratura Raion Arad*, dosarul nr. 1-15/1942, f. 26, 65, 219, dosarul nr. 1-15/1943, f. 10, 14, 92, 110-111, 132, dosarul nr. 1-15/1944, f. 11, 70.

²⁷ *Arad permanentă ...*, p. 568.

Documentele nominalizează o serie de lideri ai mișcării comuniste, urmăriți și arestați pentru activitatea lor. Enumerăm pe câțiva: Filip Geltz, Ioan Vârșandan, Merfi Iosif, Mihai Balica, Klein Ștefan, Iosif Siclavan, Mihai Drecin, Hajler Victor, Kály Ioan, Palásti Jozsef, Oradi Istvan, Zakoi Márton, Adam Simion, Vekus Lajos, Dihal Ilie, Maria Ștefănescu-Lerik, Czabor Francisc, Mitais Ilona și Petru²⁸. Observăm că, din punct de vedere etnic, liderii comuniști erau pe lângă români și unguri, evrei și germani. Totuși minoritățile erau majoritare.

Documentele de arhivă și presa democratică a timpului dau detalii mai mult despre comuniști și acțiunile lor. Explicabil, din moment ce Partidul Comunist din România era considerat ca ilegal, dirijat din străinătate împotriva intereselor naționale ale statului. Pe de altă parte, presa democratică găsea în acțiunile comuniștilor teme de senzație, uneori la limita legii, care interesa un segment apreciabil de cititori, întotdeauna avizi de informații ieșite din comun.

Aradul avea o puternică filială social-democrată, activă atât în plan politic, cât și pe linie sindicală. Ea respecta legislația, era ancorată în idei și acțiuni de tip vest-european, naționale, respingând ideologiile extremiste de tip fascist și comunist. În acțiunile antifasciste ale anilor 1938-1944, muncitorimea social-democrată a fost în prim plan. Că alături de ea întâlnim și comuniști era firesc, fiind vorba de o solidarizare de clasă pe principii firești, ale momentului, respectiv antifascismul și condamnarea războiului mondial.

Liderii social-democrați arădeni, chiar dacă în majoritate se ridicaseră din rândul muncitorimii, aveau o cultură generală și politică net superioară comuniștilor locali. Greutatea lor în viața politică locală era recunoscută, electoratul social-democrat având o serioasă greutate în realizarea unor carteluri electorale cu partidele democratice tradiționale, atât în alegerile locale cât și generale.

Astfel, când, în 1927, se realizează un cartel electoral la nivel național între P.N.Ț. și P.S.D., social-democratul arădean Alexandru Lucian ajunge membru în Camera Deputaților, în urma alegerilor din decembrie 1928²⁹.

²⁸ *Ibidem*, pp. 567, 568, 570.

²⁹ *Ibidem*, p. 545.

Maestru tipograf, social-democratul Gheorghe Voștinar se impune secretar al Comisiei locale a sindicatelor Unitare. Considerate Sindicate comuniste, constatăm că social-democrația va domina filiala arădeană a acestora. De altfel, Gheorghe Voștinar va fi primul muncitor ales în Consiliul local al orașului Arad³⁰.

În 1936, se constituie organizația Tineretului Social-Democrat Arad. Ea va înghiți mulți tineri comuniști, în condiția în care P.C.R. își desființase propria organizație de tineret. În anul următor, Adunarea generală a tineretului social-democrat Arad alege ca secretar al Comitetului de conducere pe fostul utecist Ioan Gluvacor³¹.

Între 1935-1936, din orașul și județul Arad, 14 sindicate se afiliază Confederației Generale a Muncii. P.S.D. Arad era membru în Confederația Generală a Muncii. În fruntea sindicatelor arădene este ales social-democratul Damian Ștengar³².

În lucrările publicate înainte de 1989, pentru a acoperi lipsa sau implicarea modestă a celulelor comuniste în mișcarea muncitorească, se foloseau expresii generale, fără acoperire faptică, eludându-se prezența social-democraților³³. Alteori, deși adevărul se recunoaște pe jumătate, în final comuniștilor li se rezervă locul întâi pe podium când se afirmă: „Deși ponderea numerică a comuniștilor în cadrul muncitorimii (din Arad și țară – n.n.) era încă destul de mică, ei aveau totuși o influență hotărâtoare în mișcarea muncitorească, cele mai importante posturi de conducere din organizațiile muncitorești revenind membrilor P.C.R.”³⁴.

În concluzie, cu toate păcatele ei, mișcarea comunistă a fost o realitate în România interbelică, inclusiv în orașul și județul Arad.

Este necesară restudierea ei pe baza ultimelor documente ieșite la iveală, în contextul istoriei întregului sistem al partidelor politice românești ale vremii. Trebuie pusă la locul ei cu luminile și umbrele ce rezultă din activitatea concretă.

³⁰ *Ibidem*, p. 537.

³¹ *Ibidem*, p. 557.

³² *Ibidem*, p. 558.

³³ „În fruntea acestor lupte s-au aflat în permanență comuniștii arădeni”. Cf. *Ibidem*, p. 532; „Toate aceste greve se înscriu în rândul importantelor acțiuni de mase organizate de PCR, care au dat puternice lovituri producției de război hitleriste”. Cf. *Ibidem*, p. 579.

³⁴ *Ibidem*, p. 535.

România de astăzi, fie ea încă în faza unei „democrații originale”, nu trebuie să procedeze în scrierea istoriei prin omisiuni și exagerări ca înainte de 1989. Sub „antifasciștii anilor 1933-1945” nu trebuie să îi înțelegem numai pe comuniști, după cum, astăzi, prin democrați și apărători ai statului de drept nu trebuie să înțelegem numai pe pesediști, liberali sau useriști.

BIBLIOGRAFIE

Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad, *Fond Prefectura Județului Arad; Fond Procuratura Raion Arad*.

Arhiva CC al PCR București, *Fond 11*.

Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. VIII, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Aradul permanentă în istoria patriei, Arad, 1978.

Culiciu, Cristian, „Structura organizatorică a Comitetului Județean Bihor – Statistici. 1968-1988”, în *Crisia* (Oradea), anul XLVI, 2016, pp. 167-176.

Dandara, Livia, „PCR – tradiția trădării neamului”, în *Cuvântul de ambe sexe* (București), an I, 1990, nr. 1.

Drecin, D., Mihai, *Aspecte din lupta de clasă a maselor muncitoare din orașul Arad, în frunte cu comuniștii, între anii 1938-1945*, Lucrare de diplomă, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj, Facultatea de Istorie-Filozofie, conducător științific: conf. univ. dr. Bujor Surdu, Cluj, 1967, în mss.

Idem, „Aspecte ale mișcării muncitorești din orașul Arad în perioada 1940-1944”, în *Buletin Științific Studentesc, Științe Sociale* (București), lucrare apărută sub îngrijirea Uniunii Asociațiilor Studenților din România și a Ministerului Învățământului, conținând studiile studenților prezentate la a IX-a Conferință pe țară a cercurilor științifice studentești (1968), 1968, p. 27-35.

Idem, „Aspecte din lupta de clasă a muncitorimii din Arad între 1938-1940”, în *Lucrări Științifice* (Oradea), 1968, pp. 309-3016.

Idem, „Aspecte din activitatea și lupta organizației P.C.R. din Arad în anii dictaturii militaro-fasciste”, în *Lucrări Științifice, Seria B* (Oradea), 1970, pp. 261-268.

Drecin, D. Mihai, Cacioca, Andrei, „Acțiuni ale oamenilor muncii din județul Arad, sub conducerea P.C.R., împotriva creșterii pericolului fascist și a dictaturii regale”, în *Județul Arad pe coordonatele țării în anii Republicii* (Culegere de comunicări și referate), Arad, 1973, pp. 281-289.

Eremia, Radu, Ungureanu, Laurențiu Radu Eremia, *Apostolii lui Stalin*, vol. I, II, III, București, Editura Adevărul, 2015.

Moisa, Gabriel, „Noiembrie 1918 – aprilie 1919, o perioadă agitată din istoria Bihorului”, în *Unirea din 1918 act fundamental al istoriei României*, Sibiu, 2009, p. 123-135.

Idem, „Clarificări ideologice și naționale la socialiștii români din Ungaria, Transilvania și Banat în toamna-iarna anilor 1918-1919”, în *Gheorghe Buzatu. In memoriam*, Târgoviște, 2014, p. 346-352.

Idem, „Contribuții la istoria Partidului Comunist din România interbelică. Organizația Județeană Bihor”, *Crisia* (Oradea), anul XLVIII, 2018, p. 223-232.

Nițu, Adrian, (coord.) *Arad. Economie și societate. Din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2016.

Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial 1939-1944. Ediție de documente, elaborată de: Octavian Dascăl, Carmen Dobrotă, Afrodita Petrovici, Mihaela Tănăsescu, Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003.

Stănescu, C., *Moscova. Cominternismul. Filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, 1994.

Tănase, Stelian, *Clienții lui Tanti Varvara. Istoriei Clandestine*, București, 2005.

Consecințe ale celui de-al Doilea Război Mondial asupra industriei arădene

Consequences of the Second World War on the Arad Industry

*conf. univ. dr. Adrian Henorel NIȚU
Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad*

Abstract

The Arad city made an important contribution to Romania's war effort. In addition to the loss of life, the Second World War had a dispassionate consequence on the economy of Arad, firstly by: improper conditions of business, influenced in addition by the special economic risk of the Arad area of the interwar period, then as a result of the bombing of 3 July 1944 launched by the Allied air strike on several Arad economic objectives and, finally, following the withdrawal of the 'Hungarian-German' troops after 23 August 1944, together with the bombing of the Luftwaffe aircrafts.

Keywords: *World War II, Arad, interwar industry, bombing of Arad, consequences for the Arad industry.*

Evoluția sectoarelor industriale arădene în perioada interbelică

Industria interbelică arădeană era concentrată în municipiul Arad. „Coșurile de fabrici lipsesc aproape pe întreg teritoriul județului”¹. În județ erau doar câteva mori, fabrici de cărămidă sau exploatari forestiere. În industria alimentară activau 38 mori, 1 fabrică de coniac, rom și lichior (la Ghioroc), o fabrică de spirt, una de ulei, una de oțet și 3 de gheață artificială. În industria lemnului funcționau 10 fabrici de cherestea, două fabrici de tâmplărie și mobile (la Pecica și Pâncota), una de caroserii de automobile în Aradul Nou, una de tocuri de lemn. Industria materialelor de construcții era reprezentată de 5 fabrici de cărămizi și de țigle, una de var (la Bârzava), două de articole de beton. Alte industrii cu activitate în județ cuprindeau o fabrica de fuior și câlți de cânepă (la Iratoș), o turnătorie de clopote (la Ghioroc), o fabrică de pielărie (la Pâncota). În județ erau exploatate mai multe cariere: pietriș la Ghioroc, caolin la Agriș, dolomit la Galșa, piatră de

¹ Nerva Iercan, „Contribuțiuni la studiul situației economice a județului Arad”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic*, anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 99-102.

granit la Radna, piatră de andezit-trahit la Leasa, Mocrea, Păuliș, Prăjești, Sebiș și Tălagiu, diorit la Păuliș, marmora la Moneasa, piatră de râu la Pâncota.

În Tabelul nr. I este reprezentată situația din anul 1939 a industriei mari arădene prin prisma capitalului, a producției, a numărului de angajați și a forței motrice instalate în toate ramurile industriale existente. Sunt reprezentate de asemenea și datele cu referire la numărul de întreprinderi și productivitatea muncii pe ramuri industriale.

Tabelul nr. I. Situația indicatorilor din industria mare pe ramuri din Arad în anul 1939

ramura industrială	nr. de întreprinderi	capitalul investit (lei)	Forța motrice (HP)	nr. de angajați	valoarea producției (lei)	productivitatea muncii (lei)
mecano-metalurgică	17	842.638.371	3.053	2.855	557.603.686	195.308
electrotehnică	2	3.246.324	26	20	4.296.160	214.808
lemn	29	76.060.599	2.053	1.200	76.370.352	63.642
alimentară	69	598.314.903	8.004	1.184	890.947.488	752.489
textilă	21	408.602.714	9.330	4.951	951.461.782	192.176
pielărie	1	773.600	16	16	2.049.691	128.106
materiale de zidărie	14	21.736.690	1.081	729	29.378.859	40.300
chimică	14	30.892.584	564	266	60.253.062	226.515
sticlă, ceramică	1	3.983.373	8	22	3.493.213	158.782
hârtie și arte grafice	11	12.367.809	85	171	11.163.794	65.285
electricitate	4	157.869.585	10.967	260	45.898.722	176.534
total	183	2.156.486.552	35.187	11.674	2.632.916.809	225.537

Sursa: SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 288/1943

În anul 1939, industria mare a Aradului realiza o cifră de afaceri în valoare de 2.632.601.809 de lei, cu 11.674 de angajați. Cea mai mare valoare a producției era realizată de industria textilă, urmată de industria alimentară și de industria mecano-metalurgică.

Tabelul nr. II. Evoluția procentuală a indicatorilor industriali sectoriali arădeni între anii 1922 și 1939

ramura industrială	nr. de întreprinderi	capitalul investit (lei)	forța motrice (HP)	nr. de angajați	valoarea producției (lei)	productivitatea muncii (lei)
mecano-metalurgică	-10,53%	70,36%	-32,31%	11,18%	-36,14%	-42,56%
lemn	-23,68%	77,22%	14,12%	-22,53%	-13,00%	12,31%
alimentară	81,58%	672,56%	76,84%	10,55%	354,95%	311,53%
textilă	162,50%	514,90%	392,87%	124,13%	492,58%	164,40%
pielărie	-50,00%	-74,72%	-46,67%	-70,91%	-83,02%	-41,65%
materiale de zidărie	-22,22%	103,15%	-28,03%	-47,63%	-30,34%	33,01%
chimică	16,67%	-32,81%	2,17%	-31,62%	-31,31%	0,45%
hârtie și arte grafice	83,33%	43,81%	-24,11%	-1,72%	-46,55%	-45,61%
electricitate	300,00%	2130,11%	82,78%	225,00%	76,53%	-45,68%
total	28,87%	184,93%	68,17%	23,05%	74,81%	42,06%

Sursa: SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 288/1943

Productivitatea medie a industriei mari arădene în anul 1939 a fost de 225.537 lei pe an, în creștere cu 42,06% față de 1922. Dacă însă reprezentăm evoluția procentuală a tuturor indicatorilor industriali obținuți de ramurile industriale arădene între 1922 și 1939 obținem datele din Tabelul II.

În ceea ce privește nivelul capitalului investițional din industria arădeană acesta are, între anii 1922 și 1939, cea mai mare rată de creștere relativă (184,93%) dintre toți indicatorii analizați, spre deosebire de evoluția ratelor naționale ale capitalului investițional. În schimb, valoarea producției nu crește decât cu 74,5%, ceea ce ne conduce la concluzia unei eficiențe reduse a investițiilor de capital arădene.

Industria textilă este campioana creșterii investițiilor și implicit al valorii producției economice, urmată de industria alimentară și de sectorul energetic. În rest, celelalte ramuri industriale (cu excepția electrotehnicii și a industriei sticlei care nu erau reprezentate în 1922) au declinuri ale producției, în unele cazuri, critice. În ceea ce privește productivitatea muncii, cel mai mare avans îl are industria alimentară cu 311%, urmată de industria textilă cu 164%, industria materialelor de construcții cu 33% și industria lemnului cu 12%. În industria mecano-metalurgică însă, productivitatea muncii scade cu 42,6% în această perioadă. Din punctul de vedere al personalului angajat în industrie, doar industria alimentară, industria textilă și cea constructoare de mașini au creșteri, pe când celelalte ramuri industriale au un declin al personalului angajat, deși în medie, pe județ, numărul angajaților în industrie crește cu 23,05%.

Industria arădeană a parcurs un drum plin de provocări în perioada interbelică. Spiritul antreprenorial a făcut ca în primul deceniu să asistăm la o creștere spectaculoasă a numărului, diversității și producției industriale.

Criza economică din 1933 însă a stopat acest trend ce a animat mediul industrial arădean în anii '20. Peste aceste efecte economice s-a suprapus poziția geo-politică de graniță de vest a României, deficitară în condițiile presiunilor politice revizioniste ale anilor interbelici. Cu toate că politicienii arădeni încercau să combată această opinie, ea era contrazisă de fapte. *„Pe nedrept se aduc viabilității orașului critici pe baza așezării lui topografice, în imediata apropiere a frontierei. Se uită când se aduc aceste critici enormul avantaj pe care-l poate avea un oraș de frontieră ca Aradul”*².

*„Aradul, cu o producție excedentară atât de valoroasă, suferă cumplit, și nici restrângerile acestei producțiuni nu au putut micșora paguba ce-o suferă pe urma unei situații geografice momentan atât de dezavantajoasă din punct de vedere economic”*³.

Relocări industriale datorate riscului geo-economic al Aradului

Începând încă din anii '20, în economia arădeană se resimte un exod al unor operatori economici, care părăsesc zona, datorită amenințărilor politice ale perioadei⁴. *„Am avut unica fabrică de motoare din țară, care cu durere a trebuit să vedem că s-a mutat la Brașov și tot aceeași soartă urmează și fabrica de vagoane, care a fost unică în țară la unire”*⁵. De la Marea Unire din 1918 și până în anul 1937, directorul Inspectoratului Industrial Arad menționează următoarele „pierderi industriale” suferite de județul nostru: *desființarea fabricii de ciment din Gurahonț, a fabricii de mobilă curbată de la Ineu, a fabricii de injectat traverse de la Șofronea, a fabricii de motoare din Arad, a fabricii de hârtie și, mai ales, zvonurile despre mutarea fabricii de vagoane la Brașov.*

Cu toate acestea, criza economică dintre 1929 și 1933 a fost depășită cu bine. *„Piața Aradului a fost conservativă și solidă, viața economică s-a desfășurat într-o atmosferă relativ cumpătată, iar în afaceri a domnit și domnește precauțiune și prudență. Chiar și în epoca de conjunctură și crize*

² Ioan Ursu, „Aradul trebuie să prospere”, în Ioan Voiticeanu, Lajos Bolgar *Pentru Arad*, Arad, 1935, pp. 7-9.

³ Brutus Păcuraru, „Aradul merită altă soartă”, în *Ibidem*, p. 22.

⁴ În anul 1938, fabrica de vagoane arădeană începuse operațiile de relocare, abandonate ulterior cu efecte negative asupra producției.

⁵ Traian Trimbiționi, „Industria orașului și județului Arad”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 103-111.

când evenimentele mai tari decât instituțiunile bancare au zguduit din temelii piața bancară, populația Aradului și-a păstrat calmul sănătos ce-a caracterizat-o în toate timpurile ...”⁶

După o scurtă și modestă creștere economică între anii 1933-1937, evenimentele politice interne și europene, precum și riscul datorat poziției geo-politice pe care Aradul o avea, vor impune în anii următori un declin economic, ce va influența profund industria Aradului.

La 10 februarie 1938, Guvernul Octavian Goga fusese înlăturat și se instaurase Regimul de autoritate personală a regelui Carol al II-lea, pentru ca la 14 septembrie, România să devină stat legionar. Aceste evenimente se suprapun peste veștile alarmante din Europa, unde anul 1938 a înregistrat la 12 martie „Anschluß”-ul, prin anexarea Austriei la Germania nazistă, continuat la 29/30 septembrie 1938, cu semnarea Acordului de la München care a permis Germaniei naziste să anexeze ulterior și Cehoslovacia, efectele acestor evenimente asupra industriei arădene determinând declinul multor firme locale, alături de exodul altor afaceri, începând încă din anii 1938-1939.

„Anul 1938 a început catastrofal pentru industrie. Primele luni au înregistrat reduceri catastrofale atât în producție cât și în vânzări, reduceri de timpul de lucru, fără concedieri masive de lucrători. Cu schimbarea politicii interne, industria a revenit la un ritm mai normal. Situațiunea internațională din martie și mai ales cea din septembrie au avut iarăși repercusiune asupra mersului industriei..... Ca rezultat final, constatăm o reducere a producției industriale, deși producția pentru armament s-a mărit” scria șeful Inspectoratului Industrial Arad în raportul pe anul 1938⁷.

Începând din anul 1938, conjunctura politică internă, precum și cea externă, va accelera relocările industriale din Arad. *„În decursul anului, din cauza evenimentelor externe, mulți industriași din Arad s-au interesat de modalitățile de a se putea muta în interiorul țării.... creditele acordate pentru Arad au fost restrânse, iar credite noi pentru Arad nu se puteau obține, mai ales în lunile septembrie și octombrie”⁸.*

În anul 1939, fabrica „Auro SA”, din cadrul industriei chimice arădene, se transferă la București. La fel se întâmplă cu alte trei firme din industria textilă „Nor-Coo SA” – bonetărie, țesătoria „Arta”, plecate la București și „Aida”- țesătorie mecanică, plecată la Mediaș.

⁶ Nerva Iercan, *op. cit.*, p. 102.

⁷ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad (S. J. A. N. Arad), *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 203/1938-1939.

⁸ *Ibidem*, dosar 203/1938-1939, f. 242.

exclusiv din militari și tehnicieni. România intră în război alături de armata germană și angajează în luptă 340.000 militari, trecând Prutul și cucerind teritoriile Basarabiei și Bucovinei, cedate înainte cu un an.

Evoluții industriale arădene după declanșarea celui de-al doilea Război Mondial

Situația industriei arădene pe ramuri, în anii 1938, 1939 și 1940 este reprezentată în Tabelul III.

Tabelul nr. III. Sectoarele industriale arădene între anii 1938 și 1940

ramura industrială	nr. de întreprinderi			capital social (lei)	capital investit (lei)	
	1938	1939	1940	1940	1939	1940
mecano-metalurgică	20	17	16	921.765.190	842.638.371	112.381.364
electrotehnică	4	2	1	2.000.000	3.246.324	2.491.324
lemn	24	29	25	43.880.000	76.060.599	72.319.349
alimentară	68	69	27	253.301.052	598.314.903	473.785.819
textilă	25	21	20	128.400.000	408.602.714	453.236.953
pielărie	1	1	1	-	773.600	2.700.000
materiale de zidărie	9	14	13	18.080.255	21.736.690	21.387.144
chimică	14	14	14	15.818.520	30.892.584	19.830.410
sticlă, ceramică	1	1	1	100.000	3.983.373	3.983.373
hârtie și arte grafice	10	11	10	1.420.000	12.367.809	12.017.809
electricitate	4	4	4	86.807.500	157.869.585	171.694.078
gospodărie locală	2	2	2	-	-	36.673.696
total	182	185	134	1.471.572.517	2.156.486.552	1.382.501.319

Sursa: SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 226/1939/1940
SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 255/1941/1942

Evoluția capitalului social, a investițiilor și a numărului întreprinderilor industriale arădene din industria mare între 1938 și 1940 ne arată o degradare a nivelului investițiilor precum și a numărului de întreprinderi industriale în 1940 față de 1938 și 1939.

În Tabelul IV este prezentată evoluția valorii producției industriale arădene între anii 1938 și 1940. După ce, în anul 1938, industria Aradului obținuse o producție industrială în valoare de 2,544 miliarde de lei, în anul următor, 1939, industria arădeană obține valoarea maximă a producției interbelice, situată la suma de 2,646 miliarde de lei, în creștere cu 3,98% față de anul anterior. Cea mai importantă contribuție o aduc sectoarele alimentar și cel textil care devansează industriile mecano-metalurgică, a lemnului și cea chimică.

Tabelul nr. IV. Valoarea producției industriale din Arad pe sectoare industriale între anii 1938-1940

ramura industrială	valoarea producției (lei)		
	1938	1939	1940
mecano-metalurgică	579.835.497	557.603.686	552.255.777
electrotehnică	10.685.420	4.296.160	298.141
lemn	73.774.642	76.370.352	68.314.536
alimentară	746.675.938	890.947.488	787.146.025
textilă	978.280.820	951.146.782	678.943.501
pielărie	675.648	2.049.691	1.411.174
materiale de zidărie	26.559.550	29.378.859	27.147.602
chimică	76.285.926	60.253.062	68.894.230
sticlă, ceramică	2.912.694	3.493.213	1.202.974
hârtie și arte grafice	1.352.870	11.163.794	10.733.061
electricitate	44.682.410	45.898.722	44.400.067
gospodărie locală	3.046.537	13.915.383	13.915.383
total	2.544.767.952	2.646.517.192	2.254.662.471

Sursa: SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 226/1939/1940; SJAN Arad, Fond Inspectoratul Industrial Arad, dosar 255/1941/1942

În anul 1940, condițiile de afaceri se degradaseră ca urmare a declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, astfel că valoarea producției industriale arădene se contractă la valoarea de 2,255 miliarde de lei, în scădere cu 14,79% față de 1939. Investițiile de capital scad, în 1940, cu 35,89% față de 1939, respectiv de la 2,16 miliarde la 1,38 miliarde de lei¹⁰. Numărul întreprinderilor industriale arădene se reduc cu 27,56%, în anul 1940, față de anul anterior (de la 185 la 134).

Fabrica de vagoane Astra

O dată cu transferul producției de avioane la IAR Brașov în anul 1925, Astra va deține o treime din participațiile la capitalul Industriei Aeronautice Române (IAR) din Brașov. În anul 1927, Astra preia întregul capital al Atelierelor Vulcan – Fabrică de Mașini și Vagoane din București și al Fabricii de Locomotive și Vagoane „Romloc” din Brașov. În anul 1934, societatea industrială arădeană preia și Fabrica de Vagoane Unio din Satu Mare, devenind un holding de primă mărime în industria României din perioada interbelică.

În anul 1925, la Astra lucrau în medie 2.000 de salariați care produceau un număr de 140 de vagoane pentru transportul de cărbune, atât

¹⁰ Aceste date au fost ajustate, în condițiile în care datele arhivelor nu includ producția de război care nu era evidențiată în datele Inspectoratului Industrial Arad, fiind „secretă”. Totuși acolo unde existau date cu referire la Uzina de Vagoane pe anul 1939 am considerat aceleași valori pentru anul 1940.

pentru căile ferate CFR, cât și pentru căile ferate locale¹¹. Doi ani mai târziu, în anul 1927, la uzina din Arad s-au produs 792 vagoane de marfă pentru CFR, 46 vagoane de călători de clasa I și clasa II, 50 de vagoane remorcă pentru tramvai, livrate pentru Societatea de Transport din București. În anul 1929, fabrica arădeană realizează 25 vagoane de călători pe patru osii și 112 vagoane de călători pe două osii, precum și 320 vagoane de marfă, iar în 1930, la Arad, sunt produse 120 vagoane de clasa I și clasa II. Deși România se afla în plină criză economică, în anul 1931, la Astra se realizează 150 vagoane de marfă, 15 vagoane de poștă și 60 de vagoane de marfă pe două osii, iar în anul 1933, sunt livrate 308 vagoane de marfă de diferite tipuri.

În deceniul 4 al secolului XX Uzina de Vagoane din Arad angaja în cazul unui grad normal de ocupare, 2.500 de lucrători, putând crește până la 5.000, dacă se primeau comenzi la întreaga capacitate de producție. Forța motrice utilizată era de circa 3.000 de CP. Aici se produceau în principal vagoane de persoane, vagoane Pullman și vagoane salon, metalice, nituite, sau sudate electric pe 2, 4 sau 6 osii, comparabile cu produsele fabricilor vest europene de profil. S-au produs vagoane de marfă acoperite sau descoperite, precum și vagoane speciale, cum ar fi cele de poștă, de bagaje, vagoane frigorifer pentru transportul cărnii, vagoane pentru transport de pește viu, vagoane pentru transportul de păsări, vagoane pentru transportul cărbunelui, sau al produselor petrolifere și vagoane pentru transporturi militare¹².

Fabrica arădeană producea și vagoane sau vagonete pentru căile ferate forestiere, vagoane pentru tramvaie, autobuze și remorci pentru camioane. O altă activitate a fabricii au reprezentat-o reparațiile, precum și realizarea de piese de schimb pentru vagoane, locomotive sau alt material rulant. În afară de vehicule de cale ferată, la Astra Arad se puteau realiza poduri metalice, stâlpi pentru transportul de energie electrică și macarale rulante (nituite sau sudate), elevatoare electrice sau hidraulice, ascensoare pentru persoane sau mărfuri, funiculare. Alte produse aflate în oferta fabricii arădene erau cazanele de aburi de joasă sau înaltă presiune, rezervoarele de petrol, de apă sau benzină, podurile plutitoare, instalațiile pentru rafinării de petrol, instalațiile pentru abatoare, butoaiele de tablă neagră sau galvanizată.

¹¹ Ilie Popescu, *Astra Vagoane Călători – 10 ani de la privatizare*, Arad, Editura s.c. Proema S.R.L., 2010.

¹² Ioan Voiticeanu, Ludovic Lajos Borgar, *Pentru Arad – Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935, p. 25.

Figura 2. Automotorul BCM-mot-700 – 1936

Sursa: colecția Cătălin Pavel

Astra deținea tehnologii pentru piese forjate, turnate sau pentru arcuri, aici existând singura fabrică de arcuri din țară din perioada interbelică. Arcurile realizate la Arad erau folosite pentru vagoane sau automobile și aveau un control tehnic de calitate și standuri de probă la cel mai înalt nivel tehnic al epocii.

Atelierul de forjă dispunea de o presă hidraulică de 600 de tone alături de alte prese excentrice și de fricțiune, ciocane cu abur, cu aer sau mecanice, mașini de forjat, foarfece, ferăstraie. Cuptoarele erau alimentate cu păcură sau cu cărbune. Atelierul de turnătorie putea produce piese de fontă sau de bronz în diferite greutăți, dimensiuni și forme. Atelierele mecanice erau dotate cu echipamente și mașini moderne pentru acea perioadă, fabrica dispunând și de laborator propriu de analiză metalografică sau pentru încercări mecanice.

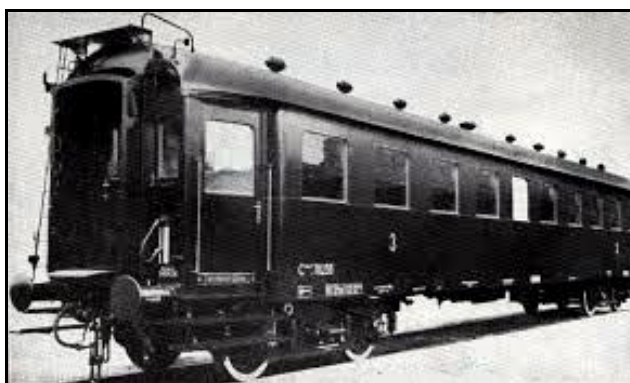

Figura 3. Vagon Astra Arad, 1935

Sursa: colecția Cătălin Pavel

Anul 1934 este de referință în istoria industrială a Astei SA pentru că acum începe producția de automotoare pentru CFR, aici realizându-se 24 automotoare pe două osii, cu motoare Ganz de 120 CP, radiatoare de răcire pe acoperiș, cu viteză maximă de 74 km/h și de asemenea 75 de remorci pentru aceste automotoare. Un an mai târziu, în 1935, Astra Arad a livrat Căilor Ferate Particulare Ploiești – Văleni (CFPV) 3 automotoare pe patru osii cu transmisie electrică și motor diesel – MAN (de 225 CP) având ampatamentul boghiului de numai 3.500 mm, înregistrate cu nr. „Baam-mot-1-3” și care au intrat în funcțiune în anul 1936 (în Figura 2).

În același an, 1935, producția arădeană de vagoane se continuă cu 102 vagoane de călători pentru clasa III pe patru osii și 250 de vagoane de marfă pe două osii.¹³ În Figura 3 este prezentat vagonul de clasa a 3-a nr. 70.255 la ieșirea din uzină.

În anul 1936, la 4 decembrie, uzinele arădene Astra semnează în numele holdingului pe care-l deținea o convenție cu „Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița SA” (UDR) prin care se constituie „Grupul Reșița” menționându-se obiectul de fabricație în fiecare uzină componentă.

Între anii 1936-1940, la Arad sunt produse 138 vagoane de călători de diferite tipuri.

În anul 1938, fabrica de vagoane arădeană avea un capital social de 420 milioane de lei și investiții în valoare de 74 milioane de lei, realizând o cifră de afaceri de 472 de milioane de lei, prin livrarea a 466 de vagoane¹⁴.

Aceste date economice au fost obținute în condițiile în care, în același an 1938, fabrica arădeană era să fie mutată la Brașov, făcând la începutul anului, toate pregătirile de mutare. Ca urmare a contramandării deciziei de mutare și în consecință a continuării activității la Arad, uzina a avut greutăți de aprovizionare cu materii prime. În vederea mutării, acoperișurile unor hale au fost demontate, și ulterior reșezate la loc. Programul a fost dereglat, muncitorii lucrând prin rotație. În același an, lucrătorii fabricii au denunțat contractul colectiv de muncă, tratativele începând în luna decembrie 1938¹⁵.

După anul 1940 și până în 1944, producția ASTRA va fi destinată industriei de război pentru că fabrica arădeană stăpânea tehnologia de realizare a vagoanelor și automobilelor blindate, aici fiind oferite vagoane militare, vagoane sanitare, vagoane pentru transportul tunurilor grele,

¹³ Ilie Popescu, *op. cit.*

¹⁴ S. J. A. N. Arad, *Fond Uzinele de Vagoane Arad*, dosarul nr. 176/2, 1938.

¹⁵ Idem, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 203/1938/1939.

ambulante, bucătării, chesoane, trăsuri de campanie, scuturi pentru tunuri și pentru mitraliere, turele, poduri demontabile, pontoane, obuze.

Ca urmare, capitalul societății industriale arădene este ridicat la suma de 900 de milioane de lei, statul devenind acționar majoritar, deținând 53% din capitalul social. În același timp, fabrica se redenumeste „*Astra - prima Fabrică Română de Vagoane, Motoare, Armament și Munițiuni SA*” Arad¹⁶ (Monografia Uzinei de Vagoane Arad, 1972). Societatea realiza o rentabilitate ridicată, în vreme ce țara era în război și alte întreprinderi aveau greutăți în activitate, însă a fost grav avariata ca urmare a bombardamentului din 3 iulie 1944 asupra Aradului.

ITA

Figura 4. Francisc Neuman

În anul 1938, Carol și Eduard Neumann, principalii acționari ai uzinelor textile arădene, cedează majoritatea acțiunilor deținute la ITA SA unor investitori englezi și americani. Astfel, 16.000 de acțiuni reprezentând peste 80% din capitalul firmei este achiziționat de compania engleză *Texmil Industrial Corporation Ltd.* La 8 aprilie 1939, adunarea generală extraordinară decide mutarea sediului social la București, fabrica din Arad rămânând sucursală. Administrator a fost împuternicit *Francisc Neuman*¹⁷.

La 8 august 1940, o nouă adunare extraordinară a acționarilor mută sediul social al societății industriale din nou la Arad.

¹⁶ Monografia Uzinei de Vagoane Arad, Arad, 1972.

¹⁷ Francisc Neuman (1910-1996) ultimul om de afaceri al familiei arădene Neuman, de numele lui fiind legată construirea stadionului și înființarea echipei de fotbal UTA Arad. El va rămâne la conducerea afacerii până la naționalizarea din 1948.

În anul 1940, acționarul majoritar al firmei devine George Siedenburg care deținea 16.010 acțiuni, iar în 1945, la 28 noiembrie, Redwood Corporation din Delaware SUA preia 21.434 acțiuni, devenind acționarul majoritar.

În anul 1938, fabrica obține o cifră de afaceri de 711.323.247 lei, iar în 1940, aceasta scade cu aproape 50%, ajungând la 375.216.068 lei. Investițiile de capital ale fabricii textile arădene se ridicau în anul 1940, la valoarea de 299.690.411 lei.¹⁸

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, fabrica a activat, cu unele întreruperi motivate de lipsa materiilor prime, de luptele din zonă sau de bombardamentele care au lovit Aradul, care însă au ocolit fabrica textilă, probabil aliații fiind informați asupra structurii acționariatului acestei companii.

ITA SA Arad importa bumbac din Turcia și celofibră din Germania și Italia. Aceleași țări erau originea importului de echipamente, utilaje sau piese de schimb. Fabrica arădeană beneficia în continuare, și în timpul războiului, de scutiri de taxe pentru mașini și echipamente¹⁹.

Bombardamentele asupra Aradului

În data de 3 iulie 1944, în cadrul operațiunii „*Frantic Joe*”²⁰ la care au participat două unități de aviație americane: „*The Eighth Army Air Force*” (A opta Forță Armată Aeriană a Statelor Unite ale Americii)²¹ care a

¹⁸ S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 226/1939.

¹⁹ De exemplu: în 15 iunie 1943 pe baza facturii proforma din partea C.H. Weissbach-Chemnitz din Germania, ITA SA Arad primește avizul de scutire de taxe vamale pentru o mașină cilindrică de uscat pânzeturi în greutate de 11.800 kg, cu prețul de 31.230 de R.M. (Reich Mark) din partea Ministerului Economiei Naționale (cu condiția ca mașina să fie absolut nouă), cf. S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul industrial Arad*, dosarul nr. 290/1943.

²⁰ Operation Frantic Joe © 2020 Christopher Chant <https://codenames.info/operation/frantic-joe/>.

²¹ Înființată la 22 februarie 1944 prin transformarea celui de al optulea Comandament de bombardiere de la RAF Daws din Hill High Wycombe Anglia, A opta Armată Aeriană (8 AAF) a fost o forță aeriană de luptă a Forțelor Aeriene ale Statelor Unite ale Americii în Teatrul European al Doilea Război Mondial (1939/41-1945), angajându-se în principal în operațiuni în zona de responsabilitate a Europei de Nord; efectuarea bombardamentelor strategice asupra țărilor inamice din Franța, Țările de Jos, Germania și România precum și angajarea în luptă aer-aer împotriva avioanelor inamice până la capitularea germană în mai 1945. A fost cea mai mare dintre forțele aeriene de luptă desfășurate ca număr de personal, aeronave și echipamente. La 3 iulie 1944, rămășițele celei de a 8-a Forță Aeriană care au supraviețuit atacului Luftwaffe de la Poltava din 21 iunie, a atacat Aradul, venind din Italia de la Foggia.

trimis din Italia, de la Foggia, câteva din cele 57 de bombardiere B 17 disponibile, escortate de o parte a celor 38 de avioane de vânătoare P-51 Mustang, împreună cu „*Fifteenth Air Army Force*” (A cincisprezecea Forță Armată Aeriană a Statelor Unite)²² care a trimis asupra Aradului câteva avioane rămase din cele 44 bombardiere grele B-24 și B-17 care au fost atacate de Luftwaffe la Poltava, în Rusia, la 2 iunie 1944. Cele două unități aeriene americane au însumat în atacul asupra Aradului din 3 iulie 1944, un total 55 avioane de bombardament.

Sirenele locale au anunțat alarma la orele 11 și 27 de minute. Suprafața afectată de bombardamentul aliat a fost de forma unui dreptunghi cu lungimea de 2.500 m și lățimea 1.500 m pe o suprafață de 375 de ha. Au fost utilizate atât 200 de bombe explozive, cât și în jur de 3.000 bombe incendiare. Atacul a durat o jumătate de oră și s-a desfășurat în trei valuri.

Figura 5. Avion de vânătoare P-51 Mustang

²² Înființată la 1 noiembrie 1943, A Cincisprezecea Forță Aeriană Americană (15-th AAF) a fost o forță aeriană de luptă a Forțelor Aeriene ale Statelor Unite desfășurate la Teatrul European al Celui de-Al Doilea Război Mondial, angajându-se în operațiuni de bombardament strategic de la baze din sudul Italiei și angajându-se în lupte de luptă aer-aer împotriva avioanelor inamice. Până în iunie 1944, A 15-a Forță Aeriană a SUA bombardea rețelele feroviare din sud-estul Europei în sprijinul operațiunilor militare sovietice din România. În vara anului 1944, au fost bombardate centrele austriece de producție de aeronave de la Wiener Neustadt, dar au fost atacate și centrele producătoare de petrol. Pe 2 iunie, A 15-a Forță Aeriană a zburat prima sa misiune de „navetă” când 130 de escadrile B-17 și P-51 au aterizat pe teritoriul controlat de Rusia la Poltava, după un raid în Ungaria. Au urmat încă două misiuni dintre care una la Arad în 3 iulie 1944 împreună cu 8 AAF.

Figura 6. *Bombardier B-17 Fortress*

Figura 7. *Bombardier greu B-24 Liberator*

„După unele surse arhivistice, între 5 aprilie și 19 august 1944, acțiunile aviației anglo-americane au înregistrat 17.808 ieșiri-avion, din care 14.558 la avioanele de bombardament („B-24 Liberator și B17 „Fortress”) și 3.250 la avioanele de vânătoare (Lockheed p-38 „Lightning” și P-51 „Mustang”), lansându-se 29.116 tone de bombe, considerat un mare triumf în istoria strategiei de război aeriene”. Pe ansamblul țării, pagube materiale produse departamentelor de stat și regiilor autonome s-au ridicat la 186.076.839.791 lei. Din cele 47.335 imobile distruse sau avariate, 46.523 au fost reprezentate de locuințe, iar restul de clădiri ale diverselor întreprinderi. Pierderile umane provocate de bombardamente s-au ridicat la 15.253 de oameni, din care 7.592 morți (din care 562 copii) și 7.661 răniți (603 copii). Chiar dacă prizonierii americani aveau să declare că nu au urmărit bombardarea localităților și a zonelor de locuit, numeroasele situații în care acestea au fost lovite (inclusiv cu bombe incendiare) și mitraliate i-au contrazis. Mărturiile supraviețuitorilor sunt, de asemenea, concludente în acest sens.

Timp de peste 4 luni, bombardierele americane au executat 41 de lovituri aeriene, din care 11 pe timp de noapte (aprilie – 6 atacuri de zi și 1 de noapte, mai 5 de zi și 3 de noapte, iunie – 4 de zi și 1 de noapte, iulie – 8 de zi și 4 de noapte, august – 7 de zi și 2 de noapte), cele mai multe lovituri fiind date asupra zonei Ploiești – Câmpina (30 de atacuri), urmată de București (20 de atacuri), Brașov (7), Giurgiu, Focșani și Turnu Severin (câte 5).

În perioada 4 aprilie – 19 august 1944, alarmele au avut următoarea durată: Ilfov – 38 ore și 23 de minute (38.23), Prahova – 48.00, Dâmbovița – 27.00, Teleorman – 34.11, Romanați – 46.21, Dolj – 4.15, Mehedinți – 37.4, Constanța – 15.8, Olt – 41.3, Slatina – 6.5, Muscel – 8.40, Argeș – 16.54, Vlașca – 6.34, **Arad – 4.46**, Hunedoara – 12.13, Caraș – 19.36, Oravița – 13.8, Severin – 15.50, Brașov – 17.3, Sibiu – 11.11, Târnava Mare – 7.00, Târnava Mică – 4.3, Făgăraș – 6.44, Turda – 5.35, Galați – 4.30, Tulcea – 9.57, Buzău – 10.37, Alba – 8.00, Brăila – 8.50, Vâlcea – 12.37, Beiuș – 3.9, Giurgiu – 44.3, Timiș Torontal – 20.30, București – 54. 20, Târgoviște – 25.24, Turnu Măgurele – 9.26.”²³

²³ Alexandru Duțu, 1942-1944. Bombardamente anglo-americane asupra României, 1 august 2015, [online] <https://alesandrudutu.wordpress.com/2015/08/01/1942-1944-bombardamente-anglo-americane-asupra-romaniei/>[accesat la 20 august 2020].

Obiectivele vizate de atacul din 3 iulie 1944 asupra Aradului²⁴ au fost:

- ✓ gara feroviară (notată în Figura 7 cu cifra 4) și
- ✓ triajul feroviar (notat cu 2, 5),
- ✓ fabrica de vagoane (notată cu 6, 7),
- ✓ fabrica FITA, precum și alte fabrici de pe strada Peneș Curcanul (notate 8, 9, 10, 11, 13 și 14),
- ✓ fostul sediu al Gestapoului din Pădurice (notat cu 16).

Figura 8. Fotografie aeriană parțială a zonei bombardate în Arad la 3.07.1944
Sursa: România în WWII-Photos²⁵

²⁴ România în WWII-Photos.

²⁵ MAPRW = Mediterranean Allied Photo Reconnaissance Wing.

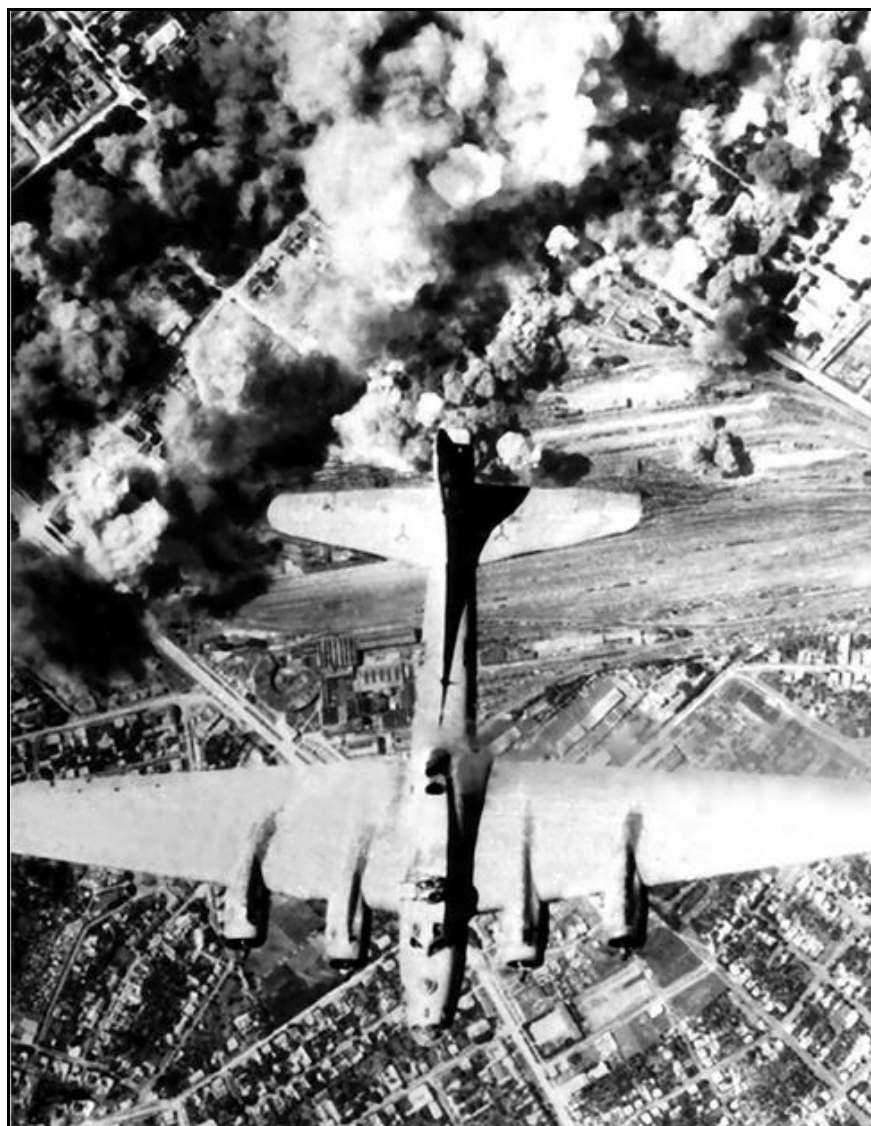

Figura 9. Fortăreața zburătoare B-17 (Flying Fortress) a celei de A Cincisprezecea Forță Aeriană Americană după lansarea bombelor asupra fabricii de vagoane din Arad (3 iulie 1944) Sursa: (Foto UIG Getty Images)

Figura 10. Clădirea Gestapoului vizată de atacul din 3 iulie 1944

Figura 11. Gara Aradului bombardată în atacul din 3 iulie 1944

Figura 12. Depozitul de pe Calea 6 Vânători în perioada ocupației germane

Figura 13. Vagoane avariate în Gara Arad ca urmare a atacului din 3 iulie 1944
Sursa: România în WWII-Photos

Alte obiective ale bombardamentului din 3 iulie 1944 au fost: *Cazarma de Roșiori* de pe Calea Aurel Vlaicu, *depoul de tramvaie*, *depozitul firmei Andrény* de pe Calea 6 Vânători, *fabrica de fermentare a tutunului*. Pe lângă obiectivele industriale, bombardamentul a avut și consecințe civile: 184 de case au fost distruse în totalitate și alte 298 de locuințe au fost avariate, astfel că 250 familii, sau 1.400 persoane, au rămas fără acoperiș.

După unele informații, ca urmare a bombardamentului au murit 190 de arădeni, iar alți 677 au fost răniți. Pe strada Trenului, în Grădiște, aflată în apropierea triajului CFR, au murit 33 de persoane și au fost distruse toate casele cuprinse între numerele 1-50.

Ca urmare a acestui eveniment, Inspectoratul Industrial Arad a realizat un inventar al pagubelor societăților industriale arădene care este prezentat în Anexa²⁶. Putem astfel evidenția, în primul rând, cele 9 victime omenești ale bombardamentului, un lucrător la FITA SA și 8 la fabrica de săpun și glicerină „Vernier”, plus cei 15 răniți de la FITA. Pagubele firmelor industriale afectate de bombardament (cu excepția fabricii de vagoane, care nu a raportat pagubele și a societăților industriale și comerciale care nu erau în evidența Inspectoratului Industrial Arad) au fost evaluate la valoarea de 316.189.200 lei (vezi Anexa).

Victimele acestor bombardamente au primit locuri de înmormântare gratuite în cele mai mari două cimitire din Arad, *Eternitatea* și *Pomenirea*. Rănille provocate de acest atac aerian au fost vizibile până la mijlocul anilor 1950, când majoritatea clădirilor au fost restaurate, renovate, altele au fost demolate definitiv și mai târziu înlocuite cu blocuri de locuințe. Renovarea platformei gării feroviare a fost finalizată în anul 1952 cu ocazia *Reuniunii Mondiale a Tineretului* ce a avut loc în 1953 la București.

Figura 14. Gara Arad în urma bombardamentului din 3 iulie 1944

²⁶ S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 301/1944.

Retragerea ungaro-germană

Industria Aradului a fost afectată după 23 august 1944, pe de-o parte de *retragerea ungaro-germană*, iar pe de altă parte de *ofensiva sovietică*, ambele forțe comportându-se ca armate de ocupație.

Figura 15. *Efectele bombardamentului din 3 iulie 1944 asupra Uzinei de vagoane din Arad*

Figura 16. *Uzinele de vagoane în urma bombardamentului din 3 iulie 1944*

Luptele din 26-28²⁷ august 1944 pentru cucerirea aeroportului arădean între armata română și armata de ocupație germană au avut și efecte colaterale, acestea distrugând pe lângă obiectivele militare și facilitățile industriale ale Fabricii de cărămidă „*Vulcan*” situată în vecinătate, pe strada Văcărești la nr. 1-3. Expertiza realizată de firmă evaluează pagubele cădirilor la suma de 13.991.000 lei, iar pentru echipamente și materiale pagubele se ridicau la valoarea de 15.040.000 lei²⁸.

Tot în această perioadă, Armata Maghiară a desfășurat ultima acțiune ofensivă independentă a războiului, pătrunzând în județul Arad în vestul României.

În ciuda succesului inițial, o serie de batalioane de cadeți români ad-hoc au reușit să oprească înaintarea maghiară în bătălia de la Păuliș, iar în curând un contraatac combinat româno-sovietic i-a copleșit pe maghiari, care au cedat teren și au evacuat Aradul, începând chiar din 21 septembrie. Pe 22 septembrie 1944, armata horthystă s-a retras din oraș definitiv și a distrus *podurile de pe Mureș, gara și comanda feroviară*.

Germanii din Banat și Arad au început să se refugieze. Privilegiile pe care le aveau cetățenii germani au fost revocate la 8 octombrie 1944 și pământul lor a fost expropriat la 23 martie 1945. Aradul a devenit *cel mai important centru de refugiați din vestul României*. În ianuarie 1945, germanii au fost deportați din România în Uniunea Sovietică.²⁹

La 5 octombrie 1944, orașul Arad a fost bombardat de germani. Avioanele Luftwaffe a împrăștiat bombe peste gară, peste uzina de apă și peste cartierul Grădiște. În 9 octombrie 1944, Calea Ferată Arad Podgoria SA raportează pagubele suferite de companie datorate „*luptelor și a jafului făcut de trupele ungaro-germane*”. *Deteriorarea clădirilor* a fost evaluată la 200.000 de lei, furtul de materiale, unelte, motoare din magazii și ateliere era evaluat la valoarea de 3 milioane de lei, deteriorarea instalațiilor liniei, stâlpilor de beton, conductelor telefonice pe întreg traseul liniei se ridică la suma de 4 milioane de lei, la care se adăogau pagubele datorate nefuncționării transportului de persoane în perioada dintre 13 septembrie și

²⁷ Agenția United Press preluată de New York Times din 28 august 1944 titra: „BUCHAREST, Rumania, Aug. 28 (UP) – Hungarian planes today allegedly bombed the Rumanian city of Arad, machine-gunned and bombed an airdrome and swept to within eighty miles of Bucharest” (trad.: București, România, 28 august (UP) – Avioane maghiare ar fi bombardat astăzi orașul român Arad, au împușcat și bombardat un aeroport și au ajuns la mai puțin de 80 de mile de București”.

²⁸ S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 301/1944.

²⁹ <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Kasernen/Rumaenien/StandortArad-R.htm>.

25 octombrie 1944, evaluate la 15 milioane de lei. Pagubele totale fiind „apreciate sumar” la 22,2 milioane de lei³⁰.

Figura 17. Hartă germană cu podurile peste Mureș ce urmau să fie bombardate de Luftwaffe datată 26. Octombrie 1944

La 31 octombrie 1944, au fost atacate periferiile Aradului, iar în zorii zilei de 6 noiembrie, Gara Aradului și actuala strada Mărășești. Uzina de vagoane a fost reconstruită parțial în câteva luni, însă reconstrucția gării feroviare a început abia în anul 1952.

Concluzii

Industria Aradului a traversat războiul suferind pierderi importante. Declinul ei a reînceput după anul 1939, când situația regională se deteriorase datorită pretențiilor revizioniste ale regimurilor totalitare din

³⁰ S. J. A. N. Arad, *Fond Inspectoratul Industrial Arad*, dosarul nr. 301/1944.

Ungaria și Germania, iar apoi a înaintării spre est a armatei hitleriste, ca urmare a ocupării Cehoslovaciei și Poloniei.

Începând încă din anii '20, se poate remarca o „*emigrare industrială*” arădeană, declanșată de plecarea Fabricii de avioane din Arad la Brașov, în anul 1925, continuată apoi în anii 1938 și 1939, când mai multe firme arădene părăsesc zona din motive legate de *riscul de ocupație*, datorită apropierii Aradului de graniță. Din același motiv, Aradul pierde și Direcția Regionalei CFR, în anul 1923.

Criza dintre anii 1929 și 1933 lasă, la rândul ei, urme adânci în peisajul industrial local, astfel că putem aprecia că Aradul nu a avut condiții favorabile pentru a fructifica potențialul de dezvoltare industrială ce se anunța la începutul anilor '20, după Marea Unire.

După creșteri economice spectaculoase în anii '20, industria Aradului este prinsă într-un șir de evenimente ce vor influența negativ dezvoltarea economică locală. Pe lângă aceste condiții externe nefavorabile, probabil se adaugă și o lipsă de experiență a administrației locale, care nu a reușit să fructifice potențialul industrial și uman local.

Cu toate acestea, în perioada interbelică, în Arad, se semnalează un nivel de trai mai ridicat decât în București, Timișoara sau Oradea, datorat pe de-o parte prețurilor medii mai mici și pe de altă parte veniturilor medii locale mai mari.

Anul 1945, la finele celui de-al Doilea Război Mondial, găsește un Arad industrial afectat de război – mai ales de bombardamentele succesive ale Forțelor Aliate și mai apoi a Luftwaffe – dar cu un rezervor economic important, fiind printre cele mai dezvoltate orașe și județe ale României, la acel moment istoric.

BIBLIOGRAFIE

SJAN Arad:

- *Fond Inspectoratul Industrial Arad.*
- *Fond Prefectura Arad – Actele comitelui.*
- *Fond Prefectura județului Arad – Acte administrative.*
- *Fond Prefectura județului Arad.*
- *Fond SA Andrényi Carol și Fii.*
- *Fond Uzinele de Vagoane Arad.*
- *Fond Uzinele Textile Arad.*

„A százéves Arad, 1834-1934” [Aradul centenar, 1834-1934], Arad, 1934.

- „Arad, közgazdasági évkönyv” [Almanah economic arădean], Arad, 1932.
- Anuarul Statistic 1923*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl. Fii, 1924.
- Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, București, Imprimeria Națională, 1939.
- Anuarul Statistic al României pe anii 1931-32*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl. Fii, 1933.
- Anuarul Statistic al României pe anii 1939 și 1940*, București, Imprimeria Națională, 1941.
- Aradul. Permanență în istoria patriei*, Arad, 1978.
- Balotescu, Nicolae și ș.a. „Proiectanți, constructori și industria aeronautică în perioada 1920-1944”, în *Istoria aviației române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- Bán, Vilhelm. „*Industria și comerțul de lemne al Aradului*”, în Ioan Voiticeanu, Lajos Ludovic Bolgar, *Pentru Arad*, Arad, 1935.
- Bogdan, Dimitrie, Ghinea, Aurel, *Călăuza drumului pentru orașele: Arad, București, Balcic, Brăila, Brașov, Cluj, Constanța, Craiova, Cernăuți, Curtea de Argeș, Chișinău, Galați, Iași, Oradia, Sinaia, Sibiu, Timișoara*, București, Tiparul Imprimeriei Fundației Culturale „Principele Carol”, 1938.
- Bosomitu, Ștefan, *Miron Constantinescu – o biografie*, București, Editura Humanitas, 2014.
- Brad, Liliana, www.romanalibera.ro. 5 aprilie 2011. (accesat 10 martie 2020).
- Ciuhandru, Gheorghe, „Arhivele arădane”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 1-2 ianuarie-februarie 1938, pp. 27-31.
- Cuvineanu, Petru, *Pagini din istoria transportului public din Arad*, Arad, 1996.
- Demșea, Dan, „Eliberarea economică”, în *Arad. Monografia orașului*, Arad, Editura Nigredo, 1999, pp. 94-96.
- Gujdu, Ion, Iacobescu, Gheorghe, Ionescu, Ovidiu și alții, „Aparate de Zbor cu Motor”, în *Construcții Aeronautice Românești 1905-1970*, București, Editura Militară, 1970.
- Hamangiu, C., *Codul general al României*, vol. IX-X, 1919-1922.
- Iorga, Nicolae, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, București, Editura Saeculum I.O., 2009.

Jercan, Nerva, „Contribuțiuni la studiul situației economice a județului Arad”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 99-102.

Jinga, Victor, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1945.

Linz, Harald, Schrader, Halwart, *Die Internationale Automobil-Enzyklopädie*, München, Editura United Soft Media, 2008.

Magyar Nagylexikon, 2. kötet. [Marea enciclopedie maghiară], Budapesta, 1994.

Manea, G., „Târguri din județul Arad”, în *Ziridava* (Arad), 1975, nr. V, pp. 57-62.

Manuilă, Sabin (editor), *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IV, *Locul nașterii, situația în gospodărie, menaje colective, mărimea gospodăriilor, cunoașterea limbii române, cetățenia, vârsta*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.

Idem, *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, vol. V, *Populația după situația în profesie, sex, grupe de vârstă, instrucție și neam pe clase de profesioniști*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1938.

Mărcuș, Mihai, „Aradul trebuie să devie capitala părții apusene a Țării.”, în Ioan Voticeanu, Ludovic, Lajos Bolgar, *Pentru Arad*, Arad, 1937, pp. 3-4.

Mircea, Viorel, *Istoria Economică a României*, Galați, Universitatea Dunărea de Jos, 2007.

Monografia județului Arad, Arad, 1943.

Monografia Uzinei de Vagoane Arad, Arad, 1972.

Nichi, Lazăr, „Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1938, pp. 39-44.

Nițu, Adrian, „Industria interbelică post criză în România și Arad”, în *Arad. Economie și Societate – din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. II, coord. Adrian Nițu, Arad / Cluj-Napoca, Editura Gutenberg Univers / Presa Universitară Clujeană, 2017, pp. 169-193.

Idem, „Repere economice arădene în preajma Primului Război Mondial”, în *Primul Război Mondial, Studii, articole, eseuri*, coord. Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, pp. 51-74.

Oprîțescu, Mihail, *Istoria Economiei Românești Moderne*, București, Universitatea Hyperion, 2010.

- Păcuraru, Brutus, „Aradul merită altă soartă”, în Ioan Voiteanu, Lajos Bolgar, *Pentru Arad*, Arad, 1935.
- Popa, Ioan, *Relațiile economice externe ale României: între structură și conjunctură*, București, ASE, Jurnalul Economic, 2003.
- Popescu, Cezar, „Evoluția industriei din Arad după unire”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, 1929, pp. 514-516.
- Popescu, Ilie, *Astra Vagoane Călători – 10 ani de la privatizare*, Arad, Editura S.C. Proema S.R.L., 2010.
- Popovici, Nicolae, „Pentru Aradul de mâine”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 6-7 și 8, iunie-august 1938, pp. 210-222.
- Puskel, Péter, „Az aradi autógyártás sikertörténetéből” [Din succesele fabricației de automobile arădene], în *Aradi sikertörténetek* [Povestiri de succes din Arad], Arad, 2010, pp. 41-51.
- Radu, Corneliu, „Monografia românească a județului Arad”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1938, pp. 21-26.
- Sava, Doru, *Aradul Nou – Mureșel, Istoria unui cartier, povestea unei lumi*, Arad, Editura Promun, 2011.
- „Situațiunea firmelor comerciale și industriale în orașul și județul Arad”, în *Hotarul Literar – Cultural – Artistic* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 112-113.
- Suman-Hreblay, Marián, *Automobile Manufacturers Worldwide Registry*, Jefferson North Carolina, Editura Mc Falrand, 2000.
- Sută, Nicolae (coord.) *Istoria comerțului și a politicii comerciale românești*, București, Editura Economică, 1998.
- Timbus, Mircea, „File inedite din trecuturile meleagurilor arădene”, în *Ziridava* (Arad), 1987, nr. XV-XVI.
- Trimbiționi, Traian, „Industria orașului și județului Arad”, în *Hotarul* (Arad), anul V, nr. 4, aprilie 1938, pp. 103-111.
- Ursu, Ioan, „Aradul trebuie să prospere”, în Ioan Voiteanu, Lajos Bolgar, *Pentru Arad*, Arad, 1935, pp. 7-9.
- Voiteanu, Ioan, Borgar, Lajos *Pentru Arad. Marele Ghid și Informator al Municipiului Arad*, Arad, 1935.
- Duțu, Alexandru, *1942-1944. Bombardamente anglo-americe asupra României*, 1 august 2015, <https://alesandrudutu.wordpress.com/2015/08/01/1942-1944-bombardamente-anglo-americe-asupra-romaniei/>
- http://www.virtualarad.net/news/2002/va_n110702_ro.htm. (accesat 02 15, 2020).

Anexa. Tablou despre pierderile suferite de întreprinderile industriale din orașul Arad cu ocazia bombardamentului din ziua de 3 iulie 1944

denumire și adresa	număr de lucrători	victime		clădiri afectate	materiale	mașini	valoarea pierderilor (mii lei)	starea actuală	
		m o r ț i	r ă n i ț i					distr us	ră m as
Fabrica de împletituri și tricotaje (FITA) str. Peneș Curcanul nr.8	300	1	15	secția de format ciorapi, secția de uscat, vopsitoria, mașini de bumbac, departament de coloranți, magazia de materii prime	mărfuri în curs de fabricație	întreaga instalație de la secțiile distruse	150.000	50%	50%
„Vernier” fabrică de săpun și glicerină Calea Aurel Vlaicu nr. 31/35		8	-	6 corpuri de ateliere	materii prime și semifabricate	întreaga instalație de săpun și glicerină	116.450	90%	10%
„Zwack” fabrică de Licheur SA str. Mircea Stănescu nr. 1-3	35	-	-	clădirea fabricii	produse, semifabricate, materii prime și accesorii	întreaga instalație	17.307	100%	-
„Fermoar” fabrica de fermoare str. Peneș Curcanul nr.14	32	-	-	clădirea fabricii	produse, materii prime și semifabricate	cu excepția unor mașini de mică importanță, întreaga instalație	18.900	90%	10%
„Tibia” fabrică de cherestea, Arad Calea Aurel Vlaicu, nr. 28-30	10	-	-	clădirea fabricii	materii prime și produse	scule	1.220	80%	20%
Industria de articole de Lemn și Ambalaje, str. Andrei	12	-	-	clădirea fabricii	materii prime și produse	întreaga instalație	3.721	100%	-

Mureșanu, nr.15									
„Dop” SAR - fabrică de articole din plută, b-dul. Reg. Ferdinand nr. 40-42	20	-	-	clădirea fabricii	produse		291	-	-
„Perforal” A. Kiss fabrică de tablă perforată str. Andrei Mureșanu nr.3	8	-	-	clădirea fabricii	produse și materii prime	întreaga instalație	5.000	100 %	-
„Union” fabrică de nasturi str. Virginia Hotăran nr. 13	26	-	-		3.300 kg. plăci		3.300	-	-
Total	443	9	1 5				316.189		

Sursa: SJAN Arad *Fond Inspectoratul Industrial Arad 301/ 1944*

II. BISERICA ȘI ȘCOALA THE CHURCH AND THE SCHOOL

Biserica reformată din Transilvania după Trianon: contextul politic și religios

The Transylvanian Calvinist-Reformed Church after the Trianon Treaty: the Political and Religious Context

Conf. univ. dr. Mihai HANDARIC
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad

Abstract

The article ‘The Transylvanian Calvinist-Reformed Church after Trianon Treaty: The Political and Religious Context’, analyses the Trianon historical event, considering aspects related to the religious and political context concerning the evolution of the Calvinist-Reformed Church in Transylvania, in the last 100 years that have passed since the end of the treaty. The Synod of Debrecen in 1881, which led to the formation of the modern Hungarian Calvinist-Reformed Church, will be mentioned. The authors determine that after the First World War, Transylvania was united with the Kingdom of Romania, which led to the isolation of the Calvinist-Reformed Church in Transylvania from the Calvinist-Reformed Church in Hungary. On the other hand, following the application of the clauses of the Ribbentrop-Molotov Pact, according to the secret agreements, through the Vienna Dictate of August 1940, the political and religious context was unfavourable to the Transylvanian Orthodox Church. The authors talk about the political factors that influenced the evolution of the Calvinist-Reformed Church, but also the danger that came from within the religious community, through the collaboration of some members of the Reformed church, with the communist regime. The authors refer to Bogdan Ivașcu’s book: ‘The Birth of a New Elite: Transylvania (1945-1953)’. The author highlight the role played by the Calvinist-Reformed Church in Romania at the outbreak of the 1989 Revolution, mentioning Joseph Pungur’s article: ‘The Contribution of the Reformed Churches to the Fall of Communism in Hungary and Romania’ which talks about the role of the Reformed pastor, LászlóTökés and his community from Timișoara at the outbreak of the Revolution, in December 1989. Finally, the authors present the evolution of the Calvinist-Reformed Church in the post-communist period.

Keywords: Calvinist-Reformed Church, Trianon, Transylvania, Romania, Communism.

Introducere¹

Națiunile europene și mai ales cele care au resimțit în mod direct efectele Tratatului de Pace de la Trianon, au comemorat evenimentul după o sută de ani, prin diferite manifestări culturale, politice și religioase. Atât Ungaria, cât și România au fost implicate în mod direct. Percepțiile sunt diferite.

În ce privește Ungaria, centenarul conferinței de pace de la Trianon a fost marcat de organizarea unor conferințe, care s-au concretizat cu volume care au fost puse la îndemâna publicului larg. Despre efectele majore ale Tratatului de la Trianon, discută mai mulți autori în volumul colectiv *Trianon 1920-2020. Some Aspects of the Hungarian Peace Treaty of 1920*, publicat de Universitatea din Debrecen, în anul 2021. Bineînțeles că s-a luat în considerare și influența pe care a avut-o evenimentul pentru Biserica Reformată Maghiară. În secțiunea „Trianon in Church History, Cartography and Ethnography,” Richard Horcsik, discută despre efectele tratatului pentru Biserica Reformată Maghiară („Trianon and the Hungarian Reformed Church”), Maarten J. Aalders, analizează problema bisericilor reformate din Olanda în raport cu evenimentul Trianon, Robert Kemenyfi despre consecințele Conferinței de pace de la Paris asupra cartografierii Ungariei („Consequences of the Paris Peace Conference in Hungarian Cartography”), iar Szilvia Tomori, despre moștenirea resimțită a Trianonului („The Tangible Heritage of Trianon”).²

Despre percepția românilor asupra efectelor Trianonului, vom vorbi în mai multe rânduri pe parcursul acestui articol. După cum am putut observa, temele majore analizate au avut de a face cu noua cartografiere a granițelor țărilor din Europa, problema minorităților naționale care au rămas în afara granițelor națiunii de care aparțin, și aspecte legate de moștenirea lăsată de schimbările care au avut loc la nivel, politic, social și religios.

În lucrarea de față, vom analiza evenimentul Trianon, având în vedere aspecte referitoare la contextul religios și politic al evoluției Bisericii Reformate din Transilvania, luând în considerare efectele și impactul acestei

¹ Comunicare pregătită pentru *Conferința Internațională 100 de ani de la Semnarea Tratatului de la Trianon* (3-6 iunie 2020), organizată la Arad, sub egida Academiei Române, organizată de Primăria Municipiului Arad și Centrul Municipal de Cultură Arad, în colaborare cu Asociația „Asociația Ștefan Cicio-Pop” și Biblioteca Județeană A. D. Xenopol din Arad.

² Robert Barta, Robert Kerepeszki, Krzysztof Kania (ed.), in cooperation with Adam Novak, *Trianon 1920-2020. Some Aspects of the Hungarian Peace Treaty of 1920*, The Debreceni Universitas Nonprofit Kozhasznu Kft. and the University of Debrecen, Faculty of Arts and Humanities, Department of History, 2021, pp. 133-210.

comunități creștine protestante în cei o sută de ani care s-au scurs de la încheierea tratatului de pace.

Contextul politic al Bisericii Reformate înainte de Trianon

În urma unor crize prin care trecuse statul austriac, datorită înfrângerilor înaintea francezilor și prusacilor, pe 5 februarie 1867, împăratul Franz Joseph a decis formarea Imperiului Austro-Ungar, care nu a fost numit oficial în acest fel niciodată. Denumirea oficială a fost Imperiul Austriac și Regatul Maghiar. Această monarhie dualistă a durat până în anul 1918. Imperiul Austriac a fost împărțit în raport cu râul Leitha: *Cisleitania* aparținea Austriei, care cuprindea regatele și ducatele de dincolo de râul Leitha, din nordul și vestul statului austro-ungar, și *Transleitania* care aparținea maghiarilor. Transilvania era parte a *Transleitaniei*, care era în jumătatea maghiară a monarhiei dualiste, iar Bucovina aparținea *Cisleitaniei*, reprezentată de jumătatea austriacă a Imperiului Austro-Ungar³.

Profitând de contextul politic și militar de după război, românii din Transilvania au luat inițiativa în a se uni cu Regatul României. Ziarul *Românul*, din noiembrie 1918, pune pe prima pagină „convocarea Adunării Naționale a națiunii române din Ungaria și Transilvania la Alba-Julia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de Duminecă în 18 Noembrie v. (1 Decembrie st. n.) a.c., la orele 10 a.m. La adunare vor lua parte: 1. Episcopii români din Ungaria și Transilvania, - 2. Toți protopopii în funcție ai celor două confesiuni românești... de la fiecare institut teologic... câte un reprezentant al colegiului profesoral”⁴.

Observăm atenția pe care liderii mișcării o acordau confesiunilor creștine din regiune, cât și comportamentului civilizată și creștinesc recomandat în condițiile obținerii libertății. Dr. Ioan Lupus, în articolul „Un sfat creștinesc către toți fiii națiunii române”, spunea: „Libertatea nu însemnează, fraților, desfrânare, nici patimă, nici răutate, nici poftă de răsbunare. Ci însemnează dreptul sfânt și dumnezeesc de a-și apăra tot insul interesele sale, fără a jigni și păgubi interesele aproapelui său. Libertate înseamnă ce spune Scriptura... ce tie nu-ți place altuia nu face! Adevărata

³ Stefano Bottoni, *Transilvania roșie: comunismul românesc și problema națională: (1944-1965)*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale Kriterion, 2010, p. 37.

⁴ Vezi „Convocare. Adunarea Națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania la Alba-Julia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de Duminecă în 18 Noembrie v. (1 Decembrie st. n.) a. c., la orele 10 a. m.” întocmită de Marele Sfat al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania, reprezentată de Gheorghe Crișan și Ștefan C. Pop, în *Românul* (Arad), anul VII, nr. 11, 8/21 noiembrie 1918, p. 1.

libertate este a sluji lui Dumnezeu... slujește numai cel ce știe împlini toată buna vreme poruncile dumnezeiești”⁵. Recomandările făcute au fost mai mult sau mai puțin respectate.

Din punct de vedere politic, sentimentele națiunii maghiare sunt diferite de cele experimentate de români. Pacea de la Trianon a divizat Biserica Reformată Maghiară, datorită reconfigurării granițelor. Acest tratat a avut efecte benefice pentru românii din Transilvania, însă maghiarii au resimțit această separare.

Contextul religios până la Trianon

Având în vedere sentimentele experimentate de credincioșii reformați din Transilvania după Trianon, trebuie să menționăm Biserica Reformată Maghiară nu a fost o singură comunitate dintotdeauna. Reformații maghiari au avut o existență separată vreme de aproximativ 400 de ani, de la începuturile ei și până în anul 1881, când cele patru Districte ale Bisericii Reformate Maghiare, împreună cu Biserica Reformată Maghiară din Transilvania s-au unit, în urma deciziei de a se reorganiza. Acest lucru s-a întâmplat, în urma convocării unui sinod la care au fost invitați reprezentanți din cele patru districte ale comunității reformate. Credincioșii din această confesiune s-au adunat împreună la Debrecen.

Cercetătorii susțin că la Sinodul de la Debrecen din 1881 s-a format Biserica Reformată Maghiară modernă, care a unit cele patru ramuri existente până atunci. Acolo s-a stabilit și sistemul de organizare sinodal-prezbiterian care se păstrează în mare parte și în prezent.⁶

Între anul 1881 și până în anul 1919, Biserica Reformată Maghiară a avut o conducere centrală, recunoscută de toate ramurile acestei confesiuni. Sfârșitul Primului Război Mondial a schimbat din nou contextul politic și religios. George Angus Fulton Knight, afirmă că tratatul de la Trianon a influențat puternic situația externă a Bisericii Reformate Maghiare, prin faptul că Ungaria a pierdut două treimi din teritoriul ei. După acest eveniment, maghiarii din Biserica Reformată trăiesc în trei state vecine, nou înființate: România, Iugoslavia și Cehoslovacia.⁷

Această realitate s-a schimbat din nou după Revoluția anticomunistă din 1989, când două din cele trei state menționate de Knight s-au divizat în

⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁶ Vezi Hohn Butosi, „The Reformed Church in Romania – A Historical Perspective”, pp. 126-128, în *Reformed Review*, American Theological Library Association, 1968, pp. 126-128, din www.repository.westernsem.edu/wpk/articlepdf. Accesat 13.02.2021.

⁷ George Angus Fulton Knight, *History of the Hungarian Reformed Church*, Hungarian Reformed Federation of America, 1956, p. 151.

state mai mici. După acest moment, reformații maghiari au suferit noi schimbări politice și religioase, în funcție de strategiile impuse de noile state formate.

Factori politici și religioși care au condus la Pacea de la Trianon

După cum vom observa în continuare, politica susținută atât de marile puteri ale Europei, dar și de națiunile europene a creat contextul pentru stabilirea păcii de la Trianon. Bineînțeles că politica promovată a influențat la rândul ei și contextul religios din această zonă a Europei. Părerile sunt împărțite în legătură cu deciziile care s-au luat, pentru că Transilvania era revendicată atât de români, cât și de maghiari. Din perspectiva românilor, deciziile de la Trianon au făcut posibil un vis de veacuri pentru români atât la nivel politic cât și religios. Transilvania a integrat în spațiul ei geografic pe toți românii.

Transilvania a fost alipită la România Mare, împreună cu fostele principate ale Moldovei și Țării Românești. Regatul a fost „confințit în anul 1919 prin tratatul de la Versailles... în România Mare granițele statale ajunseseră, pentru prima dată să coincidă cu cele etnice ale națiunii române. Noul stat era însă un organism extrem de fragmentat din punct de vedere social și etnic”⁸. Noile granițe uneau teritorii care au aparținut de trei imperii: Habsburgic, Țarist și Otoman, cu nivele diferite de dezvoltare materială și de civilizații foarte diferite.

După Primul Război Mondial, în Transilvania locuiau un număr de 1,6 milioane de maghiari, ceea ce reprezenta un procent de 30% din întreaga populație. Mulți dintre ei erau de confesiune reformată. Credincioșii maghiari ca toți cetățenii din această etnie au experimentat sentimentul separării de frații lor din Ungaria.

Tratatul de Pace de la Trianon

În ce privește informațiile generale referitoare la Tratatul de la Trianon, Zsuzsa Nagy, în capitolul intitulat „Tratatele de Pace din împrejurimile Parisului”⁹, ne informează că Trianonul este parte din palatul de la Versailles, construit de Ludovic al XIV-lea. Acest edificiu a fost ales ca sediu, pentru încheierea tratatelor de pace. La sfârșitul primului război mondial, partea învinsă a războiului – Puterile Centrale, reprezentate de Germania, Austro-Ungaria și Imperiul Austro-Ungar, a semnat tratatele de

⁸ Stefano Bottoni, *op. cit.*, pp. 37-49.

⁹ Zsuzsa L. Nagy, „Tratatele de pace din împrejurimile Parisului”, în Bárdi Nándor, *Transilvania văzută prin publicistica istorică maghiară: Momente din istoria Transilvaniei*, Miercurea-Ciuc, Editura Pro-Print, 1999, pp. 288-296.

pace cu *Puterile Antantei*, reprezentate de Statele Unite, Franța, Anglia, Italia și Rusia. Conferința de pace a început pe 18 ianuarie 1919, unde fostele Puteri Centrale au fost nevoite să cedeze teritorii, să plătească daune unor state și să își reducă forțele armate.

Secțiunea care a discutat reîmpărțirea teritorială și stabilirea noilor granițe a fost prezidată ministrul francez de externe A. Tardieu. Generalul englez J. Ch. Smuts a întocmit documentul care viza reglementarea problemelor legate de teritoriile germane și cele ale Imperiului Otoman. La discuții au fost prezente doar țările care formaseră alianța Antantei și care au fost învingătorii. S-a convenit ca la discuții să fie invitați și reprezentanți din Europa Centrală și de Est: Polonia, România, Cehoslovacia și Serbia, Croați, Slovenia, și Grecia. Aceștia au fost convocați ca asociați la discuții, ținând cont de faptul că deciziile luate viza în mod direct interesele acestor țări, referitoare la noile granițe, etniile care intrau în componența lor și confesiunilor religioase pe care le aveau minoritățile încorporate.

Trebuie adăugat și faptul că unele promisiuni făcute acestor state prin angajamente, ca cel din 18 august 1915, nu s-au mai respectat de către puterile Antantei, mai ales după intrarea Statelor Unite în război. Însă, în ce privește România, a fost acceptată solicitarea guvernului român, cu privire la revendicări de teritorii care ar fi aparținut țării, cum ar fi: Bucovina, Basarabia, Transilvania, Dobrogea. Între teritoriile integrate în România a fost inclus și Banatul, care fusese promis anterior sârbilor. Italia a primit o parte a Austriei cum ar fi Tirolul de Sud, Trieste etc.

În procesul restabilirii noilor hotare, s-a folosit sintagma „hotare istorice”¹⁰. Acest lucru s-a stabilit înainte de începerea tratatelor. În felul acesta se urmărea îndepărtarea disputelor care puteau apărea la discuțiile purtate. Vom avea în vedere probleme spinoase cum ar refacerea Poloniei care era împărțită între Germania, Austro-Ungaria și Rusia.

Trebuie să recunoaștem că un factor principal care a contribuit la noua împărțire teritorială a Europei viza interesele politice și economice ale puterilor învingătoare. De exemplu, Anglia dorea să obțină fostele colonii germane. De asemenea, se urmărea crearea unor state noi în Centrul și Răsăritul Europei, ca Polonia, România și Cehoslovacia, care să împiedice Germania pentru a deveni o forță politică și militară pe continent. Italia dorea să devină o mare putere, exercitându-și influența în Balcani, în zona mării Adriatice și în Bazinul Dunărean. De asemenea, Franța și Anglia urmăreau îndepărtarea Rusiei ca putere. Astfel că obiectivul puterilor învingătoare a fost izolarea Rusiei. Americanii nu au avut pretenții

¹⁰ *Ibidem*, p. 290.

teritoriale, însă au dorit să aibă în statele europene un aliat. De aceea a căutat ulterior să investească economic în regiune.

Pe data de 28 iunie 1919, tratatele de pace au fost semnate de Germania, la Castelul Grand-Trianon, de la Versailles. Tratatul menționează noile frontiere stabilite în Europa Centrală și de Est. A urmat Austria pe 10 septembrie 1919.

Pe data de 4 iunie 1920, la castelul Petit Trianon, Ungaria a fost invitată să semneze tratatul. S-a convenit de către istorici să numească tratatul cu Ungaria, „Pacea de la Trianon,” pentru se face deosebire între tratatul încheiat cu Germania, care a fost, de asemenea, semnat în clădirea castelului Grand-Trianon.

La lucrările conferinței de pace, delegația română a fost condusă de Ionel Brătianu, președintele Partidului Liberal din România. El a insistat ca să se respecte clauzele angajamentului semnat de puterile învingătoare în anul 1916¹¹. În urma acestui tratat, Bucovina, Transilvania, o parte a Banatului și Dobrogea de Sud, au revenit României.

După cartografierea continentului, în afară de Austria și Ungaria, unde minoritățile naționale erau într-un procent restrâns, în celelalte state care și-au schimbat frontierele, problema minorităților naționale a devenit foarte importantă. Cercetătorii susțin că ea rămăsese nerezolvată, deși în tratat s-au formulat observații referitoare la respectarea drepturilor acestora.

Tensiuni interetnice în al Doilea Război Mondial

Așa cum aminteam mai sus, schimbările politice survenite după al Doilea Război Mondial au avut efecte asupra minorităților, și în mod indirect, asupra bisericilor din aceste țări. La intensificarea tensiunilor a contribuit și Hitler prin politica față de statele aliate, dar nu numai. Despre această problemă vorbește György Ránki¹² care își intitulează articolul în mod sugestiv: „«Dezbină și stăpânește!» Hitler și statele mici”.

El observă politica pe care a dus-o Hitler în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, față de statele mici din Sud-Estul Europei. A profitat de conflictele care existau între statele din această regiune, erijându-se drept protector al intereselor unora împotriva celorlalți. A căutat să îi provoace pe maghiari împotriva românilor și invers. De asemenea, Hitler vorbește slovacilor despre pericolul maghiar, formulând, în anul 1943, declarații incendiare la adresa Ungariei. Promite că va apăra Slovacia

¹¹ *Ibidem*, p. 289.

¹² György Ránki, „«Dezbină și stăpânește!» Hitler și statele mici”, în Bárdi Nándor (ed.), *op. cit.*, pp. 323-324.

în fața Ungariei. Hitler era nemulțumit pentru faptul că Ungaria nu a acceptat rezolvarea problemei evreiești, conform politicii sale. Până la urmă, în anul 1944, Germania ocupă Ungaria. Hitler spune despre Horthy că nu este capabil să vadă lucrurile corect pentru că apără interesele comunității evreiești.

Aceste afirmații incendiare și măsuri politice au accentuat tensiunile dintre minoritățile naționale și religioase și populația majoritară. Biserica nu a fost scutită de consecințele acestei politici. De exemplu, în anul 1940, la cel de-al doilea Arbitraj de la Viena, Hitler considera că soluționarea relațiilor româno-maghiare este inevitabilă. El observa că aproape un milion de români au trecut în Ungaria, în timp ce aproximativ o jumătate de milion de unguri care au rămas în România. Această situație a creat un focar permanent de tensiune între cele două nații.

Primul ministru al Ungariei, Bárdossy, urmărea să recupereze din teritoriile pierdute în urma Tratatului de la Trianon. Din acest motiv a avut o politică externă puternic pro-germană. În discuțiile avute cu Hitler, Bárdossy vrea să evidențieze rolul foarte important al Ungariei, de țară de legătură spre sud. „Prin această afirmație, Bárdossy n-a făcut decât să accentueze o dată mai mult concepția politică a Ungariei, susținută cu începere din toamna anului 1940, ce ar fi vrut să definească rolul Ungariei în sistemul de alianțe sud-est european al germanilor, ca primus inter pares «primul printre egali»”¹³.

Decizia anexării nordului Transilvaniei la Ungaria a creat și conflicte de natură religioasă în zonă. Un exemplu în sensul acesta este situația critică prin care a trecut Episcopia Ortodoxă Română a Maramureșului, în anul 1940, când la cererea Ungariei, Germania și Italia au decis cedarea Nordului Transilvaniei, Ungariei.¹⁴ Pe 30 și 31 august s-au emis trei ordine de evacuare a episcopiei de către Prefectura județului Maramureș. Budapesta a instaurat administrația militară pe teritoriul românesc amintit. Pe data de 1 septembrie începuse deja teroarea străzii, în orașele Sighet, Baia Mare, Satu Mare. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, s-a opus deciziei Consiliului de Coroană față de dictatul respectiv, amintind soarta incertă a celor 300000 de credincioși ortodocși, sluiți de episcopul Vasile Stan. În perioada stăpânirii horthyste, bisericile românești au fost devastate, profanate, închise, și distruse. Au fost mii de români expulzați și mulți preoți ortodocși închiși la Budapesta.

¹³ *Ibidem*, p. 327.

¹⁴ Florian Dudaș, *Teroare în Maramureș*, Oradea, Editura Lumina, 1991, pp. 5-6, 11, 61-72.

Această stare a dus la creșterea dorinței de răzbunare în rândurilor cercurilor militariste ungare. Trupele germane au intrat în Transilvania de Nord unde au săvârșit atrocități¹⁵. Contextul conflictual a afectat atât societatea cât și biserica, ca parte a societății respective.

Măsuri de protecție a minorităților

Dacă facem o scurtă survolare a istoriei protecției minorităților în ultima sută de ani, după Trianon, vom descoperi că un rol important în această direcție l-a avut *Comisia pentru Statele Noi și Protecția Minorităților*, înființată la data de 1 mai 1919, la inițiativa președintelui S.U.A., Thomas Woodrow Wilson¹⁶, a lui Lloyd George și Clemenceau. Aici s-au elaborat proiecte specifice pentru protecția drepturilor minorităților, bazate pe ideile sugerate de Wilson. Unele state ca Polonia și Cehoslovacia, s-au opus impunerii acestor drepturi, cu posibilitatea intervenției internaționale pentru apărarea drepturilor, supervizată de Liga Națiunilor.

Americanii, francezii și englezii au insistat pentru oferirea de garanții în acest sens. S-a înființat Consiliul Societății Națiunilor sau Liga Națiunilor, care să supervizeze respectarea clauzelor și să rezolve plângerile din partea minorităților. Această organizație urma să devină ulterior *Organizația Națiunilor Unite*. Recunoașterea încălcării unor drepturi putea fi transmisă mai departe Tribunalului Internațional Permanent, unde nu se putea face recurs¹⁷.

S-a stabilit ca nouă state din Europa: Polonia, România, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Austria, Grecia, Bulgaria și Turcia să respecte drepturile minorităților, în conformitate cu cerințele tratatelor de pace. Printre aceste drepturi se făcea referire la drepturile universale ale omului, care să nu țină seama de naționalitate, de naștere, limbă, rasă sau religie. Odată cu stabilirea noilor granițe, statele recunoscute aveau obligația de a respecta egalitatea în față legii, drepturile politice și dreptul de exercitare a profesiilor de către minorități, fără discriminare¹⁸. După cel de-al Doilea Război Mondial, mai exact pe 10 decembrie 1948, s-a votat la O.N.U.,

¹⁵ György Ránki, *op. cit.*, p. 326.

¹⁶ Vezi articolul lui Silviu Sergiu, „Președintele SUA Woodrow Wilson și Marea Unire a românilor” (15.06.2018), în <https://newsweek.ro/cultura/presedintele-sua-woodrow-wilson-si-marea-unirea-a-romanilor>. Accesat 09.02.2021.

¹⁷ Lajos Fur, „Din istoria protecției drepturilor minorităților,” în Bárdi Nándor (ed.), *op. cit.*, p. 416.

¹⁸ *Ibidem*, p. 417.

Declarația Universală a Drepturilor Omului, un document internațional foarte important pentru minorități¹⁹.

Trebuie să recunoaștem că un rol important pentru păstrarea păcii și echilibrului în noile state formate, l-au avut documentele internaționale care s-au angajat să monitorizeze evoluția statelor din Centrul și Estul Europei. Deși au existat tensiuni de natură etnică și religioasă, acestea au fost aplanate datorită responsabilității pe care și-a asumat-o comunitatea internațională. Despre istoria tensiunilor de natură confesională între românii și maghiarii din Transilvania vorbește și volumul intitulat: *Confessional Identity in East-Central Europe*, amintind de tensiunile dintre istoricii cu privire la presiunile din partea catolicilor din Transilvania de a integra comunitatea ortodoxă²⁰.

Un impact major asupra relației dintre comunitățile religioase l-a avut așa numita reformă religioasă din perioada interbelică care includea și schimbarea calendarului iulian cu cel gregorian. Astfel s-au modificat datele celebrării evenimentelor din calendarul bisericii, inclusiv sărbătorirea Paștelui²¹. În anul 1924, guvernul liberal român, condus de puternicul om de stat Ionel Brătianu, propune realizarea unui proiect de lege de înființare a patriarhatului român, datorită superiorității numerice și morale a Bisericii Ortodoxe Române față de celelalte Biserici Ortodoxe din alte țări²².

Influența celor două războaie mondiale asupra Bisericii Reformate

După cum am observat deja în această lucrare, contextele politice și deciziile luate la tratatele de pace care s-au încheiat după fiecare din cele două războaie mondiale, au influențat negativ religia din această parte a Europei. Bineînțeles că deciziile politice au influențat atât Biserica Reformată din Transilvania, cât și cea din Ungaria. Ne referim în mod deosebit la modificarea granițelor Ungariei și ale României, în contextul acestor două războaie. Pe de o parte, după Primul Război Mondial, Transilvania s-a unit cu Regatul României, ceea ce a dus la izolarea Bisericii Reformate din Transilvania de Biserica Reformată din Ungaria.

¹⁹ Vezi „Declarația Universală a Drepturilor Omului”, din <http://anp.gov.ro/wp-content/uploads/sites/33/Documente%20utile%20pdf/DeclaratiaUniversalaaDrepturilorOmului.pdf>. Accesat 04.02.2021.

²⁰ Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Graeme Murdock (coord.), *Confessional Identity in East-Central Europe*, Ashgate, 2002, p. 167.

²¹ Ionuț Butoi, „Ce ascunde o controversă teologică uitată: calendarul și data pascaliei”, pp. 25-38, în Lavinia Betea, Flavius Ghender (ed.), *Identitate și cultură națională în România Mare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018, pp. 25-28.

²² Lavinia Betea, Flavius Ghender (ed.), *op. cit.*, p. 31.

Pe de altă parte, deciziile puterilor Axei: Roma, Berlin, Tokyo, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a dus la tensiuni interetnice, chiar la crize majore în regiune. În urma înțelegerilor dintre Germania și Rusia, teritoriile din Polonia, România și Statele Baltice au fost anexate la cele două puteri. De exemplu, Rusia a încorporat Basarabia (Republica Moldova de azi) și nordul Bucovinei.

O situație critică a fost creată în Transilvania, pentru că, în urma aplicării clauzelor Pactului Ribbentrop-Molotov, conform înțelegerilor secrete, prin Dictatul de la Viena din august 1940, nordul Transilvaniei a fost cedat Ungariei, la insistențele Germaniei și ale Italiei fasciste. Este vorba de jumătate din teritoriul Transilvaniei. Imediat a urmat un proces de purificare etnică. Armata maghiară a pătruns în Carei, Satu Mare, Sighet, Târgu Secuiesc, Sfântul Gheorghe și în alte localități. Situația respectivă a fost urmată de un program pregătit în octombrie 1941, de Sabin Manuilă, directorul Biroului central de statistică, care pusese la punct un planul de expulzare a unui milion de maghiari și repopularea în Transilvania de Nord cu cinci sute de mii de români.

Situația a fost treptat schimbată de Puterile Aliate, care au fost constituite inițial din: Franța, Anglia, Australia și Noua Zeelandă. Acestea au declarat război Germaniei, care a invadat Polonia, pe 3 septembrie 1939. Mai târziu, în 1942, SUA, Anglia, Rusia și China, împreună cu alte 22 de state mai mici au semnat Declarația Națiunilor Unite care prevedea ca aceste state să nu semneze tratate separate de pace cu puterile Axei. Au reafirmat *Carta Atlanticului*, care recunoștea și garanta suveranitatea statelor la autoguvernare.

Astfel că, în toamna anului 1944, armata rusă și armata română au eliberat zonele rurale ale părții de nord a Transilvaniei²³. Un rol important l-a avut Garda de Fier care a elaborat o doctrină naționalistă extremistă. Din nefericire, la această mișcare au participat intelectualii de frunte ai României, printre care amintim pe Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionesco și alții.

Paul A. Hanebrink, în cartea sa *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944*, scoate în evidență rolul important pe care l-a avut religia în stabilirea vieții politice a societății naționale moderne. De exemplu, protestanții au îmbrățișat fără rezerve naționalismul liberal. În secolul XIX, cei mai importanți naționaliști liberali au fost reformați. Ei au luptat pentru menținerea drepturilor religioase,

²³ Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei – August '44*, București, I.P. Universul, 1991, pp. 83-91. Stefano Bottoni, *op. cit.*, p. 28.

împotriva tendinței Bisericii Catolice de a se impune²⁴. Însă Hanebrink arată că, după Primul Război Mondial, naționalismul maghiar a transformat națiunea, dintr-un popor cu vederi liberale în secolul XIX, într-o națiune cu o perspectivă creștină naționalistă, limitată. Amintește despre sentimentul antievreiesc ca un dușman național. Acest lucru s-a întâmplat cu mai multe state din Centrul Europei, care au devenit antisemite²⁵.

Biserica Reformată în perioada comunistă - contextul politic

Contextul politic care a favorizat apariția comunismului începe cu momentul abdicării regelui Mihai, odată cu lovitura de stat din 30 decembrie 1947. Imediat după aceea s-au luat măsuri pentru desființarea sistemului pluripartit. În calitate de lider al Partidului Comunist Român (PCR), Gheorghe Gheorghiu Dej a orchestrat prin teroare și manipulare, instalarea comunismului în România, conform dispozițiilor sovietice.²⁶ Pe data de 11 iunie 1948, au fost naționalizate principalele întreprinderi industriale, miniere, bancare și de transport din țară. Pe 3 august 1948, s-a reorganizat învățământul după modelul sovietic. Pe 3-5 martie 1949, s-a hotărât colectivizarea agriculturii. Pe 30 august 1948, s-a înființat Securitatea, pe 23 ianuarie 1949, iar Miliția și Trupele de Securitate, pe 17 februarie 1949. Au fost inițiate represiuni fără precedent. S-a organizat un sistem penitenciar de tip Gulag, cum a fost fenomenul Pitești. Au fost formulate două constituții a RPR, după model sovietic în anul 1948 și 1952.

Până în prima parte ai anilor '70, în politica externă, Gh. Gheorghiu Dej s-a supus în totalitate intereselor URSS. România a refuzat planul Marshall, împreună cu ceilalți sateliți ai URSS, lansat de SUA pe 5 iunie 1947, cu scopul ajutorării statelor europene care au suferit de pe urma celui de-al Doilea Război Mondial. Au fost invitate 22 de state, dintre care unele au refuzat, inclusiv România, pe motivul că planul are ca scop imperialismul economic american. O perioadă de patru ani din 1948 până în 1951, America a alocat o sumă de 12.731 milioane de dolari pentru refacerea economiilor țărilor la care au aderat la program.

În anul 1949, România devine membru fondator al *Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER)*, iar în anul 1955, devine membru al

²⁴ Paul A. Hanebrink, *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944*, Cornell University Press, 2006, pp. 17-23.

²⁵ *Ibidem*, pp. 137-221.

²⁶ Arhivele Naționale Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Biroul Arhive Contemporane, Colecția «GHEORGHE Gheorghiu-Dej», Nr. Inventar: 3146, p. 4, din [www.https://docplayer.cz/74595504-Isoricul-comunitatilor-cehe-din-romania.html](https://docplayer.cz/74595504-Isoricul-comunitatilor-cehe-din-romania.html). Accesat 13.02.2021.

organizației militare rivale puterilor occidentale, numită: *Tratatul de la Varșovia*. Ca să se mențină la putere, Gheorghiu-Dej și-a exprimat deschis fidelitatea față de Rusia, cu ocazia revoluției maghiare din 23 octombrie-6 noiembrie 1956. Este adevărat că un rol important jucat de Gh. Dej a fost retragerea în anul 1958 a armatelor sovietice staționate în România.

În urma presiunilor sovietice din perioada anilor 1963-65, în aprilie 1964, Gheorghiu Dej a decis să rupă relațiile cu Moscova, prin publicarea Declarației cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești industriale. Declarația din 1964 a creat o relativă independență în politica externă. Guvernul a hotărât strângerea relațiilor diplomatice cu Occidentul, inclusiv cu SUA.

Măsuri restrictive în comunism

Ca toate celelalte instituții și segmente ale societății românești, Biserica Reformată din Transilvania, în perioada comunistă a trecut prin momente dificile. În baza Legii nr 119, din 1948, referitoare la marea naționalizare din România, în toamna aceluși an, guvernul comunist a confiscat proprietățile bisericii, școlile și instituțiile ei²⁷. Întreaga activitate și personalul bisericii a fost controlat de Partidul Comunist. Vladimir Tismăneanu în Raportul... menționează că după „subordonarea ideologică a presei și controlul asupra manifestărilor și întrunirilor publice...”, din prima jumătate a anului 1947 a început și procesul de eliminare a nucleelor instituționale, asociative, care nu se puteau încadra în noua ordine politico-ideologică... Cum acestea erau create cu scopul de a agrega identități culturale, religioase, profesionale sau de a promova interese de grup, veneau în contradicție cu forma și substanța societății imaginate de autoritățile comuniste”²⁸.

Cei patru zeci de ani de comunism au avut o influență nefastă asupra bisericilor maghiare reformate. Abia după anul 1990, asistăm la schimbări în bine a comunității. După aceea s-a căutat respectarea principiului bisericii libere într-un stat liber.

Dincolo de factorii politici care au influențat evoluția bisericii, trebuie să evidențiem și pericolul care a venit din interiorul comunității religioase. Este vorba despre unii dintre membrii bisericii reformate, care au ales să colaboreze cu partidul comunist. Un exemplu în sensul acesta îl

²⁷ „Legea nr. 119, din 11 iunie 1948, pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi”, din http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=1575. Accesat 11.02.2021.

²⁸ Vladimir Tismăneanu, *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Raport Final*, București, 2006, p. 135.

avem în cartea lui Bogdan Ivașcu, intitulată *Nașterea unei noi elite: Transilvania (1945-1953)*²⁹. Autorul ne amintește că despre comunism s-a scris abia după anul 1989. Doar scriitorii străini sau scriitori români exilați în occident au scris împotriva regimului înainte de această dată.

Ivașcu susține că în perioada la care se referă cartea (1945-1953), s-a configurat noua elită comunistă conducătoare din țară. Selectarea elitelor s-a realizat sub semnul violenței, prin repetate epurări și verificări. Această elită fost motorul care, ulterior a supervizat un program de modernizare a țării dirijat de la centru, prin industrializarea forțată și colectivizarea agriculturii³⁰.

Referitor la situația Transilvaniei în perioada interbelică, Ivașcu observă că asistăm la o prezență dominantă a minorităților din România în Partidul Comunist, chiar și în structurile superioare de conducere. Acest lucru este dovedit prin informațiile din arhivele județelor Cluj, Arad, Bihor și Hunedoara. Tot în această perioadă (1948-53), se cristalizează organizarea instituțională a partidului. Se distruge vechile instituții și structuri sociale și se urmărea cu atenție puritatea ideologică a membrilor aleși și prin îndoctrinarea lor, într-un sistem educativ care propagau propria ideologie³¹.

Cu ajutorul acestei elite comuniste, care a fost recrutată inclusiv din rândul etniei maghiare de confesiune reformată, partidul totalitar a reușit să monitorizeze și să controleze activitatea și orice posibilă tendință anticomunistă apărută în rândul comunității. Acest lucru este dovedit de următoarea secțiune.

Colaborarea liderilor bisericii cu statul comunist: un caz particular

După al Doilea Război Mondial, atât România cât și Ungaria au fost conduse de Partidul Comunist. Regimul folosea strategii comune, pe care le puteai întâlni în țările din blocul comunist. După cum putem observa, atât în România, cât și în Ungaria, guvernele comuniste s-au folosit de liderii religioși ai comunității, pentru a impune măsuri represive asupra bisericii.

În continuare vom prezenta un caz particular, al Bisericii Reformate din Ungaria, care a avut de suferit de pe urma colaborării liderilor ei cu autoritățile statului totalitar. Un asemenea exemplu referitor la controlul autorităților comuniste asupra Bisericii Reformate Maghiare este înregistrat de revista *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Reformata*

²⁹ Bogdan Ivașcu, *Nașterea unei noi elite: Transilvania (1945-1953)*, Arad, Editura Guttenberg Univers, 2008.

³⁰ *Ibidem*, p. 9.

³¹ *Ibidem*, pp. 10-11.

Transylvanica, din Cluj-Napoca, care discută despre tensiunea creată într-o parohie reformată din Ungaria comunistă.

Lányi Gábor relatează despre tensiunile produse de statul comunist asupra Bisericii Reformate din Ungaria, în articolul: „Ecclesiastical Authority Terror. The Downgrading of the Szigetszentmiklós Reformed Parish to Mission Parish in 1956”³². Cazul s-a petrecut pe data de 25 mai 1956, cu cinci luni înainte de izbucnirea Revoluției maghiare anticomuniste – care s-a declanșat pe 23 octombrie 1956. Parohia Reformată Szigetszentmiklós a fost retrogradată la statutul de parohie de misiune, cu toate că avea un număr de 700 de membri, fiind considerată una dintre cele mai importante parohii, având o istorie de aproape 400 de ani. Conducătorul ei a fost destituit și consistoriul dizolvat.

Autorul scoate în evidență faptul că în perioada comunistă, problemele bisericii reformate maghiare au venit și din interiorul bisericii. El observă cum acțiunile slujitorilor bisericii au afectat evoluția comunității de credință, prin decizia liderilor dar și a organizațiilor oficiale ale comunității, de a colabora în mod secret cu autoritățile comuniste. Lányi Gábor dezvăluie mecanismul de control comunist din interiorul Districtului Dunărean al Bisericii Reformate, din prima jumătate a anilor '50. Această organizație a formulat hotărâri în defavoarea credincioșilor, prin reprezentanții bisericii care aveau putere de decizie.³³

În lucrarea noastră vom demonstra această strategie comunistă de a exercita presiuni asupra comunității de credință a fost folosită la scară largă și în România. Vom prezenta un alt caz particular petrecut în România, care a fost instrumental în căderea comunismului. Este vorba despre comunitatea reformată maghiară din Timișoara.

Biserica Reformată după Revoluția din 1989

Biserica Reformată din România a avut un rol foarte important în declanșarea Revoluției din 1989. Chiar dacă părea o revoltă obișnuită anticomunistă, cauzată de excesele guvernului totalitar asupra societății și a bisericii, în final, evenimentul care urmează să îl prezentăm a fost decisiv în evoluția comunismului din țară. Despre acest lucru vorbește Joseph Pungur, în articolul intitulat: „Contribution of the Reformed Churches tot the Fall of Communism in Hungary and Romania.” Autorul vorbește despre rolul

³² Lányi Gábor, „Ecclesiastical Authority Terror. The Downgrading of the Szigetszentmiklós Reformed Parish to Mission Parish in 1956”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica* (Cluj-Napoca), 2020, nr. 65/2, pp. 53-78.

³³ *Ibidem*, p. 55.

pastorului reformat, László Tökés și a comunității pe care o păstora în acea vreme, la declanșarea revoluției³⁴.

Autorul observa situația dizidenților politici și religioși din acea vreme. Ca celelalte biserici, și Biserica Reformată din România era total controlată de securitate. Cei care încercau să se opună erau arestați, închiși sau se puneau la cale accidente rutiere planificate de poliția secretă.

Biserica Reformată și declanșarea Revoluției anticomuniste

Joseph Pungur observa că în decembrie 1989, pastorul László Tökés, prin revolta inițiată împreună cu enoriașii săi a reușit să aprindă focul revoluției populare din România. Autorul ne reamintește că după Tratatul de Pace de la Trianon, în jur de 2,5 milioane de etnici maghiari au devenit cetățeni ai României, dintre care aproximativ un milion erau parte a Bisericii Reformate. Regimul comunist a căutat eliminarea comunității prin luarea dreptului la autonomie. Au fost confiscate școlile, teatrele și universitățile. Au fost schimbate nume de localități din limba maghiară cu nume românești. Situația respectivă i-a determinat pe 50.000 de etnici maghiari să caute azil politic în Ungaria.³⁵

În acest context László Tökés publică o scrisoare deschisă intitulată „The Siege of Temesvar,” în octombrie 1989, în care deconspiră persecuția dictaturii ceaușiste. În scrisoare recunoștea pericolul la care se expunea. „I speak out for I cannot do otherwise, or else the stones themselves will speak, the stones of our demolished towns and monuments... I am not a courageous man but I have overcome my fear. I am waiting for a trial at a Romanian civil court, indicted by my own bishop in order to evict me from the manse of the church at Temesvar, and to banish me in medieval style not only from this ‘closed’ town but also from the priesthood”³⁶.

După o retragere de trei luni din oraș, între aprilie și iunie, Tökés a continuat să reacționeze, acceptând să dea un interviu secret unei echipe canadiene de TV. Interesant este că nici o companie canadiană de televiziune nu a fost interesată să transmită interviul de 40 de minute cu Tökés. Până la urmă, filmul a fost donat televiziunii maghiare, care a

³⁴ Joseph Pungur, „Contribution of the Reformed Churches tot the Fall of Comnuism in Hungary and Romania,” în *Ocasional Papers on Religion in Eastern Europe*, vol. 12 Issue 2, Article 2, George Fox University, 1992, pp. 30-34. Available at: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol12/iss4/2>. Accesat 04.02.2021.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Apud László Tökés, „Temesvar Ostroma” [The Siege of Timișoara], în *Krónika* (Toronto), Vol. 16, No. 2 February 1990, p. 7, în Joseph Pungur, *op. cit.*, p. 30.

transmis emisiunea pe 20 iulie 1989, fiind văzut de telespectatorii din Ungaria, dar și din Transilvania.

Informația a ajuns la Ceaușescu și regimul său, care a luat măsuri, folosindu-se de autoritățile bisericii reformate pentru a contraataca. Astfel că episcopul său l-a acuzat pe Tökés că a violat legile statului și ale bisericii. Pastorul a fost destituit. Însă el a refuzat să plece. Clădirea bisericii a fost vandalizată. Unii membri ai comunității au fost forțați să îl determine pe Tökés să se retragă. Când curtea juridică a decis expulzarea lui din oraș, voluntari din biserică l-au apărat.

Parlamentul din Ungaria a cerut ajutor *Sinodului General al Bisericii Reformate din Ungaria*. A fost sesizat Dr. Allan Boesak, pe atunci președintele *Alianței Mondiale a Bisericilor Reformate*, să intervină în sprijinul lui Tökés. Serviciul Ecumenic de presă a organizației *World Council of Churches* au raportat abuzurile împotriva lui Tökés și a membrilor comunității păstorite de el. Era vorba de presiunile făcute de episcopul Oradiei de pe atunci, László Papp, în colaborare cu autoritățile municipale din Timișoara.³⁷

Un detașament al miliției s-a deplasat pe 15 decembrie să îl aresteze pe Tökés. Ei au fost înfrunțați de enoriașii pastorului reformat, în număr de 300. Cu toate acestea, Tökés care se afla în interiorul bisericii, în spatele Mesei Euharistice, îmbrăcat în veșminte preoțești, a fost arestat împreună cu soția sa, și deportați într-un sat îndepărtat numit Menyo.

După arestarea lui, credincioși din alte denominații și naționalități au ieșit pe străzile Timișorii pentru a protesta. Demonstrația a fost înăbușită violent de securitate, care a deschis focul armat împotriva protestatarilor. Mulți dintre cei care au ieșit în stradă, printre ei fiind români, maghiari și germani au fost uciși. Astfel că momentul arestării a fost începutul Revoluției anticomuniste din România. Ulterior, Tökés a devenit Episcopul Bisericii Reformate Maghiare din România.

Noul context legislativ și politic după Comunism

Odată cu Revoluția din 1989, care a înlăturat comunismul, Biserica Reformată Maghiară din Transilvania, ca toate celelalte instituții inclusiv biserici, s-a bucurat de drepturi egale acordate tuturor cetățenilor români. Vom menționa faptul că în sprijinul minorităților naționale a venit și cadrul legislativ internațional. De exemplu, în anul 1994, *Consiliul Europei* a

³⁷ *Ibidem*, pp. 30-33.

elaborat *Convenția – Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale*, la care a aderat și România în anul 1995³⁸.

Asistăm la o mai bună monitorizare a modului în care se respectă drepturile minorităților naționale, fiind posibilă și sancționarea statelor care încalcă aceste drepturi. Printre drepturile stipulate în document, amintim: dreptul de manifestare a religiei și credinței, de a înființa instituții și organizații religioase, dreptul de a folosi limba maternă în întâlnirile publice, inclusiv în liturghie, și dreptul la educație pentru minorități.

Evoluția ulterioară a Bisericii Reformate

După căderea comunismului, lucrurile s-au schimbat foarte mult în bine. Putem vorbi de libertate religioasă în țară. Denominațiile creștine, inclusiv Biserica Protestantă Maghiară din Transilvania a avut dreptul să înființeze școli teologice, să construiască multe locașuri de cult pentru comunități locale, să înființeze noi reviste. Au fost traduse multe cărți. Liderii denominațiilor, dar și al comunităților locale, au putut călători în străinătate, studiind în universități teologice din alte țări.

Deși speranțele cetățenilor după Revoluția din 1989 au fost mari, vom observa că au existat și piedici în calea evoluției societății și, implicit, a Bisericii Reformate. Dănuț Mănăstireanu, în articolul „Protestantism în România”³⁹, vorbește despre situația Bisericii în perioada post-comunistă. El afirmă că evoluția nu a fost pe măsura așteptărilor datorită unei așa numite restaurări a comunismului în țară prin alegerea liderilor comuniști de rangul doi în guvern. Această stagnare a durat mai bine de 25 de ani, după 1989.

O altă piedică în calea dezvoltării comunităților religioase a fost procesul secularizării prin care țara trece în prezent. Teama autorului este că deși s-au construit multe locașuri de cult grandioase, vor fi lipsite de enoriași peste 25 de ani, de acum înainte.

Despre evoluția Bisericii Reformate din Arad și situația comunității reformate până în prezent, Horia Truță menționează că în anul 1800, în Arad, erau peste 400 de credincioși calvini declarați, majoritatea fiind maghiari. În anul 1839, a fost înființată prima parohie reformată în Arad. În prezent, parohia Bisericii Reformate din Arad – Centru, numără aproximativ

³⁸ Sorin Bulboacă, *Drepturile omului și discriminarea*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010, pp. 50-52.

³⁹ Dănuț Mănăstireanu, „Protestantism în România”, în Corneliu Constantineanu, Marcel Măcelaru, Iosif Riviș-Tipei, *Cultural and Social Impact of the Protestant Reformation, 1517-2017*, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2018, pp. 47-48.

1400 de membri⁴⁰. Mai există și alte parohii reformate în Arad, în cartierul Arad-Gai (400 membrii – p. 284).

Concluzii

În urma analizei făcute în această lucrare, am putut observa efectele pe care le-a avut Pacea de la Trianon asupra Bisericii Reformate din Transilvania, ținând cont în primul rând de moștenirea pe care acest tratat a lăsat-o, din punct de vedere geografic, etnic, politic și religios. Pentru a susține concluziile la care am ajuns, am convenit să facem referire, pentru început, la părerea cercetătorilor care au reflectat asupra acestui subiect.

De exemplu, Vassilis Petsinis, observa în articolul „A Century After the Trianon Treaty: perceptions of Hungary in Serbia and Croatia”, despre faptul că Tratatul de la Trianon prin simbolistica, moștenirea și interpretările sale, încă împarte țările și comunitățile din bazinul carpatic. Ungaria păstrează în discursurile publice și în mentalul colectiv, trista amintire a dezmembrării naționale și a nedreptății istorice⁴¹. Prin contrast, România privește evenimentul ca momentul obținerii independenței Transilvaniei și a Banatului. De asemenea, Serbia și Croația au primit teritorii ale fostului regat maghiar, unde locuiesc minorități etnice maghiare până astăzi. Aceste minorități păstrează o imagine tristă, după o sută de ani de la eveniment. Ținând cont că în Transilvania trăiește o însemnată comunitate maghiară, efectele păcii de la Trianon creează o anumită nostalgie în concepția minorității maghiare⁴².

Din analiza pe care am făcut-o, am observat că temele majore legate de efectele Tratatului de la Trianon, au avut de a face cu noua cartografiere a granițelor țărilor din Europa, problema minorităților naționale, precum și aspecte legate de schimbările petrecute la nivel, politic, social și religios.

În articolul nostru am analizat evenimentul Trianon, având în vedere aspecte referitoare la contextul religios și politic al evoluției Bisericii

⁴⁰ Horia Truță, „Biserica reformată din Arad”, în Sorin Bulboacă, Doru Sinaci (coord.), *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad, vol. I Orașe*, Arad, Editura Guttenberg Univers, 2019, pp. 92, 284.

⁴¹ Vezi și Réka Krizmanics, „Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary: Societal Interest and Available Narratives (Abstract)”, Central European University/University of Leipzig, în https://www.academia.edu/44332782/Addressing_the_Trianon_Peace_Treaty_in_Late_Socialist_Hungary_Societal_Interest_and_Available_Narratives. Accesat 02.02.2021.

⁴² Vassilis Petsinis, „A century after the Trianon Treaty: perceptions of Hungary in Serbia and Croatia,” în CAN EUROPE MAKE IT?, 11/17/2020, în <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/century-after-trianon-treaty-perceptions-hungary-serbia-and-croatia/>. Accesat 02.02.2021.

Reformate din Transilvania, în cei o sută de ani care au trecut de la încheierea tratatului.

Referitor la contextul politic al Bisericii Reformate înainte de Trianon, am discutat despre formarea Imperiului Austro-Ungar, care în mod oficial era numit: Imperiul Austriac și Regatul Maghiar. Este vorba despre monarhia dualistă care a durat din 1867 până în anul 1918.

Pacea de la Trianon a divizat Biserica Reformată Maghiară, datorită reconfigurării granițelor. Acest tratat a avut efecte benefice pentru românii din Transilvania, însă maghiarii au resimțit negativ această separare.

Despre contextul religios până la Trianon, am semnalat că, începând cu Sinodul de la Debrecen din 1881, s-a format Biserica Reformată Maghiară modernă, unind cele patru ramuri existente până la acea vreme. Tot atunci s-a stabilit și sistemul de organizare sinodal-prezbiterian, sistem care se menține și în prezent.

Factori politici și religioși care au condus la Pacea de la Trianon, au fost politica susținută atât de marile puteri ale Europei, dar și de celelalte națiuni europene. Politica promovată a influențat la rândul ei și contextul religios din această zonă.

Tratatul de Pace de la Trianon a început pe 18 ianuarie 1919. Puterile Centrale au fost nevoite să cedeze teritorii, să plătească daune unor state și să își reducă forțele armate. Pe 4 iunie 1920, la castelul Petit Trianon, Ungaria a fost invitată să semneze tratatul. Ionel Brătianu, președintele Partidului Liberal din România, a insistat ca să se respecte clauzele angajamentului semnat de puterile aliate în anul 1916. Astfel că Bucovina, Transilvania, o parte a Banatului și Dobrogea de Sud, au revenit României.

Contextele politice și deciziile luate la tratatele de pace care s-au încheiat după fiecare din cele două războaie mondiale, au influențat negativ religia din această parte a Europei. Pe de o parte, după Primul Război Mondial, Transilvania s-a unit cu Regatul României, ceea ce a dus la izolarea Bisericii Reformate din Transilvania de Biserica Reformată din Ungaria. Pe de altă parte, în urma aplicării clauzelor Pactului Ribbentrop-Molotov, conform înțelegerilor secrete, prin Dictatul de la Viena din august 1940, contextul politic și religios a fost defavorabil Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

Apar tensiuni interetnice și în al Doilea Război Mondial. Decizia anexării Nordului Transilvaniei la Ungaria a creat și conflicte de natură religioasă în zonă. În anul 1940, nordul Transilvaniei a fost cedat Ungariei. Surse istorice afirmă că pe 1 septembrie s-a declanșat teroarea străzii în orașele Sighet, Baia Mare, Satu Mare. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, s-a opus deciziei Consiliului de Coroană.

După cartografierea continentului, problema minorităților naționale a devenit foarte importantă. Însă ea rămas în mare parte nerezolvată, deși în tratat s-au formulat observații de acest fel.

Analizând protecția minorităților în ultima sută de ani, am observat că după Trianon a fost înființată *Comisia pentru Statele Noi și Protecția Minorităților*, la data de 1 mai 1919, la inițiativa președintelui SUA, Thomas Woodrow Wilson. S-a înființat *Consiliul Societății Națiunilor* sau *Liga Națiunilor*, care să supravegheze respectarea clauzelor și să rezolve plângerile din partea minorităților. Acest for urma să devină ulterior *Organizația Națiunilor Unite*. Recunoașterea încălcării unor drepturi era comunicată eventual *Tribunalului Internațional Permanent*. După cel de-al Doilea Război Mondial, mai exact pe 10 decembrie 1948, s-a votat la ONU, *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, un document internațional foarte important pentru minorități.

Din punctul de vedere al lui Hanebrin, după Primul Război Mondial, naționalismul maghiar a influențat perspectiva societății civile, dintr-un popor cu vederi liberale în secolul al XIX-lea, într-o națiune cu perspective creștine naționaliste.

Cercetătorii au susținut că Tratatul de la Trianon a avut efecte și asupra moravurilor în societatea maghiară. O statistică făcută de specialiști scoate în evidență că după Primul Război Mondial, a crescut rata criminalității și sărăcia în țară. Asistăm la o stare de confuzie în privința managementului închisorilor. Numărul arestațiilor din Ungaria s-a dublat, de la 7700 dinaintea războiului, la 14000 după război, dacă ținem seama de faptul că teritoriul țării a fost redus, odată cu stabilirea noilor granițe.

Contextul politic care a favorizat apariția comunismului începe cu momentul abdicării regelui Mihai, odată cu lovitura de stat din 30 decembrie 1947. Gheorghe Gheorghiu Dej a orchestrat prin teroare și manipulare instalarea comunismului în România susținut de Uniunea Sovietică. Pe 11 iunie 1948, au fost naționalizate principalele întreprinderi industriale și instituții. În toamna aceluși an, guvernul comunist a confiscat proprietățile bisericilor, școlile și instituțiile lor.

În afară de factorii politici, avem și pericolul venit din interiorul comunității religioase. Unii dintre membrii bisericii reformate au ales să colaboreze cu partidul comunist. O discuție importantă în sensul acesta e purtată de Bogdan Ivașcu, în cartea: *Nașterea unei noi elite: Transilvania (1945-1953)*. Sistemul comunist opera la fel și în Ungaria. A fost amintit cazul retrogradării Parohiei Reformate Szigetszentmiklós din 1956, din Ungaria. Colaborarea slujitorilor bisericii cu regimul comunist a afectat evoluția comunității de credință.

Referitor la perioada postcomunistă, am observat că Biserica Reformată din România a avut un rol important în declanșarea Revoluției din 1989. Joseph Pungur, în articolul: „Contribution of the Reformed Churches to the Fall of Communism in Hungary and Romania”, vorbește despre rolul pastorului reformat, László Tökés și a comunității din Timișoara, pe care o păstora, la declanșarea Revoluției din decembrie 1989. Tökés publică o scrisoare deschisă intitulată „The Siege of Temesvar”, în octombrie 1989, în care deconspiră persecuția dictaturii ceaușiste.

Noul context legislativ și politic după Comunism, a creat condițiile necesare pentru măsuri suplimentare de protecție a minorităților. În anul 1994, Consiliul Europei a elaborat *Convenția – Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale*, la care România a aderat în anul 1995.

După căderea comunismului, putem vorbi de libertate religioasă în țară. Denominațiile creștine, inclusiv Biserica Protestantă Maghiară din Transilvania, au avut dreptul să înființeze școli teologice, să construiască multe locașuri de cult pentru comunități locale, să înființeze noi reviste. Au fost traduse multe cărți. Liderii denominațiilor religioase, dar și ceilalți membri ai comunităților locale, au putut călători în străinătate, studiind în universități teologice din alte țări. Au apărut și piedici în calea evoluției societății și implicit, a Bisericii Reformate, datorită alegerii unor foști lideri comuniști în guvern, dar și datorită secularizării prin care țara și lumea trece în prezent.

BIBLIOGRAFIE

Barta, Robert, Kerepeszki, Robert, Kania, Krzysztof (ed.), in cooperation with Adam Novak, *Trianon 1920-2020. Some Aspects of the Hungarian Peace Treaty of 1920*, The Debreceni Universitas Nonprofit Kozhasznu Kft. and the University of Debrecen, Faculty of Arts and Humanities, Department of History, 2021.

Betea, Lavinia, Flavius Ghender (ed.), *Identitate și cultură națională în România Mare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018.

Bottoni, Stefano, *Transilvania roșie: comunismul românesc și problema națională: (1944-1965)*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale Kriterion, 2010.

Bulboacă, Sorin, *Drepturile omului și discriminarea*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2010.

Butoi, Ionuț, „Ce ascunde o controversă teologică uitată: calendarul și data pascaliei” în Lavinia Betea, Flavius Ghender (ed.), *Identitate și cultură*

națională în România Mare, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2018, pp. 25-38.

Crăciun, Maria, Ghitta, Ovidiu, Murdock, Graeme (coord.), *Confessional Identity in East-Central Europe*, Ashgate, 2002.

Crișan, Gheorghe, C. Pop, Ștefan, „Convocare. Adunarea Națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania la Alba-Julia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de Duminecă în 18 Noembrie v. (1 Decembrie st. n.) a.c., la orele 10 a. m.” întocmită de Marele Sfat al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania, în *Românul* (Arad), anul VII, nr. 11, 8/21 Noembrie 1918, p. 1.

Dudaș, Florian, *Teroare în Maramureș*, Oradea, Editura Lumina, 1991.

Fur, Lajos, „Din istoria protecției drepturilor minorităților”, în Bárdi Nándor (ed.), *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, Miercurea-Ciuc, Editura Pro-Print, 1999, pp. 414-417.

Hanebrink, Paul A., *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944*, Cornell University Press, 2006.

Ivașcu, Bogdan, *Nașterea unei noi elite: Transilvania (1945-1953)*, Arad, Editura Guttenberg Univers, 2008.

Knight, George Angus Fulton, *History of the Hungarian Reformed Church*, Hungarian Reformed Federation of America, 1956.

Lányi, Gábor, „Ecclesiastical Authority Terror. The Downgrading of the Szigetszentmiklós Reformed Parish to Mission Parish in 1956”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica* (Cluj-Napoca), 2020, nr. 65/2, pp. 53-78.

Mănăstireanu, Dănuț, „Protestantism in Romania”, în Cornelii Constantineanu, Marcel Măcelaru, Iosif Riviș-Tipei, *Cultural and Social Impact of the Protestant Reformation, 1517-2017*, Arad, Editura Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2018, pp. 129-149.

Nagy, Zsuzsa L., „Tratatele de pace din împrejurimile Parisului”, în Bárdi Nándor (ed.), *Transilvania văzută prin publicistica istorică maghiară: Momente din istoria Transilvaniei*, Miercurea-Ciuc, Editura Pro-Print, 1999, pp. 288-296.

Ránki, György, „«Dezbină și stăpânește!» Hitler și statele mici”, în Bárdi Nándor (ed.), *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară*, 1999, pp. 324-335.

Șuța, Ion, *România la cumpăna istoriei – August '44*, București, I.P. Universul, 1991.

Tismăneanu, Vladimir, *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Raport Final*, București, 2006.

Tökés, László, „Temesvar Ostroma” [The Siege of Timisoara], în *Krónika* (Toronto), vol. 16, no. 2, February 1990, p. 7.

Truță, Horia, „Biserica reformată din Arad,” în Sorin Bulboacă, Doru Sinaci (coord.), *Dicționarul istoric al localităților din Județul Arad*, Arad, Editura Guttenberg Univers, 2019.

Surse online

„Arhivele Naționale Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Biroul Arhive Contemporane, Colecția «GHEORGHE Gheorghiu-Dej», Nr. Inventar: 3146, din [www.https://docplayer.cz/74595504-Isoricul-comunitatilor-cehe-din-romania.html](https://docplayer.cz/74595504-Isoricul-comunitatilor-cehe-din-romania.html). Accesat 13.02.2021.

Butosi, Hohn, „The Reformed Church in Romania – A Historical Perspective”, pp. 126-128, în *Reformed Review*, American Theological Library Association, 1968, din www.repository.westernsem.edu/pkp/articlepdf. Accesat 13.02.2021.

„Declarația Universală a Drepturilor Omului”, <http://anp.gov.ro/wp-content/uploads/sites/33/Documente%20utile%20pdf/DeclaratiaUniversalaadrepturilorOmului.pdf>. Accesat 04.02.2021.

Krizmanics, Réka, „Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary: Societal Interest and Available Narratives (Abstract)”, Central European University/University of Leipzig, din https://www.academia.edu/44332782/Addressing_the_Trianon_Peace_Treaty_in_Late_Socialist_Hungary_Societal_Interest_and_Available_Narratives. Accesat 02.02.2021.

„Legea nr. 119, din 11 iunie 1948, pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi”, din http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=1575. Accesat 11.02.2021.

Petsinis, Vassilis, „A century after the Trianon Treaty: perceptions of Hungary in Serbia and Croatia”, în CAN EUROPE MAKE IT?, 11/17/2020, din <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/century-after-trianon-treaty-perceptions-hungary-serbia-and-croatia/>. Accesat 02.02.2021.

Punger, Joseph (1992), „Contribution of the Reformed Churches to the Fall of Communism in Hungary and Romania”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 12: Iss. 4, Article 2. Available at: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol12/iss4/2>. Accesat 04.02.2021.

Sergiu, Silviu, „Președintele SUA Woodrow Wilson și Marea Unire a românilor”, (15.06.2018), din <https://newsweek.ro/cultura/presedintele-sua-woodrow-wilson-si-marea-unirea-a-romanilor>. Accesat 09.02.2021.

III. SOCIETATE, ANTROPOLOGIE CULTURALĂ ȘI ETNOGRAFIE SOCIETY, CULTURAL ANTHROPOLOGY AND ETNOGRAPHY

Versuri de război

War Lyrics

Marius Răzvan MESZAR
Colectivul de monografi ai județului Arad
email: marius_meszar@yahoo.com

Abstract

This study present some lyrics and songs written by the young Romanian soldiers recruited in the Austro-Hungarian army during the First World War. Through these memories and correspondences the authorintends to present a better understanding ofthe soldiers' feelings, thoughts. Some texts are published in different newspapers, literature volumes and studies, historical researches, etc. The study exemplifies songs and ballades published in 'The Romanian' newspaper and 'The Church and the School' revue, which appeared at Arad, also during the war years.

Keywords: war, poetry, songs, soldiers, army.

În cadrul acestei cercetări istorice nu ne propunem să facem o analiză exhaustivă asupra textelor literare în versuri sau în proză create de către soldații români, ci mai degrabă să prezentăm câteva exemple concrete, poezii, doine sau creații artistice realizate de către participanții la război sau de către membri familiilor acestora. Ca surse de informare, vom folosi articolele publicate în periodicele apărute la Arad, respectiv ziarul „Românul” și revista „Biserica și Școala”. Trebuie să subliniem faptul că din ambele părți, atât dinspre front către casă, cât și dinspre casă spre front, scrisorile, poeziile, creațiile literar-artistice prezintă aceleași teme: dorul

pentru revederea celor dragi, îngrijorarea, perspectiva ca moartea să răpească pe cei dragi, singurătatea, simțul datoriei față de împărat¹ etc.

Primul război mondial a reprezentat un șoc mondial fără precedent la acea vreme. În vara anului 1914, în momentul în care debutau primele ciocniri armate între Antanta și Puterile Centrale, combatanții se așteptau ca războiul să fie de scurtă durată, mizând pe înfrângerea rapidă a adversarilor. Ambele tabere își atribuiau titlul de „Victor”. Nimeni nu anticipa prelungirea *sine die* a ostilităților. Curând însă, războiul de mobilitate, dinamic, s-a transformat într-un conflict static, blocat în tranșee, întărite cu sârma ghimpată și o rețea interminabilă de tuneluri subterane. Un peisaj dezolant, în care numai deznădejdea se putea înrădăcina. Pentru o imagine mai detaliată a frontului, facem în continuare trimitere la studiul lui Constantin I. Stan, despre „Viața în tranșee în anii primului război mondial (1914-1918)”².

Deși România s-a proclamat neutră la începutul conflagrației mondiale, în Transilvania au început recrutările tinerilor români în armata austro-ungară ce lupta pe mai multe fronturi. Privitor la acest subiect, recomandăm lecturarea studiului realizat de către Ion Cârja, numit „Românii în armata austro-ungară. Contribuții ale istoriografiei românești postcomuniste”³, în care autorul inventariază lucrările și studiile de specialitate pe marginea acestui subiect, apărute în peisajul istoriografic al ultimilor ani.

Cei chemați să lupte în război, majoritatea tineri provenind din lumea patriarhală a satului românesc de munte sau de câmpie, au trăit experiențe tragice. Unele experiențe au fost reproduse în texte literare, în poezii sau doine de război, majoritatea scrise chiar pe front de către soldați. Unele au fost semnate de către autorii lor, altele au rămas anonime. În paginile următoare dorim să redăm câteva exemple în acest sens, propunând și o interpretare istorică, mai mult decât stilistică asupra acestora.

De-a lungul timpului, s-au remarcat cercetători sau pasionați de cântecele de război. Îl amintim în acest sens pe Dimitrie Cioloca. Acesta a fost profesor la Institutul Teologic, devenit apoi Academie, din Caransebeș.

¹ Referitor la atitudinea soldaților români față de împărat în timpul primului război mondial, vezi studiul scris de către Iuliu-Marius Morariu, „Identitatea națională și loialitatea dinastică reflectată în memorialistica și folclorul din Primul Război Mondial din zona Năsăudului”, în *Analele Aradului* (Arad), anul III, 2017, nr. 3, pp. 158-165.

² Constantin I. Stan, „Viața în tranșee în anii primului război mondial (1914-1918)”, în *Analele Universității Dunărea de Jos* (Galați), Seria 19, tom IX, 2010, pp. 73-89.

³ Ion Cârja, „Românii în armata austro-ungară; Contribuțiile istoriografiei românești postcomuniste”, în *Analele Aradului* (Arad), anul II, 2016, nr. 2, pp. 123-138.

A publicat studii, articole, poezii în numeroase ziare ale vremii. Remarcabile sunt cele două volume de „Cântece din război”⁴.

Mult mai recent, remarcăm studiul lui Valentin Trifescu *Poezia războiului. Aspecte identitare în versurile scrise pe câmpul de luptă de soldații țărani români din armata austro-ungară*, în care autorul afirmă următoarele: „Istoricul trebuie să țină cont în permanență de fragmentaritatea mărturiilor, de natura lor (scrisă sau orală), de genul lor (jurnal de război, memorii, scrisori, poezii sau cântece compuse în timpul desfășurării războiului), de originea socială, de convingerile ideologice sau de formația intelectuală și gradul de alfabetizare al soldaților”⁵.

În aceeași arie istoriografică se înscrie și studiul Niculinei Pașca, numit „Din rândurile soldaților din zona Solnoc Dăbâca. O altă față a Primului război mondial”, în care autoarea mărturisește următoarele: „consider că scrisorile, memoriile, jurnalul de campanie, lirica populară, prin cântecele de cătănie și război, răvașele versificate, corespondența în sine reprezintă cea mai importantă literatură de război. Toate acestea având la bază sinceritatea și lipsa de pretenție literară pentru a deveni documente de primă însemnătate pentru istorie”⁶.

Iată o poezie de război, publicată la Arad, în ziarul „Românul”, în toamna anului 1914⁷:

*De la voinicii noștri
Frunzuță verde de fag,
Pe apă și pe uscat
Multe răsboaie se fac.
Vai, Doamne, nu e păcat?
Pentru-a Serbiei anarhie
Mulți sunt duși în bătălie,
Curge Nistru-n jos la vale,
In Galiția-i foc și jale;
Căci sate nenumărate
Pradă focului sunt date.*

*Lăsând câmpuri nelucrate
Am plecat spre miazănoapte.
Și cu trenul ne-am tot dus
Până 'n Galiția-am ajuns”.
Pe un fir de tulipán
Și delà Efrem Stepan.
Vin gloanțele Către noi
Ca stropii cel grei de ploii.
Vin prîn aer șuerând
Multor moarte aducând
Frunză verde de pe munți.*

⁴ Dimitrie Cioloca, *Cântece din război. I. Vitejești*, Caransebeș, 1915, 96 p. și Idem, *Cântece din război. II. Dor și jale*, Caransebeș, 1916, 96 p.

⁵ Valentin Trifescu, „Poezia războiului. Aspecte identitare în versurile scrise pe câmpul de luptă de soldații țărani români din armata austro-ungară”, în *Journal of Romanian Literary Studies* (Târgu Mureș), anul VII, 2015, pp. 990-1002.

⁶ Niculina Pașca, „Din rândurile soldaților din zona Solnoc Dăbâca. O altă față a Primului război mondial”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. 1, pp. 155.

⁷ *Românul*, (Arad), anul IV, nr. 227, 16/29 octombrie 1914.

*Linia de foc se'ntinde
Cât ochiul poate cuprinde,
Sună tunul amorțit
Ducând moarte pe pământ.
Lozuță verde de vie
Merge vestea 'n Vărădie
Lăsând casele pustie.
Și copii mici fără pane.*

*Merge veste în Drăuț
De-un sergent Gherda Onut,
Căci el zace crunt rănit
De-un Muscal afurisit.
Frunză verde de sulcină
Trece veste 'n Bucovină,
Căci la Győr colo 'n spital
Zace caporal (V) Olari.*

Versurile emoționează orice cititor și impresionează mai mult prin mesajul transmis, decât prin valoarea lor stilistică, elementele de versificație și tonul grav, sobru. Dincolo de aceste repere, stihurile rămân un important izvor istoric, care reconstituie parcursul soldatului român, cu trăirile sale interioare, pe fronturile din Serbia și Galiția. Se arată că un anumit sergent, Gherda Onuț, de loc din Drauț, a fost grav rănit de un muscal⁸. Apoi, un caporal (V) Olari se află rănit într-un spital din Győr.

Mai departe, în paginile aceluiași ziar, putem citi „Doina războiului”, scrisă de către un militar român, pe front. Redăm versurile mai jos⁹:

DOINA RĂSBOIULUI

*Foaie verde de colie
Iar am început a scrie
Eu apuc condeiu 'n mână
Și suspin delà inimă
Ba le scriu din pont în pont
Toate după cum au fost.*

*Frunză verde de săcară
Plecai cu trenu din țară
Dimineața până 'n zori
Gemea trenu de feciori*

*Patru zile ne-am tot dus
Păn' la Galiția-am ajuns*

*Foaie verde ca iarba
Scris-am din Galiția
In făcutul zorilor
Pe câmpul durerilor
Unde vream să ne'ntălnim
Ca pe Ruși să îi sdrobim
Să luptăm față în față
Amar de-a noastră viață.*

*Sabie scăldată 'n sânge
Toate mamele ne-or plânge
Că noi suntem Să luptăm.*

⁸ Potrivit <https://dexonline.ro/>, *muscal* înseamnă locuitor al Moscovei. Prin extensie, termenul a fost folosit pentru a-i denumi pe ruși.

⁹ *Românul* (Arad), anul IV, nr. 227, 16/29 octombrie 1914. Vezi Anexa 1.

*Fără de-a găsi vr'un Rus,
Trecu chiar și-o săptămână
N'am lăsat pușca din mână,
Așteptam să se ivească
Din oștirea cea rusească.*

*Sâmbătă cam în de seară
Veneau gloanțele cu sfială
Duminecă până 'n zori
Veneau gloanțe ca din nori.
Foaie verde fir de bob
In pădure la Nicolayow
Suspinaț-am și-am oftat
Numai Ruși am așteptat
Să-i batem cu vitejie
S'avem folos în vecie
Cam fost bravi învingători
Dusu-ni-s'a veste 'n nori*

*Tara să ne-o apărăm.
Da-va bunul Dumnezeu
Să fie pe gândul meu
Tara noastră să 'nflorească
Dușmanii să-i prăpădească
Și nevasta să-mi trăiască.*

*Galiție tară-amară
Nu voiesc să te văd iară*

*Vă rog fraților iubiți
Care-acestea le cetiți
Vă poftesc ca să trăiți
Intru mulți ani fericiți.*

*Foaie verde măierană
Ilie Vidu mă cheamă
Eu sunt crenguței din vie
Din comuna Ilidie.*

(Ilie Vidu, sergent)

Aflăm din aceste versuri informații despre locurile de luptă din Galiția, în așa-numita „pădure la Nicolayow”, cu referire la țarul Nicolae al II-lea, conducătorul Rusiei în primul război mondial. Remarcăm atitudinea curajoasă și demnă a ostașului român, care nu se înfricoșează în fața morții, care vine odată cu gloanțele.

Într-un alt număr al ziarului citat, aflăm despre „Pățania caporalului Trandafir”¹⁰. Aflat pe front în Galiția, el a fost împușcat în picior, dar a reușit să scape fiind ajutat de un camarad. Acesta i-a legat piciorul și l-a adăpostit până au venit „sanițerii” (medicii, personalul sanitar – n.n.). În cele din urmă, caporalul Petru Trandafir din Regimentul 43 a reușit să scape cu viață și să își scrie experiența trăită sub forma unei poezii.

*Cât în Galiția-am umblat
Toată ziua ne-a plouat,
Ne izbia zăpada 'n fată
Ziua ne 'nvălea în ceată;
Tot am mers, ne-am obosit*

¹⁰ Idem, nr. 267, 4/17 decembrie 1914. Vezi Anexa 2.

*Lâng'o pădure-am sosit
Si țâltu (cort –n.n.) ni l-am gătit
Când era de odihnit
Alte porunci au venit,
Că iute să ne sculăm
Iar' de marș să ne gătăm
Căci cazacii vin călare
Vin pe noi în fuga mare,
Ne scularăm iuțișor
O luarăm la picior
Prin apă și prin noroi
De era ca vai de noi”.*

Un alt text este scris de către militarul Martin Stan, membru în Regimentul 43, de loc din Zorlețul Mare, Caraș-Severin. De 7 luni se afla pe frontul italian. Dorul de casă și de familie l-a determinat să scrie o poezie de jale, în care sunt evocate dragostea față de soție, copii și de „draga mea moșie”. Aflat față în față cu ororile războiului, departe de casă, militarul are un vis în care copiii și soția discutau despre plecarea tatălui de acasă și de faptul că de mai mult timp, nu a trimis nicio veste acasă. Pentru a-i proteja pe copii, mama le spune ca tata lor este plecat la târg. Visul se transformă în coșmar în momentul în care, într-o zi de joi, sosește la familie acasă o scrisoare care anunță moartea soțului. Mai departe versurile provoacă o și mai mare tristețe, deoarece soția, rămasă văduvă, cu copii orfani de tată, își jelește soțul¹¹:

Doru-mi-i și jele-mi-i

*Plângeți ochii lăcrimați,
Că vis tare depărtați,
De copii și de soție
Și de draga mea moșie
De părinți și de surori,
De frați și de verișori
Si vorbim cu cărțile,
Cu luna cu soarele
Cartea-I albă și frumoasă.
Că nis vii si trăim bine,*

*Ea atuncea se punea,
Haine negre îmbrăca,
Copilașii mi-i lua
Unul la piept îl punea,
Altul de mână-l ținea
Și din gură-așa grăia:
„Taica vostru-i dus departe.
De cinci luni n'a trimes carte,
Până într'o zi de Joi*

¹¹ Idem, anul VI, nr. 9, 14/27 decembrie 1916.

Nu dorim de-acas'pe nime,
Numai frunzița de nuci.
Vai, Doamne, de ai mei prunci,
Că au rămas mititei.
Fără tată, vai de ei
Că de șapte luni mai mult,
Le port dorul ne'ntrecut.

Într'o noapte s'a întâmplat,
Că greu vis eu am visat,
Că ziceau cătră-a lor mumă,
Num' o vorbă să le spună.
Să le spună-adevărat,
Taica lor und-e-a plecat?
Căci de șapte luni îi dus
Și nimica nu le-a spus,
Ci le-a spus să nu-l dorească
Și de el să nu vorbească,
Că e dus la târg departe
Și-acuș va trimite carte.

Dar pruncuții iar' întreabă:
„Spune-ne, măicuță dragă,
Spune-ne, măicuță, bine,
Că taica e'n țări străine,
Noi acas' n'avem pe nime,
Numai plugul în obor
Și casa plină de dor”.
A venit carte la noi,
Că a pierit în războiu.
Rău o fi, Doamne, de noi”.

Și nevasta necăjită
Necăjită și sdrobotă
Măinile'n piept își puneă,
La Dumnezeu se ruga
„Doamne, fă-mă curcubeu,
Să ajung la soțul meu,

Să văd unde-i îngropat,
Și să-i pun cruce la cap
O cruciță de alun
Și o vorbă să îi spun,
De ai noștri copilași
Vai, soțule, cum ne lași,
Cu pruncuții mititei
Vai de mine și de ei!”

Eu atunci greu am oftat
Și din ochi am lăcrimat
Și din gură-am cuvântat:
„Doru-mi-i și jele-mi-i,
De drăguții mei copii
Și de tine, draga mea
Dar mă rog de Precesta,
Grija voastră să o poarte
Și să 'ndrepte-a voastră soarte,
Că eu d'aci m'aș scula,
La toți sfinții m'aș ruga,
La sfinți și la Dumnezeu,
Să vă apere de rău...
Dar nu pot, că m'au băgat,
In sicriu de lemn de brad;
Și nu pot, că m'au închis,
În sicriu de lemn de tis,
Și sicriu-i ferecat.
C-am murit pentru 'mpărat,
Și sicriu-i cu lacăte
C-am murit pentru dreptate,
Și la cap am cruciuliță,
C-am murit pentru credință”.

La fel de expresive sunt și poeziile scrise de către copiii taților care au plecat pe front. În acest sens, remarcăm activitatea didactică a învățătorului Ioan Frâncu, absolvent al Facultății de Teologie, care a dat elevilor săi de la Școala din Cetea, Alba, o temă despre „Mobilizarea și războiul”. Poeziile scrise de către elevi reflect același sentiment de tristețe și deznădejde care apare și în textele scrise de către soldații români pe front. Redăm mai jos, o astfel de poezie¹²:

*Când a bătut duba 'n sat
Atunci s'a mobilizat
Și când frații mi s'or dus
Noi nu mai puteam de plâns
Frunzuliță de pe baltă
Mi s'or dus frați să se bată
Trei frați în Galiția
Și unul în Bosnia.*

*Frunzuliță de pe roată
împărate, împărate
Nu-i duce așa departe,
Depart de țara mea
Tocmai în Galiția.
Galiție țară străină
Mulți voinici se luptă 'n tine
Puțini se întorc cu bine.*

*Însă cum pușcă cu zor
Ii vine glonț în picior
Și-laruncă 'ntr'un răzor
Și zăcea rănit în sânge
Și n'avea cine îl plânge.*

*Frunză verde rămurea
Multă vreme s'o mână
Până s'o pune pacea.
Soare mândru și rotund
De-ai apune mai curând
Că eu tare m'am urît
De pușcă și tunărit.*

*Frunzuliță rămurea
Ajunși în Galiția
Patru zile ne-am tot dus
Fără să găsim vre-un Rus
Frunză verde de sălcuțe
Bălgradu-i plin de răgute
Și sunt două cărărele
Pardosite cu năsip
Merg câtanele tot rând
Frunză verde de trifoiu
Vai și-amar de voi feciori
Toți ați merd flori înflorite
Și vă 'ntoarceți veștezite.
Scrisă de eleva Măria Halalam*

În concluzie, citind textele scrise de către soldații români aflați pe fronturile de luptă ale primului război mondial, putem extrage câteva idei de bază. În primul rând, războiul a reprezentat pentru soldații români o experiență tragică, nemaîntâlnită până atunci. Această experiență a fost trăită la nivelul fiecărui individ, în mod diferit. Ea a generat exprimarea

¹² *Biserica și Școala* (Arad), anul XXXVIII, nr. 48, 30 noiembrie/13 decembrie 1914. Vezi Anexa 3.

unor stări interioare de tristețe, deznădejde, confuzie, îngrijorare, dar și stări pozitive, reliefate prin acte de curaj, mândrie, vitejie, etc. În al doilea rând, putem vorbi despre o literatură diversă scrisă pe front, sub diverse forme: texte orale sau scrise, proză sau versuri, poezii, balade, doine, cântece de război. Aceste texte sunt scrise cel mai adesea pe câmpul de luptă, printre sunetele morții făcute de tunuri, gloanțe, în mizeria de pe front. Peste ani, ele au rămas un important izvor istoric privitor la primul război mondial. Nu în ultimul rând, de-a lungul anilor au existat numeroși scriitori, cercetători, pasionați de lirica războiului care au studiat și adunat textele și versurile scrise de către soldații români în timpul războiului. În această direcție se încadrează și acest studiu, un demers științific cu atât mai necesar, cu cât anul 2018 marchează împlinirea unui veac de la momentele tragice de la începutul secolului al XX-lea.

Coroborând toate aspectele anterior menționate, pledăm cu toată convingerea pentru reconsiderarea și utilizarea versurilor de război, ca izvor istoric de primă mână în reconstituirea evenimentelor care au alcătuit primul război mondial.

BIBLIOGRAFIE

Biserica și Școala, (Arad), anul XXXVIII, nr. 48, 30 noiembrie 1914.

Românul, (Arad), anul IV, nr. 227, 16/29 octombrie 1914.

Românul, (Arad), anul IV, nr. 267, 4/17 decembrie 1914.

Românul, (Arad), anul VI, nr. 9, 14/27 decembrie 1916.

Cârja, Ion, „Românii în armata austro-ungară; Contribuții ale istoriografiei românești postcomuniste”, în *Analele Aradului* (Arad), anul II, 2016, nr. 2, pp. 123-138.

Cioloca, Dimitrie, *Cântece din război. I. Vitejești*, Caransebeș, 1915.

Idem, *Cântece din război. II. Dor și jale*, Caransebeș, 1916.

Morariu, Iuliu-Marius, „Identitatea națională și loialitatea dinastică reflectată în memorialistica și folclorul din Primul Război Mondial din zona Năsăudului”, în *Analele Aradului* (Arad), anul III, 2017, nr. 3, pp. 158-165.

Pașca, Niculina, „Din rândurile soldaților din zona Solnoc Dăbâca. O altă față a Primului război mondial”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, 2015, nr. I, pp. 154-164.

Stan, Constantin I., „Viața în tranșee în anii primului război mondial (1914-1918)”, în *Analele Universității Dunărea de Jos* (Galați), Seria 19, tom IX, 2010, pp. 73-89.

Trifescu, Valentin, „Poezia războiului. Aspecte identitare în versurile scrise pe câmpul de luptă de soldații țărani români din armata austro-ungară”, în *Journal of Romanian Literary Studies* (Târgu Mureș), anul VII, 2015, pp. 990-1002.

Anexe

Anexa 1

Românul, (Arad), anul IV, nr. 227, 16/29 octombrie 1914.

Cântece din război.		
— De la volnicii noștri. —		
<p>Frunză verde de iag, Pe apă și pe uscat Multe războaie se fac. Vai, Doamne, nu e păcat? Pentru-a Serbiei amarite Măști sunt duși în bălăie, Lăsând casele pustie Și copii mici fără păne. Lăsând câmpuri nelucrate Am piecat spre miazănoapte. Și cu trenul ne-am tot dus Până 'n Galîța-am ajuns.</p>	<p>La rane eram legați. Trenul ne transportă iar Până la Győr în spital, Acolo ne-au așezat Și durerea ne-am cântat.</p>	<p>Patru zile ne-am tot dus Până la Galîța-am ajuns Pără de-a găsi vr'un Rus, Trecu chiar și-o săptămână N'am lăsat pușca din mână, Așteptam să se ivească Din ostirea cea rusească,</p>
<p>Curge Nîstru 'n jos la vale, In Galîța-i loc și jale; Căci sote nenunțate Pradă focului sunt date. Linia de foc se 'ntinde Cât ochiul poate cuprinde, Sună tunul amorfit Ducând moarte pe pământ. Vin gloanțele către noi Ca stropii cei grei de ploaie. Vin prin aer suerând Multar moarte aducând.</p>	<p>Frunză verde de pe munt, Merge veste în Drăuț De-un sergent Gherda Onuț, Căci el zace crunt rănit De-un Muscul aturisit. Frunză verde de sulcină Trece veste 'n Bucovină, Căci la Győr colo 'n spital Zace caporal (V) Olari, Lozulă verde de vie Merge vestea 'n Vărădie Pe un fir de tulipan Și dela Eftrem Stepan.</p>	<p>Sămbătă cam în de seară Veneau gloanțele cu sliată Duminecă până 'n zori Veneau gloanțe cu din nori. Foaie verde fir de bob In pădure la Nicolayow Suspinaț-am și-am oltat Numai Ruși am așteptat Să-i batem cu vitejie S'avem folos în vecie C'am fost bravi învingători Dasa-ni-s'a veste 'n nori.</p>
<p>Si-un granat aturisit Pe toți trei ne-a calcit, Iar când noi ne-am desteplat,</p>	<p>DOINA RĂZBOIULUI, Foaie verde de colie Iar am început a scrie Eu apuc condeliu 'n mână Și suspin dela inimă Ba te scriu din pont în pont Toate după cum au fost.</p>	<p>Foaie verde cu țurba Scris-am din Galîța In făcutul zorilor Pe câmpul durerilor Unde vream să ne 'ntălmim Ca pe Ruși să îi sărobim Să luptăm față în față Amar de-a noastră viață.</p>
	<p>Frunză verde de săcără Plecat cu trenu din țară Dimineața până 'n zori Gemea trenu de leclori.</p>	<p>Sabie scudată 'n sânze Toate mamele ne-or plânge Că noi suntem să luptăm</p>

Anexa 2

Românul, (Arad), anul IV, nr. 267, 4/17 decembrie 1914.

Scrisoare.

— Păţania caporalului Trandafir. —

Floriciă dintre spini
Ascultaţi voi fraţi Români,
Foaie verde alunele
Cui îi plac doine de jete
Cetească şirele mele,
C'a ajuns vremea acum
De-i toată lumea în lum,
Nu-i numai fum, ci-i şi foc
Polog stau morţi 'ntr'un loc —
Foaie verde de alun
Patima mea să v'o spun,
Patimă, patimă rea
Ce-am tras'o 'n Galîţia:

Frunză verde foi din lut
Măcută când m'ai făcut
Mai bine m'ai fi pierdut,
Că tu nici nu te-ai gândit
C'am atât de suferit
La tineretele mele
Să petrec atâtea jete,
Să mai tau viţelu 'n spate
Şi să-l port prin fâri departe
Prin notopul gloanţelor
In ţara Jidovilor,
Să mă duc eu fără gând

Şi mă leagă la picior
Şi nu mă lăsa să mor,
Şi saniteţii veniau
Cu feltraga ne-adunau
Cu leacuri, cu mediişini
Ne legară pe la mâni,
Pela mâni, pela picioare
Oriunde rănile doare
Şi ne-au strâns cu sutele
Pân' la tren la staţie
Ne suiră în cupeu
Şi-am venit pân' la Braşeu.

Frunză verde de pe mal
Am ajuns în cel spital,
Dumnezeu m'a ajutat
Că Români m'or căutat
Şi rana s'a vindecat.
Acum de-o fi pace 'n ţară
Voi scăpa la primăvară,
Iar dac'o fi tot răşboi
M'oi duce iară 'napoi

Să mă lupi prin frig, flămând,
Printre gloanţe şi şrapnele
Amar de zilele mele!...

Cât în Galîţia-am umblat
Toată ziua ne-a plouat,
Ne izbîia zăpada 'n faţă;
Ziua ne 'nvălea în ceaţă;
Tot am mers, ne-am obosit
Lâng'o pădure-am sosit
Şi tălţu ni l-am gătit
Când era de odihnit
Alte porunci au venit,
Că iute să ne sculăm
Iar' de marş să ne gătim
Căci cazacii vin călare
Vin pe noi în fuga mare,
Ne scularăm tuişor
O luarăm la picior
Prin apă şi prin noroi
De era ca voi de noi.

Cazacii ne urmăreau
Tumurile bubuiau,
Veniau gloanţe câtă ploaie
Trecea printre noi ştroaie,
Cine are noroc scapă
Cine nu pe loc l-ingroapă,
Pe altu numa-l răneşte
Pe altu îl schilăveşte,

Căci puşca unde loveşte
Numai unul prăpădeşte,
Dar tunul armă vestită
De răi oameni iscodită
Cu şrapnel unde loveşte
Mulţi feciori el prăpădeşte
Şi granata unde zboară
Cu pământul te omoară
Şi mulţi mor cu gemet greu
Tot chemând pe Dumnezeu,
Cătră ceri cătând în sus,
Unde sufletul s'a dus,
Iar alţii plâng tot mereu
Văitându-se toţi din greu:
Vai săracii copii mei
Cum rămân ei singurei,
Săracă nevasta mea
Că rămâne singurea
Cine-o-avea grijă de ea!...

Doamne, Doamne, focu-i greu
A venit şi rândul meu
Din decung când am ieşit
Plumbu-'n picior m'a lovit
Şi m'am luat în jos pe vale
In genunchi, mai mult pe foate
Ca să nu cad în prînsoare,
Ajungând la un păru
Mi-am chemat ortacul meu:
Vino frate, frăţşor

M'oi lipi lâng'o cetate
Şi-oi mai scria câte-o carte,
Cine-o prinde s'o cetească
Lacrimile să-i pornească
Cum şi la mine-au pornit
Când casa mi-am părăsit,
Şi jalnica mea muere
Ce mă plânge cu durere
Şi mama mea supărată
C'am plecat doi fraţi deodată...

Dumnezeu sfântu ne fie
Să scăpăm d'astă urgie,
Unde fraţii se omoare —
Aşa 'nchei a mea scrisoare...

Trimisă de caporalul Petru Trandafir, reg. 43 —
comp. 7 — din comuna Cuptoare.

Note explicative: Viţel=(tornister)=ranită; ţara
jidovilor, aşo numesc flăcăii noştri Galîţia; tălţ (Zelt)
=cort; decung (Deckung)= tranşea; feltragă (Feld-
tragbar)=pat portativ; saniteţii (Sanität)=sanitari.

REDACȚIA
și ADMINISTRATIA:
Deák Ferenc-utca 35.

Articol și corespondențe pentru publicare se trimit redacției.
Concurs, inserțiuni și taxele de abonament se trimit administrației tipografiei dieceane.

BISERICA ȘI ȘCOALA

REVUE BISERICESCA-SCOLASTICA, LITERARA ȘI ECONOMICA.
APARE ODATA IN SAPTAMANA: DOMINECA.

ABONAMENTUL:
Pe un an 10 coroane
Pe jum. an 5 coroane

Pentru România și străinătate:
Pe un an 12 franci.
Pe jum. an 7 franci.

Telefon pentru oraș și comitat Nr. 266.

„Mobilizarea și războiul“.

Temă liberă dată școlărilor dela școala elem. conf.
gr. or. română din Cetea.

D. Ioan Frâncu, absolvent de teologie și Inv. provizor la școala noastră din Cetea (com. Albeii-inferioare) a dat școlărilor din școala condusă de dsa tema liberă: „Mobilizarea și războiul“, la care elevii au dat următoarele răspunsuri, parte în poezie, parte în proză.

I.

Când a bătut dăba 'n sat
Atunci s'a mobilizat
Și când frații mi s'or dus
Noi nu mai puteam de plâns
Franzuliță de pe baltă
Mi s'or dus frați să se bată
Trei frați în Galiția
Și unul în Bosnia.

Franzuliță de pe roată
Impărate, împărate
Nu-i dăce așa departe,
Departe de țara mea
Toțmai în Galiția,
Galiție țară străină
Mulți voinici se leptă 'n tine
Poțini se întorc cu bine.

Însă cum pușcă cu zor
Îi vine glonț în picior
Și-i aruncă 'ntr'un răzor
Și zăceșă rânit în sânge
Și n'aveșă cine îi plânge.

Franză verde rămurea
Multă vreme s'o mână
Până s'o puse pacea.
Soare mândru și rotund
De-ai apuse mai curând
Că eu tare m'am urit
De pușcă și tunărit.

Franzuliță rămurea
Ajunși în Galiția
Patru zile ne-am tot dus
Fără să găsim vre-un Rus
Franză verde de sălcuțe
Balgrada-i plin de răgute
Și sunt două cărărele
Pardosile cu năsip
Merg câțanele tot rând
Franză verde de trifoiu
Vai și-amar de voi feciori
Toți și merș fiori înflorite
Și vă 'ntoarceți vestețite.

Scrisă de eleva Maria Halalam

**Momente, monumente și amintiri.
Nădlăcani participanți la cel de-al Doilea Război Mondial**

**Moments, Monuments, and Memories.
Citizens from Nădlac in the Second World War**

*Dr. Gabriela Adina MARCO
Complexul Muzeal Arad*

Abstract

The courtyard of the Romanian Orthodox Church in Nădlac includes two monumental crosses, erected by families in honour of two hero-soldiers, who died on the fields of the Second World War. These are the wooden crucifix-monument erected in memory of the hero Lazăr Mărginean and the crucifix-monument of white marble erected in memory of the hero Ilie Stroia.

Both the author's grandparents were veterans, fighting in the war and being taken prisoner. One was taken prisoner by the German army, reached Vienna, where he managed to escape and returned home on foot. The other grandfather became a prisoner in Siberia. He was Slovak and spoke Hungarian, German, Romanian, understanding quite well the languages of the Slavic family, becoming translator between the other prisoners and the Russian authorities.

Keywords: *monuments, heroes, memories, gratitude, Nădlac.*

Eroii neamului sunt cei care au contribuit, prin jertfa lor, la înfăptuirea realităților pe care le trăim noi astăzi. Suprema lor jertfă pe câmpul de luptă este amintită generațiilor viitoare de monumentele care au fost ridicate în memoria lor.

În Nădlac, pentru cinstirea memoriei eroilor ortodocși căzuți pe câmpul de bătălie în timpul celui de-al doilea război mondial s-au ridicat două troițe-monument în curtea bisericii ortodoxe române. Acestea au fost finanțate de către familiile celor care și-au dat jertfa supremă pentru țară și străjuiesc, în dreapta și în stânga, intrarea în curtea Bisericii.

Prima cruce a fost ridicată în vara anului 1942¹ pentru comemorarea jertfei eroului Lazăr Mărginean, soldat voluntar în Regimentul 5 Roșiori

¹ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român* (A. P. O. R. Nădlac), registrul nr. 60/1915-1943, f. 186.

Arad, mort la Augustovka, pe frontul de la Odessa, în Rusia, la data de 29 august 1941. Pe atunci avea 22 de ani.

Crucea este de lemn vopsit în culoarea maro, fiind ridicată pe un soclu de piatră. Inscricția de pe monument este următoarea: „În amintirea iubitului nostru fiu și frate soldat voluntar Lazăr Mărginean 22 ani din regimentul V Roșiori mort în ziua de 29 august 1941 Odesa. Ridicată de Arcadie Mărginean și soția Sofia Faur tată și mamă, Nicolae și Livia frate și soră”.

Ridicarea troiței a fost finanțată de familia eroului: tatăl eroului, Arcadie Mărginean, cu mama Sofia, născută Faur și fratele Nicolae. Monumentul a fost sfințit la data de 30 august 1942. La sfințirea monumentului au participat preoții Nicolae Mărginean și Teodor Șerb, familia eroului și numeroși credincioși nădlăcani. Mărturie stau și fotografiile realizate cu prilejul sfințirii monumentului.

Troița-monument în amintirea eroului Lazăr Mărginean (2018)

Aspecte de la sfințirea troiței-monument (1942)

Sursa: arhiva personală av. Dorin Caba

În fotografia de mai sus pot fi identificați următorii nădlăcani, membrii ai familiei eroului:

- verișorul Dimitrie Caba (primul bărbat din stânga), soția sa, Ieța Ghiurcovici;
- lângă brad este mama eroului, Sofia Mărginean, născută Faur;
- al doilea bărbat din dreapta fotografiei este Nicolae Mărginean, fratele eroului (cel mic de statură, cu mustață);
- lângă cruce, în stânga, cel mai înalt personaj este Arcadie Mărginean, tatăl eroului.

Aspecte de la sfințirea troiței-monument (1942)

Sursa: arhiva personală av. Dorin Caba

Printre persoanele din fotografie pot fi identificați următorii nădlăcani:

- Nicolae Mărginean, preotul cu ochelari²;
- preotul Teodor Șerb, la marginea din stânga³;
- în dreapta fotografiei este Nicolae Mărginean, fratele eroului;
- lângă cruce, în stânga, cel mai înalt personaj este Arcadie Mărginean, tatăl eroului.

A doua troiță a fost ridicată pentru eroul Ilie Stroia. Familia acestuia, Dimitrie și Livia Stroia, solicită în iunie 1944, comitetului parohial din Nădlac, precum și forurilor superioare arădene, ca în curtea bisericii să poată să ridice un monument pentru fiul lor, Ilie, mort pe front în Crimeea, la data de 14 aprilie 1944. Eroul are pe atunci vârsta de 33 de ani. În schimbul aprobării cererii, familia a promis o donație consistentă de pământ pentru biserică „Soluționarea favorabilă a acestei cereri ar aduce o însemnată donațiune (în pământ) pe seama Sfintei Biserici după propriile

² Gabriela Adina Marco, *Nădlac. Elite ecleziastice. Preoți și învățători confesionali ortodocși*, Arad, Editura Tiparnița, 2019, pp. 81-83.

³ *Ibidem*, pp. 83-86.

declarații ale familiei”⁴. În solicitare se mai adaugă că această cruce va face „un aspect frumos la intrarea în curtea bisericii”, fiind postată paralel și în concordanță cu crucea ridicată în 1942 pentru eroul Lazăr Mărginean. „Consiliul parohial cu unanimitate a aprobat cererea familiei Stroia”⁵, așteptându-se și aprobarea forurilor religioase superioare. De la Arad se aprobă cu condiția ca pe spatele crucii să fie trecute toate numele celor căzuți în timpul celui de-al doilea război mondial originari din Nădlac, „servind deci această troiță ca monument provizoriu, până la ridicarea celui definitiv”. Totodată familia solicită trimiterea cererii lor „însoțită de avizul favorabil al Prea Sfinției Voastre” către Comisia Superioară a Monumentelor Publice de pe lângă Ministerul Culturii Naționale și a Cultelor „spre aprobare”.

Crucea-monument are următoarea inscripție, realizată după reamplasarea monumentului în 1990: „Această troiță s-a ridicat întru amintirea eroului Ilie Stroia născut 1911, căzut la datorie în 14 IV 1944 în Crimeia. Ridicată de către părinții săi Dimitrie și Livia a sorei sale Sida cu soțul și unchiul Ștefan și soția nepoata Felicia soțul Traian și fiicele cu familiile lor. «Cinste ție suflute de erou» familia Stroia”.

Troița-monument este realizată din marmură albă, pe un soclu de piatră, având în centru poza eroului.

⁴ Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, dosarul nr. 196-III-1944, f. 1-2.

⁵ A. P. O. R. Nădlac, dosarul nr. 6/1941-1944, f. 348, 350.

Troița-monument în amintirea eroului Ilie Stroia în curtea bisericii (2018)

Pe perioada comunistă, aceste două troițe au fost demontate și păstrate în depozitul bisericii, rămânând doar soclurile goale. La începutul anului 1990, cele două monumente au fost recondiționate și reasezate pe vechile locații.

Prin ridicarea acestor troițe, amintirea eroilor a rămas pe vecie întipărită în memoria credincioșilor și a celor care intră în biserică.

Pe vreme nefavorabilă, când condițiile meteo nu permit pelerinajul la Monumentul Eroilor din Cimitirul De Din Sus („Sf. Ilie”), ceremoniile dedicate Zilei Eroilor se desfășoară în curtea bisericii, în fața celor două troițe-monument. Pe lângă depuneri de coroane și jerbe de flori, sunt rostite alocuțiuni de către reprezentanții autorităților civile, iar elevii susțin un scurt program artistic dedicat evenimentului.

Pe lângă cei doi eroi care au troițe în curtea bisericii, în al doilea război mondial au mai murit și alți nădlăcani. Printre aceștia se numără și Gligor Covaci⁶, agricultor, născut la 5 aprilie 1919, soldat în Batalionul 1 Vânători de Munte, căzut în Crimeea la Sevastopol la data de 8 iunie 1942, fiind înmormântat la Carlovca.

În Cimitirul De Din Sus de la Nădlac se află un singur mormânt al unui erou căzut în timpul celui de-al doilea război mondial, care nu este

⁶ *Ibidem*, f. 179.

originar din localitate. Este vorba de Ștefan Burlacu din Regimentul 4 Grăniceri, împușcat de unguri în dreptul Pichetului de Grăniceri din Nădlac de la nr. 77, în data de 26 august 1944. Mormântul său se află în imediata apropiere a monumentului eroilor căzuți în primul război mondial⁷.

Încă de la debutul celui de-al doilea război mondial, de la primele victime, s-a vehiculat ideea ridicării unui monument care să cinstească memoria eroilor nădlăcani. În ședința comitetului parohial ortodox român, din data de 23 ianuarie 1944, se hotărăște ca ridicarea monumentului eroilor căzuți în al doilea război mondial să se amâne până la terminarea războiului pentru că încă „nu ne cunoaștem toți eroii”. Acțiunea se amână până „atunci când vor permite împrejurările” și atunci „se vor face toate eforturile posibile în acest sens, pentru a aduce la îndeplinire această dorință unanimă”. Astfel, se hotărăște să se amâne ridicarea monumentului „până la revenirea lucrurilor la normal”⁸.

Comunitatea slovacă din localitatea de pe malul Mureșului își cinstește eroii căzuți pe câmpurile de luptă în cele două conflagrații mondiale prin ridicarea unui impunător monument. Acesta se găsește lângă biserica de rit evanghelic lutheran din Nădlac, în dreptul altarului. Monumentul conține un număr de patru plăci de marmură pe care sunt înscrise cu litere aurite numele eroilor slovaci căzuți în Primul Război Mondial și două plăci de marmură pe care sunt înscrise numele eroilor din cel de-al Doilea Război Mondial.

⁷ *Ibidem*, dosarul nr. 7/1945-1948, f. 33.

⁸ *Ibidem*, dosarul nr. 6/1941-1944, f. 409.

Monumentul eroilor slovaci din Nădlac⁹

Monumentele eroilor, atât cele din Nădlac, cât și cele din toate colțurile lumii, sunt menite să (re)amintească tuturor jertfele înaintașilor noștri și să ne facă să conștientizăm noi și generațiile viitoare că sacrificiul lor suprem nu a fost în zadar.

În memoria colectivă, ororile războiului sunt păstrate și prin povestirile relatate de părinții și bunicii noștri care au luat parte la ele. Personal, am avut prilejul și privilegiul de a asculta astfel de povestiri despre viața trăită de cei doi bunici ai mei.

Bunicul din partea mamei, Flocos Teodor (1922-2005), povestea adesea nepoților:

„În război am fost și io, dar numai o zi. Am primit și io pușcă și am zvârlit-o cât colo, într-un șanț. Nu am vrut să pușc¹⁰ pe nimeni.

Ne-or prins nemții și ne-or dus prizonieri. Am vrut să fugim și ne-am ascuns eu cu mai cineva într-un pup de tulei¹¹. Ne-or căutat și or împuns cu baionetele în pupul de tulei. Noi ne-am speriat și am ieșit afară. Ne-or prins și ne-or dus până la Viena, unde ne-or dat drumul.

⁹ În spate se vede clădirea școlii centrale a comunității evanghelice, azi demolată. Fotografia a fost făcută în anul 2005.

¹⁰ Să împușc, să omor.

¹¹ Pup de tulei = Căpiță formată din tulpini de porumb, folosite ca și combustibil.

Pe jos am venit acasă. Ne era foame tare, căutam prin gunoaie ceva să mâncăm. Am mâncat coji de lebeniță, coji de cartofi. O fost greu!”

Bunicul din partea tatălui, Jan Marko (1915-2003), povestea adesea nepoților despre experiența de a fi prizonier în Siberia:

„În război am ajuns în Siberia. Era foarte frig. Când scui pam, până ajungea scui patul jos era deja înghețat. Mulți mureau de frig. Doi dintre noi luam mortul, îl dezbrăcam, îl apucam de cap și de picioare și îl aruncam într-o cameră peste alți morți. Era înghețat tot, ca un bolovan sau ca un lemn.

Eu am avut noroc. Înainte de război, am fost slugă în Banat unde am învățat nemțește¹² și ungurește. De acasă știam slovacă și românește. În Siberia, puteam să mă înțeleg cu rușii, slovacii, cehii, sârbii, polonezii, nemții, ungurii, și românii din lagăr. Rușii au observat asta și m-au luat pe lângă ei să le traduc, să fac legătura între ei și ceilalți prizonieri. Așa am scăpat eu de frigul cel mare.”

În urma teribilei experiențe, bunicul a ajuns acasă cu picioarele și mâinile degerate, resimțind toată viața sa urmele frigului extrem.

Alte experiențe tragice le-a suferit în perioada instalării comunismului și a colectivizării agriculturii. Cele două mari tragedii au lăsat urme psihice. Chiar și după 10 ani de la căderea regimului comunism, resimțea o frică de a povesti cele trăite, povestind adesea cu voce scăzută, de frica unor eventuale represalii. De multe ori nu dorea să povestească, spunând că îi este frică „să nu îl audă cineva”.

Bunica din partea tatălui, Susana Marco (1924-2005), a rămas permanent acasă pe perioada războiului. Ea povestea nepoților cum au ascuns bucatele la sălaș în gropi special săpate, pentru a le scăpa din calea rușilor, care rechiziționau toate „bucatele” pe care le găseau la localnici. În casa din sat aveau în chirie o familie cu o fată cam de aceeași vârstă. Cele două fete, care pe vremea războiului erau „bune de măritat”, au fost ascunse de părinți la sălaș, pentru că în casa din sat a stat un colonel rus cu ordonanța.

Aceste povestiri par astăzi fantezii, picanterii, dar drama celor care le-au trăit poate astăzi să stârnească doar admirația și gratitudinea permanentă a celor care le ascultă.

¹² Limba germană.

BIBLIOGRAFIE

Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad, dosarul nr. 196-III-1944.

Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Nădlac, *Fond Oficiul Parohial Ortodox Român*:

- dosarul nr. 6/1941-1944;
- dosarul nr. 7/1945-1948;
- registrul nr. 60/1915-1943.

Marco, Gabriela Adina, *Nădlac. Elite ecleziastice. Preoți și învățători confesionali ortodocși*, Arad, Editura Tiparnița, 2019.

Frânturi din război – amintiri-obiecte-documente-enigme. Ce mai reține memoria nădlăcanilor?

Glimpses of War – Memories – Objects – Documents – Enigmas. What do the citizens of Nădlac still remember?

*Drd. Amalia BARBĂ
Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”*

Abstract

The present paper aims – from confessions, documents and with the help of material elements (photographs, objects, and monuments) – to draw what time has shifted from the traumatic experiences of the Second World War, which has been transmitted new generations. If those who fought in the war talked too little about fighting, instead, the stories outline the defence mechanisms of the population and the struggle for survival (as a being and as a household): hiding; tenderness; ‘Improving’ the military; deceit and guerrilla resistance. Not all are based on Russophobia (fear of Soviet soldiers); some strategies capture the pragmatism of an agrarian community.

Keywords: *defence / survival mechanisms, Nădlac, monuments of heroes, Soviet heroes.*

Dacă Primul Război Mondial beneficiază de o aură glorioasă datorită împlinirii unui ideal, nu același accent îl primește Al Doilea Război Mondial în conștiința colectivă. Dincolo de cifrele din statistici, tragismul acestei conflagrații pare și în memoria participanților mai acut și tocmai de aceea amintirile de pe front s-au ocolit. Cercetătorul parcă adună piese de puzzle... ceea ce am reușit să accesez prin discuții (mini-interviuri de istorie orală), din surse edite, din surse inedite (arhive, fotografii familiale) conturează deja un fenomen care poate fi încadrat la „mecanism de apărare” (la nivel individual, familial, comunitar).

Care ar putea fi motivele pentru care Al Doilea Război Mondial (și – prin extensie – combatantul) nu mai este atât de „vizibil” / evocabil (evocat) în afara retoricii din perioada comunistă („lupta antifascistă”)? Cum se reflectă acest fenomen în perimetrul amintit de titlu (Nădlac, județul Arad)? Ce „urme” ale evenimentului se pot, totuși, regăsi la nivel de microistorie?

Un motiv al ocultării ar fi cel antropologic: percepția diferită a celor două războaie mondiale, astfel încât celui de-al doilea îi lipsește alura de eroism. Psihologic vorbind, mulți dintre cei care au trecut prin această

experiență fie au prins și Primul Război Mondial, fie au copilărit sau s-au născut în perioada aceea. Situația i-a determinat să se comporte ca orice ființă care trece printr-o traumă: să tacă. Prea puțini combatanți au povestit ce li s-a întâmplat pe front și, deseori, au evocat doar frânturi. De pildă, bunicul meu [Noghiu Lazăr, n. 1915], a ajuns până la Odessa și și-a creionat destinul de soldat prin două mărturisiri. Prima „*dormeam pe pământul gol*” l-a făcut ca, până la bătrânețe, să doarmă pe partea stângă, cu o palmă fixată pe spate între omoplați pentru a nu-i fi frig. A doua – „*am fost la armată 3 ani [din 1937 până în 1940] și apoi la război încă 4 ani; când m-am întors să mă însor, am luat ce-am mai găsit*”. Trebuie spus că, până nu făceau armata, feciorii nu se însurau; trecerea de la instrucție la încartiruire i-a perturbat rostul de a-și face o familie, alegând din mai multe fete disponibile.

Din perspectivă istoriografică, a apărut și o altă dificultate – cea de a-i încadra pe militari și, implicit, pe decedați în rândul eroilor: aproape toți au luptat, inițial, de partea Germaniei împotriva rușilor; după august 1944, apare situația diametral opusă – a lupta împotriva fascismului. La nivel ideologic, se manifestă dilema încadrării morților ca „eroi ai patriei” (dacă au murit înainte de august 1944), iar conducerea comunistă trebuia să edulcoreze într-un fel această problemă spinoasă (pentru a nu deranja țara „prietenă”). De aceea, foarte multe monumente pentru eroii de război din Primul Război Mondial sunt automat repartizate și pentru cei din Al Doilea Război Mondial. Exista, totodată, nevoia de „a ascunde” când exact au murit; o (auto)cenzură care se explică prin scopul comemorativ urmărit – se trece mai degrabă anul nașterii sau al contingentului militar. Însă, dincolo de aspectul pragmatic (erau ușor de gravat noi liste sau de fixat încă o placă), se poate aminti și dificultatea economică: după 1945, țara era tributară sovieticilor cu multe produse alimentare și de primă necesitate; ulterior, seceta, foametea, cotele și colectivizările au sărăcit și mai mult populația. A ridica un nou monument ar fi presupus un efort financiar suplimentar. Mai mult, familiile mai înstărite (cu stigmatul „chiaburi”) fuseseră terorizate în diferite moduri, la fel – preoțimea și intelectualii care ar fi putut demara ridicarea unui monument comemorativ nou. De asemenea, Societatea „Mormintele Eroilor Căzuți în Război”, înființată în 1919 și devenită în 1927 „Cultul Eroilor”, este desființată în 1948, astfel încât, activitatea ei principală – ridicare de monumente, amplasare de plăci comemorative, completare a arhivelor – se suspendă. Grație acestei organizații, în perioada interbelică, au fost dezvelite / inventariate / descrise multe dintre monumentele destinate eroilor neamului.

Trebuie spus faptul că sintagma „eroi de război” este înlocuită și ea cu expresia „luptători antifasciști pentru dreptate și democrație” – retorică specifică limbajului comunist. Nici comemorarea decedaților-eroi nu mai are loc de Înălțarea Domnului, ci de 9 Mai, Ziua Victoriei; actualmente, Ziua Eroilor și-a recâștigat simbolistica sacră. Această imixiune a politicului în evocarea celui de-al Doilea Război Mondial apare foarte rapid, din moment ce deja în 1946 ziarul *Patriotul*¹ tipărea știrea repatrierii de peste Prut a 500 de ofițeri români (printre care și ofițerul Geregă Valeriu din Nădlac). Discursul insistă pe faptul că au fost influențați de o propagandă mincinoasă și chiar se sugerează că salvarea / eliberarea generoasă din partea URSS trebuie slăvită. Documentele secretizate din fostele țări comuniste surprind un plan cu directive clare în ceea ce privește neasumarea meritelor de război de către altcineva în afara sovieticilor². Cu alte cuvinte, ocultarea se corela cu cenzurarea mesajelor de eroism autohton.

¹ *Patriotul* (Arad), anul III, nr. 542, 3.07.1946, p. 3: *Cei care au fost trimiși cu minciuni și fals naționalism contra popoarelor Sovietice, astăzi – cunoscând în realitate opera marelui nostru vecin răsăritean în ridicarea poporului – în patria noastră vor fi solii și portstegarii ideii de înfrățire între poporul român și popoarele Sovietice. Dragii noștri frați care ați fost salvați de pieire și redați familiei voastre prin mărinimia Uniunii Sovietice: fiți bine veniți în mijlocul nostru. Poporul român eliberat care a pornit pe drumul democrației reale va sta de veghe pentru păstrarea suveranității patriei și libertății poporului în noua democrație ea consolidând pacea și înfrățindu-ne cu popoarele vecine pentru ca [sic!] să nu se mai poată întâmpla ceia ce [sic!] a fost.”*

² Directivele găsite prima oară în arhivele lui Boleslaw Bierut, agent NKVD și președinte al Poloniei după ocuparea țării de către Uniunea Sovietică. Actul poartă mențiunea „Strict secret”, indicativul K-AA/CC113, indicația NK/003/47, data 2 iunie 1947 și a fost redactat la Moscova de Lavrenti Beria, șeful NKVD, conform Liviu Vălenaș, *Cartea neagră a României 1940-1948*, București, Editura Vestala, 2006, pp. 467-472: **37. Pe plan local este interzisă apariția unor opere despre acei băștinași care înainte de revoluție și în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial au trăit la noi (n.r. – în Uniunea Sovietică) sau au luptat alături de noi în timpul războiului. 38. Dacă se constituie o organizație care ar sprijini alianța cu noi, dar totodată ar stăruia asupra controlului activității economice a conducerii oficiale, imediat trebuie pornită împotriva ei o campanie de acuzare a naționalismului și șovinismului. Aceasta trebuie făcută în felul următor: profanarea monumentelor ce ne aparțin, distrugerea cimitirelor, difuzarea unor manifeste din care să rezulte ponegrirea națiunii și culturii noastre și îndoiala față de înțelesul contractelor încheiate cu noi. <https://colectionaruldeistorie.ro/manual-cum-se-destrucea-un-stat-promovarea-incompetentilor-birocratizarea-salariile-mici-pentru-intelectuali-fabricile-de-diplome-coruptia-ineficienta-toate-au-fost-coordonate-de/>, consultat la 10.10.2020.**

Relațiile interumane pe timp de război – supraviețuirea; „prietenul” și „dușmanul”

În condiții de război, grupurile vulnerabile – cum le-am spune azi – sunt mai ales femeile, fetele și copiii. În multe localități, gospodăria era întreținută de populația femeiască și/sau de vârstnici. Există multe istorisiri despre cum s-au păzit fetele / femeile tinere de agresiunea soldaților (și lucrările pe această temă dezvoltă subiectul prin mărturisiri: de pildă, în zona Olteniei, au preferat să se îmbrace în haine cât mai murdare și mai rupte ca să dea impresia de țigănci; au scăpat, ascunzându-se în groapa cu bălegar etc.)

În zona Nădlacului, multe familii aveau și sălaș³, astfel încât civilii erau și mai expuși pericolelor. Totuși, și bunica [Noghiu Anghelina, n. 1918], și cumnata ei [Sava Ana, n. 1913] își aminteau cum s-au ascuns în dulap (aveau cam 25-30 de ani), iar soldatul rus care a venit a deschis ușa de la dulap și a închis-o la loc, ca și cum nici nu le-ar fi văzut. M.T. [n. 1941] rememorează cum s-au descurcat femeile din familia ei atunci când a apărut la sălaș un soldat: nașa ei, Drăghina, stătea în pat lângă ea (era bebeluș) și o tot ciupea pentru a plânge ca să îl înduioșeze pe străin. Acesta a scos două bucăți de zahăr cubic pentru copilaș, spunându-le că și el are acasă un copil mic (le-a arătat și o cruce, ca să stea liniștite, că este creștin, adică nu le face niciun rău, pentru că este un om „cu frică de Dumnezeu”)⁴.

Atât prima istorisire, cât și a doua contrazic imaginea „barbarului” de soldat, dar rusofobia nu ținea de o propagandă mincinoasă, ci de situații reale pe care oamenii le cunoșteau (probabil, era suficient să se întâlnească la târg / la piață la Arad pentru a afla ce se întâmplă din cauza militarilor) – dar și experiența anterioară a trupelor de ocupație, indiferent de etnie, își spune cuvântul. Drept dovadă – nenumărate rapoarte din perioada 1944-1945⁵ redau situații terorizante pentru civilii din localitățile arădene. Față de apariția neașteptată a unor soldați, avioanele care împrăștiu manifeste⁶ și bombardamentele⁷ erau mai ușor de suportat. La fel de important este de

³ Gospodărie plasată afară din localitate, pe pământurile proprii.

⁴ Conform interviului din anexa 1.

⁵ Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad (S. J. A. N. Arad), *fond Prefectura Arad*, dosarul nr. 270/1944, f. 1; dosarul nr. 276/1944, f. 12; dosarul nr. 421/1945, f. 2; dosarul nr. 432/1945, f. 11.

⁶ A.M. din Șeitîn povestea că era afară pe câmp și un avion a trecut, împrăștiind manifeste – nu mai ținea minte în ce an sau ce scria pe hârtie.

⁷ Conform unei însemnări pe o *Păscălie* aparținând lui M.O. din Nădlac și semnată *Trăian Pătroi, 25 XII 1920*; pe lângă mai multe însemnări din anii 1941-1945, pe ultima pagină, cu creion chimic se mai poate descifra *azi au trecut avioane...* (indescifrabil)... *tot pușcând...* (indescifrabil)... *pușcături...* (indescifrabil)... [Anexa 2 – foto 1]

menționat faptul că mulți comandanți își pedepseau sever subordonații care făceau fapte reprobabile (chiar și împușcare).

Cei rămași în gospodăria trebuia, deseori, să reacționeze rapid la apariția militarilor și să se adapteze conviețuirii cu aceștia. De multe ori, casele mai mari deveneau comandamente sau familiile mai înstărite erau obligate să îi găzduiască pe ofițeri. Astfel, se întâmplă la familia Totorean: *seara, femeile erau în tindă și ciupileau găște pânătru piațu' dă a doua zi, dă vineri, de la Arad, când se trezesc cu mai mulți ofițeri ruși [încartiruiți – n.n.] acolo. Iute or pus o găscă la gătit tocană. Când or cerut băutură, n-or avut dă ind'e le da, că erau nazarineni⁸ și nu țâneu băutură în casă⁹.*

Tot din acest interviu, s-a creionat o altă dramă la nivel intrafamiliar – faptul că nenumărați copii născuți în această perioadă au crescut în fapt ca niște orfani, tatăl fiind de multe ori o absență, iar prezența lui a fost percepută inițial ca apariția unui străin, așa încât, revenirea la viața normală a familiei a presupus readaptarea la prezența masculină / paternă.

Relația cu autoritățile

Dacă primele exemple surprind interacțiunea de la om la om și felul în care se materializează proverbul românesc „Cum ți-o fi norocul!”, următoarea mărturisire surprinde raportul dintre gospodar și autorități. Astfel, majoritatea nădlăcanilor avea sălașe [638 la începutul colectivizării¹⁰] și, pentru a cultiva pământul, se creșteau cai. În vreme de război, se făceau periodic rechiziții de animale: P.P. își amintește că, atunci când venea înștiințarea, duceau caii lor la Pichet [la grăniceri] și împrumutau de la aceștia 2-3 cai slabi și bătrâni; se prezentau cu ei la primărie, dar rămăneau cu animalele. Aceeași poveste am auzit-o și de la M.T. [anexa 1]. T.O. și, ulterior, fiul ei, D.O., îmi povesteau cum, la sălaș, le-au dispărut din cămară produsele [cârnații, șunca], fiindu-le furate noaptea. Foametea, sărăcia, condițiile proaste de trai le resimțeau și civilii, și militarii – singura lege era, de multe ori, legea junglei / a supraviețuirii.

Tactici gen „rezistență de gherilă” au apărut din partea localnicilor rar și tot din cauza haosului provocat de aplicarea principiului „cel mai puternic ia tot”. Tot M.T. rememorează o amintire „mediată” (a auzit-o în familie) de la sălaș: a venit o căruță în care erau trei bărbați, ei au cerut apă și pâine, apoi le-au arătat sub pătură un soldat rus împușcat (pentru că ar fi

⁸ Nazarineni/nazariteni – comunitate neoprotestantă, frecventă la început de secol XX în Ungaria, în părțile ungurene, în Serbia.

⁹ Intervi din arhiva personală, relatare pe scurt (martie 2020); anexa 1 – fragment din interviul mai detaliat, unde se reia întâmplarea, cu mai multe detalii;

¹⁰ Conform Juraj Balint, *Oare a fost adevărat?*, Nădlac, [Editura Diakonia], 2018, passim.;

vrut să violeze o fată). Îl duceau să îl îngroape undeva unde să i se piardă urma.

Sursele de istorie orală sunt, deocamdată, puține, incomplete, dar supuse inevitabil uitării / subiectivității / deformărilor cognitive. Sunt mai spectaculoase, pentru că țin de „memoria locală vie”; în schimb, aproape fiecare gospodărie nădlăcană mai păstrează dovezi materiale, palpabile, ale trecerii prin Al Doilea Război Mondial: mă refer mai ales la fotografii, dar și la livretul militar / decorații (ulterior, după 1990, legitimația de veteran de război), respectiv la alte obiecte păstrate din acea perioadă (în cazul personal, lada de companie a bunicului).

Astfel, exista obiceiul de-a se „chipui” în uniformă militară, cel mai adesea cu cizme înalte cu carâmb peste pantaloni. Mulți dintre cei plecați pe front erau încă feciori, așa că acest „chip” rămânea familiei, dar – probabil – și fetei simpatizate. [anexa 2 – foto 2]

Ca o curiozitate, trebuie să amintesc zvonul care circula apropo de soldații nădlăcani ajunși pe front: se spune la Nădlac că în prima linie erau trimiși cei care nu aveau nume românesc (înainte de 1944? după 1944?). Formularea este destul de vagă la cel care a reprodus-o [L.B.], auzită de la altcineva¹¹ – dacă ar fi să mă iau după această „zvonistică”, fratele bunicului [născut 1914], a avut neșansa de a fi trecut în acte Nagy Ioan, astfel încât s-a întors din război cu mâna stângă mutilată (îi lipseau două degete), dar niciodată nu s-a vorbit nimic în familie despre istoria rănii.

Din documentele aferente legitimației de veteran aparținând bunicului meu, Noghiu Lazăr, care a ajuns până la Odessa, la o primă analiză, se observă întreruperile de două ori pe ani (la final de an și în primăvară), semn că – de sărbători – soldații erau lăsați în permisie.

O dificultate suplimentară în armată / război au trăit-o nădlăcanii nazarineni¹², printre care și bunicul meu, și fratele acestuia. Nazarineni sunt un cult neoprotestant și se diferențiază de ceilalți mai ales prin trei elemente: abținerea de la alcool; interdicția de a pune mâna pe armă; purtarea obligatorie de mustață (dreaptă, tăiată scurt, pe lățimea nasului). Pentru a participa la instrucție, mulți au fost forțați (foamete, amenințări, bătaie, stropirea cu furtunul cu apă etc.).

Lada din lemn ușor folosită în armată și în război de bunicul a stat vreme de 70 de ani în pod pe post de treaptă pentru trecerea de la un nivel la

¹¹ Dar și acest imaginar colectiv poate spune ceva despre comunitate, despre mecanismele psihologice de apărare prin care se justifică de ce unii au fost mai expuși.

¹² Și azi, în Nădlac este cea mai mare comunitate din țară. O însemnare de pe un registru aparținând Bisericii Ortodoxe din Nădlac specifică anul când apar primii nazarineni în localitate – 1904.

altul. De dimensiunile actuale ale unui troler de mână pentru avion (40x30x30), avea încuietore și capac (de 10 cm înălțime). Pe latura din față scrie lizibil și caligrafic cu vopsea neagră *Lazar Noghiu/Nădlac 1937* (adică anul intrării în armată). Pe capac, în interior, pe latura cu închizătoarea, scrie cu creion chimic: *Închizător 81790 Pușcăindescifrabil.... 741*; probabil, sunt efectele militare primite, dar îmi lipsesc mai multe detalii concludente.

Tot un zvon legat de Al Doilea Război Mondial apare la Nădlac în legătură cu cazematele – construcții de beton cam de 3 m², săpate în pământ. Locuitorii le asociază cu războiul, deși ele au fost construite ulterior, 1953-1955. Nu numai că sunt plasate pe pământul arabil al unor nădlăcani, dar chiar i s-a specificat unei proprietare (M.O.) de la primărie să nu o distrugă / să nu o „astupe”. În perioada comunistă, cele apropiate de localitate deveniseră locuri de joacă pentru copii¹³.

Raportul autorități / oficialități – comunitate – militari decedați

Fără a relua ideea ocultării eroilor incozi din Al Doilea Război Mondial (și a motivelor probabile), trebuie spus că în Nădlac există două monumente comemorative ale eroilor și două monumente funerare individuale (amplasate în curtea bisericii ortodoxe).

Primul monument – cel al comunității evanghelice slovace – evidențiază numărul mare de tineri morți pe front și provenind din familii care și azi există în Nădlac. Astfel, dintre cei 58 de eroi amintiți, cel mai tânăr are aproximativ 19 ani – Benkovič Pavel (născut 1923, decedat 1942), iar cel mai în vârstă – aproximativ 42 de ani – Suchánschy Rudolf (născut 1902, decedat 1944)¹⁴. Cei mai mulți au murit în 1944 (25); în ceilalți ani de război, – în ordine descrescătoare – 15 (1942), 11 (1943), 4 (1941) și 3 (1945). Repartiția eroilor pe grupe de vârstă reflectă cei mai mulți morți la 22 de ani (10): 19 ani – 1 militar; 21 de ani – 3 militari; 22 de ani – 10 militari; 23 de ani – 8 militari; 24 de ani – 2 militari; 26 de ani – 1 militar; 27 de ani – 3 militari; 28 de ani – 4 militari; 29 de ani – 1 militar; 30 de ani – 3 militari; 31 de ani – 6 militari; 33 de ani – 3 militari; 34 de ani – 3 militari; 35 de ani – 3 militari; 36 de ani – 2 militari; 37 de ani – 1 militar; 38 de ani – 2 militari; 40 de ani – 1 militar; 41 de ani – 1 militar; 42 de ani – 1 militar.

¹³ Vezi comentarii la postarea din 30 august (Gabi Marco),

Facebook grupul *Nădlacul de altădată*

https://www.facebook.com/groups/old.nadlac/?multi_permalink=1869221536552431¬if_id=1633876203516499¬if_t=feedback_reaction_generic&ref=notif.

¹⁴ Vârstele sunt aproximative, deoarece sunt trecuți doar anii și nu am reușit să consult registrele parohiale sau vreun studiu care să îi amintească mai exact cu datele personale.

Descrierea monumentului eroilor din comunitatea slovacă: plăcile comemorative enumeră în ordine alfabetică pe cele 4 fațete decedații din Primul Război Mondial (după data nașterii), din al Doilea Război Mondial (anul nașterii – anul morții) și există chiar și un decedat de la Revoluția din 1989.

Monumentul de tip obelisc, plasat pe un soclu cu două trepte se finalizează cu o acvilă ținând aripile întinse. Ansamblul este plasat în mijlocul unei cruci stilizate cu brațe egale și cu trei trepte de acces la lista decedaților. De o parte și de alta a ansamblului comemorativ realizat din beton sunt amplasate 2 tunuri reproducând modelul utilizat în al Doilea Război Mondial, conform inscripției fixate pe unul dintre ele: *TUNURI CAL. [CALIBRU] 57 MM., MODEL/1943, UTILIZATE ÎN CAMPANII-/LE MILITARE PENTRU ELIBE-/RAREA ȚĂRII*. Pe cele patru părți ale obeliscului sunt fixate plăci de marmură pe care sunt gravate cu vopsea gri-petrol decedații din al Doilea Război Mondial (două plăci) și cu vopsea bronz închis – cei din Primul Război Mondial (patru plăci). [anexa 2, foto 6]

Prima fațetă, cea centrală (spre nord) menționează: *Comunitatea bisericească / evanghelică slovacă din / Nădlac intru pomenirea fiilor / cei căzuți în războiul mondial // Cirkev / evanjelická slovenská / v Nadlaku / na / pamiatku / vosvetovej / válkebadlym / svojim / synom. /1914-1918 / a / 1941-1945*. Sub această inscripție bilingvă, sunt plasate două plăci de marmură: prima – cu decedații din Primul Război Mondial [Adamov→Hrubec], iar pe soclu – este pomenit *Michal Verecky / 7 maj 1936 – 25 dec. 1989 / mesto Caransebeș* (placa are ca ornamente 4 stele-cruci stilizate în cele patru colțuri)

A doua față a obeliscului (spre est) are un citat din *Psalm 126:5*: „*Cei cari cu lacrimi / au semănat / Cu bucurie vor / secera.*” / „*Ti kteriž se slzámi / rozšivali / S prozpevovanim / žiubudou.*” Placa de marmură de sus cuprinde lista din al Doilea Război Mondial (două coloane) cu anul nașterii și anul morții [Alexaj→Lucaj]; cea de-a doua îi amintește pe cei din Primul Război Mondial cu datele de naștere [Ištvaňovic→Mázik].

Alexaj Ján 1922-1944

Badinský Ondrej 1921-1944

Bálint Ján 1916-1944

Bálint Ondrej 1920-1944

Bogár Štefan 1903-1943

Brezina Štefan 1911-1942

Brna Pavel 1920-1944

Bujtáš Ondrej 1919-1942

Černaj Pavel 1914-1942

Jančok Ján 1909-1943

Juhás Ján 1920-1942

Juhás-Vafko Štefan 1908-1943

Kašník Ondrej 1921-1942

Keleš Ondrej 1917-1944

Kelo Ján 1919-1941

Kmet' Ondrej 1917-1944

Koška Peter 1921-1944

Kováč Michal 1921-1944

Debnár Štefan 1911-1943
Dovál Peter Pavel 1905-1943
Ďuriš Ján 1920-1943
Erdeg Ján 1911-1942
Fábian Pavel 1922-1943
Frlaus Michal 1910-1942
Hajdúk Pavel 1919-1941
Ištvaňovic Ján 1917-1944
Jámbor Michal 1922-1944

Kováč Štefan 1913-1944
Kresan Pavel 1908-1942
Kukučka Ján 1913-1944
Labodý Pavel 1906-1944
Laurinec Ján 1908-1944
Leginský Andrej 1912-1941
Leginský Ján 1915-1942
Lehocký Martin 1908-1943
Lucaj Ján 1916-1942

A treia față a obeliscului (spre sud) are doar o placă de marmură cu eroii din Primul Război Mondial și datele lor de naștere.

A patra față a obeliscului (spre vest) respectă simetria cu a doua față. Citatul bilingv este preluat din *Cartea Proverbelor 10:7 (Přislovi):* „*Pomenirea celor drepti / este binecuvântată.*” / *Panialka spravedliveho / požehnaná.*”. Are tot două plăci de marmură. Placa de marmură de sus îi enumeră pe cei căzuți în al Doilea Război Mondial [Macaj→Vilim] și apar 8 nume adăugate ulterior, 5 pe coloana a doua sus, trei – jos]; pe a doua placă sunt numiți cei din Primul Război Mondial cu datele de naștere [Mázik→Šutinsky].

Macaj Ondrej 1911-1944
Margeľ Michal 1914-1942
Miklovic Ján 1921-1942
Miklovic Matej 1914-1942
Nad'-D'uriš Peter 1920-1942
Pal'ov Štefan 1912-1943
Rozkoš Pavel 1920-1942
Srnka Ondrej 1921-1944
Suchánský Ján 1916-1943
Suchánský Rudolf 1902-1944
Sproch Ondrej 1907-1942
Štefanko Ondrej 1921-1944
Tučný Štefan 1903-1944
Tuška Štefan 1919-1941
Unalinský Peter 1922-1944
Urban Štefan 1905-1942
Vanko Ján 1921-1944
Vilim Ján 1914-1944

Benkovič Pavel 1923-1942
Beracko Matúš 1920-1943
Hajko Štefan 1915-1945
Šušlák Ján 1913-1944
Marko Ján 1909-1945

Benkovič Pavel 1889-1953
Beracko Štefan 1898-1953
Juhás Pavel 1901-1953

Monumentul eroilor din Cimitirul de Sus/„Sfântul Ilie” [anexa 2, foto 7]

Este o cruce latină din beton, ornamentele vegetale din interiorul acestei cruci se înfășoară pe o sabie al cărei mâner este împodobit de o cruce cu brațe egale înscrisă într-un cerc. Este fixată pe un soclu dreptunghiular, trapezoidal la capătul de sus cu laturile sunt curbate (model cu volute). Într-un chenar imitând un contur heraldic sunt plasate patru însemne specifice cultului eroilor: sabia, ramura de cu lauri, crucea/decorația și casca militară Adrian¹⁵. Deasupra simbolurilor apare datarea 1916-1919, iar sub grupul simbolistic – PENTRU PATRIE. De observat faptul că, la monumentul slovac apare perioada 1914-1918, ca și cum nu ar fi același eveniment marcat comemorativ. Sub placa de marmură cu litere stilizate chirilice apare dedicația „ÎN AMINTIREA OSTAȘILOR DIN COMUNA / NADLAC CĂZUȚI ÎN RĂZBOIUL 1914-1919 / ȘI 1941-1945” (gravată, vopsea de culoarea bronzului). Pe placă, în partea de sus, apare inscripția PENTRU SACRIFICIUL EROILOR DIN RĂZBOIUL 1941-1945 și indicația ASOCIAȚIA VETERANILOR DE RĂZBOI NĂDLAC, iar pe două coloane sunt enumerați cei 24 de eroi, doar cu data nașterii:

Ardelean Petru 1920

Câmpan Lazăr 1915

Chiș Gheorghe 1921

Cmetișac Ioan 1912

Cobzaș Traian 1920

Erdeli Gheorghe 1916

Erdeli Mihai 1914

Faur Aurel 1921

Guita Pavel 1914

Lazăr Mihai 1922

Luțai Gheorghe 1918

Mărginean Lazăr 1918

Neduța Petru 1922

Onea Teodor 1917

Paliș Nicolae 1915

Pasc Șofronie 1914

Păcurar Dimitrie 1922

Pleș Vasile 1914

Precupaș Cornel 1921

Sina Miloș 1909

Stroia Ilie 1911

Șandor Traian 1909

Totorean Petru 1918

Zichici Ioan 1914

Inițial, monumentul a fost plasat în parcela cu cele mai vechi morminte, în zona elitistă (de la intrarea de pe strada Mihai Eminescu în dreapta). În fața crucii comemorative existau alte trei cruci simple cu o cască militară tipică pentru cei trei eroi din Primul Război Mondial care au murit în luptele din zona Nădlacului.

¹⁵ Mai multe detalii care explică de ce a ajuns simbol această cască pe https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/o-casca-salvat-milioane-vieti-razboi-mondial-1_57b0334e5ab6550cb8bf5852/index.html, consultat la 10.11.2020.

O discuție separată merită prezența decedaților sovietici în acest cimitir. Intrarea dinspre strada George Enescu are în partea dreaptă actualmente un singur mormânt familial; în rest, este o porțiune liberă de pământ care se cultivă cu lucernă sau cu porumb de cei ce întrețin cimitirul. Conform relatărilor a două persoane (P.P. și M.T.), acesta este sectorul în care au fost îngropați inițial militarii ruși – documentele din Arhivele Naționale Arad, fond Prefectura Arad, menționează că, la Nădlac, în cimitirul sârbesc, sunt 3 morminte comune și 46 individuale¹⁶. Conform M.T., ofițerii au fost înmormântați separat, nu pe parcela azi liberă, ci de partea cealaltă a aleii: *Și aicea vara inde-s Bolchișii înmormântați... profesorul Bolchiș lângă voi... acolo o fost 7 sau 8 gradați ruși... gradații or fost separat... și tot așa i-o luat atuncea și i-or dus probabil la Arad la Cimitirul Eroilor... gradații ruși...*¹⁷. Rămâne ambiguitatea amplasării în cimitirul sârbesc – în Nădlac, acesta este identificat mai degrabă cu cel din Bujac. Neconcordanța poate proveni de la faptul că din comisia delegată făceau parte oficiali militari sovietici și reprezentanți ai primăriei (probabil de la Pecica sau de la Arad).

Documentele de arhivă analizate de istoricul Horia Truță¹⁸ redau cronologia evenimentelor reconstituite, dar reiese din aceste acte faptul că, la Nădlac, cimitirul militar pentru militarii sovietici a existat și a fost amenajat cu cheltuieli destul de mari. În fapt, nu sunt indicii pentru vreo împrejmuire/delimitare a acestui perimetru; toți decedații au fost mutați, probabil reînținuți în cimitirul „Pomenirea” din Arad, după cum își amintește P.P., martor ocular (pe când era copil) – că au venit cu camioane militare, acoperite cu prelată; că au interzis accesul pe strada respectivă [actuala George Enescu]; că într-un sicriu puneau 2-3 schelete; când i-au văzut pe ei, copii, uitându-se prin gardul de sârmă la ce făceau, i-au alungat.

Accente finale

Propunându-mi a analiza ce s-a mai păstrat din memoria celui de-al Doilea Război Mondial în memoria individuală și comunitară nădlăcană, am observat fenomenul de ocultare voită și/sau inconștientă a ceea ce ține de acest eveniment istoric – un veritabil „mecanism de apărare” (la nivel

¹⁶ S. J. A. N. Arad, *fond Prefectura Arad*, dosarul nr. 123/1946, f. 23; dosarul nr. 4/1948 f. 22; dosarul nr. 121/1948, f. 5, f. 18, apud Horia Truță, „Ocuparea militară sovietică a Aradului”, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, coord. Doru Sinaci și Emil Arborie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 248-268.

¹⁷ Din interviul luat în noiembrie 2019 – M.T.

¹⁸ Horia Truță, *st. cit.*, pp. 260-206.

individual, familial, comunitar). De aceea, ceea ce am reușit să accesez prin discuții (miniinterviuri de istorie orală), din surse edite, din surse inedite (arhive, fotografii familiale) abia conturează un palid tablou al combatanților locali și al dramelor familiale inerente.

Anexa 1 Interviu (M.T.)

◆ despre figura paternă

- Când o venit, după tri ani după/de la armată, o fost în preajma războiului... acuș-acuș îi chema la instruire... o-nceput războiul, s-o mai dus ani de zile, 7 ani o fost cumva cu tátu... i-o dat drumu de la armată când m-am născut io și dup-aceea când o mai venit acasă, io m-am temut: „omu, omu!”

- Nu l-ați recunoscut!...

- Păi, dă unde să-l cunosc? Copil... și tu crești deja și vorbești omu, omu, știi... no! Așa o fost...

- O, Doamne!

◆ peripeții la sălaș (1)

- În timpul războiului erau femeile la sălaș cu câte-o slugă și copiii. Și nașa Drăghina nu era în sălașu lu Bleghea, care sălaș să videa dă dăparte că-i un sălaș mare, enorm... și... ăăă... nașa era de vreo 15-16 ani și la noi o stat... îmbrăcată cu ceva hane vechi, cu cârpă pă cap... o venit un rus și-o intrat în spaț unde erau ele, eu eram în pat cu ié; și ea mă pițiga și io nu plânceam... să plâng, să plâng, să plâng... mă pițiga să plâng, să plâng, să plâng, cumva o-nțeles el și-o scos zahăr cubic cum aveau ei să deie... să nu plângă... și-o arătat că are și el cruce... **no, așa în teroare...**[subl. mea A.B.] și-atâta de rodit o fost pământu în anu ăla, probabil în '46, înainte de ce-o fost secetă, că n-or mai avut loc în cotarcă... și-aveam cotarcă destul de mare... numa or pus pă holdă și-or acoperit cu tulei și d-acolo or hărănit.

◆ salvarea cailor de la rechiziție

Caii noști or scăpat de război. Din când în când erau chemați tăți la primărie, să se prezinte în fața bisericii slovace cu caii să s-aleagă pentru război. Noi întotdeauna duceam caii la pichet, mami le-o dat mai țuică... și nu știu ce... și ne dădeau, le dădeau niște cai bătrâni, mai slăbănogi... și venea cu costelivii ăia și, asta, cu sluga, și nu i-o luat caii... așa că am scăpat cu caii...

◆ peripeții la sălaș (2)

Odată, apropo de mort, trec, trec ????? bunătate „buiaci” pe la noi pă la sălaș. „Ne leși găzdăriță să luăm apă să mâncăm pită să bem apă? No, hai

să vezi ce-avem aicea”. Când ridică pătura – un rus mort... or omorât un rus. Ce știu io, s-or bătut, s-or nu știu ce...

- L-or fi găsit în patrulare pă indeva...

- Singur nu patrula, da ceva or fi avut.

◆ **peripeții acasă**

- Mami să pregătea când or vinit, viñerea era târg mare la... sau sâmbăta?... vinerea era târgu mare la Arad.

- Da... nu știu...

- Da, or adus găștele [...]or ajuns la casa lu' bunicu... iară avea casa destul de mare, cu trei camere spre stradă, or intrat iară ofițerii, vreo 5-6 nu știu câți și erau trei camere spre stradă, coridoru' închis, o bucătărioară mică, da' tătă lumea avea loc să mănca acolo și o cămară atâta [arată jumătate din cameră, cam de 2 m²] – mai adâncă... ele tăieu găște să margă la piaț' la Arad.

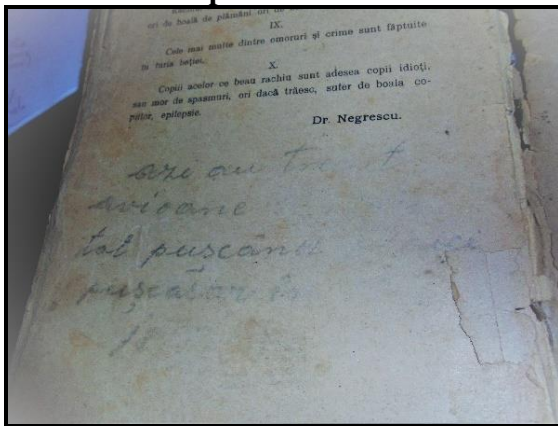
- Și ăia or vinit păstă...

- Și ăia or vinit. Iute-or pus o găscă la fiert ș-or scos vin [ei, ofițerii] ce-or avut ca băătură alta n-or avut ce-or adus ii că erau nazariteni ai mei... și și-or dus băătură și le-or făcut tocană ș-or mâncat găscă și s-or petrecut și s-or îmbătat și s-or culcat... ș-aștea or ciupelit până dimineața găștele... rușii vineau și ele mereau la târgu' Aradului. Ș-or vândut tăte găștele ca lumea... începuse deja să nu mai fie alimente...

- Da...

- Îți dai tu sama? Femei... Două femei... ce inconștiente! Supraviețuirea, no!

Anexa 2: fotografiile din arhiva personală

1. Însemnare despre război pe o carte

2. Noghiu Lazăr 1937,
intrarea în armată

3. Noghiu Lazăr
la început de război

4. Lada de companie

5. Legitimația de veteran de război

6. Monumentul eroilor slovaci

7. Monumentul eroilor din Cimitirul de Sus

BIBLIOGRAFIE

Arhivele Naționale Arad, *fond Prefectura Județului Arad*.

„Lista ofițerilor români din Arad și județ reîntorși din U.R.S.S.”, în *Patriotul* (Arad), anul III, nr. 542, 3 iulie 1946, p. 3.

Truță, Horia, „Ocuparea militară sovietică a Aradului (1944-1958)”, în *Administrația românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. IX, coord. Doru Sinaci și Emil Arborie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 248-268.

Interviuri din arhiva personală:

M.T. născută 1941;

P.P. născut 1938;

D.O. născut 1941;

M.O. născută 1948;

Fotografii din arhiva personală: fotografiile în uniformă, legitimația de veteran, monumentul eroilor slovaci amplasat în dreptul altarului bisericii evanghelice slovace; monumentul eroilor români (Cimitirul de Sus sau „Sfântul Ilie”);

IV. MEDALIOANE PORTRAITS

Aurel C. Popovici-Racovița, Personalitate accentuată a vieții muzicale bănățene și arădene

Aurel C. Popovici-Racovița, a Great Personality of the Musical Life from Banat and Arad

Constantin-Tufan STAN

*Prof. dr., Școala Gimnazială de Muzică „Filaret Barbu” Lugoj,
membru al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România
c.tufan.stan@gmail.com*

Abstract

Aurel C. Popovici-Racovița, born in the village of Racovița, in Timiș county, near Buziaș, on 1879, January 1, graduated in theology in Blaj (1904), where he had the privilege to study music with Iacob Mureșianu, was a teacher of church singing, vocal and instrumental music from the first teaching staff of the newly established Romanian Greek-Catholic Preparatory, meant to train future teachers for the Greek-Catholic Diocese of Lugoj. After an internship in Tighina, he returned to his native places, settling in Arad, where he became the head of the music department to the ‘Moise Nicoară’ High School until his retirement, between the school years 1925-1926 and 1938-1939, instructing the choir and orchestra of the venerable institution.

The culmination of his compositional activity in the first stage was obtaining a mention at the first edition of the ‘George Enescu’ National Composition Award (organized at the ‘House of Schools’ – Casa Școalelor – in the capital of the Romanian Kingdom on October 15/28 and 16/29 October 1913), initiated and chaired by George Enescu, the one who had also elaborated the regulations, the prizes being awarded by the great master himself. Just two years before he passed away, Aurel Popovici-Racovița reconfirmed his vocation as a representative creator of the national composition school, obtaining the first mention, for String Quartet, at the 1940 edition of the prestigious ‘George Enescu’ National Composition Award.

Keywords: *Aurel Popovici-Racovița, Ticvaniu Mic, Lugoj, Arad, ‘George Enescu’ National Composition Award.*

Dirijor și profesor de muzică la Lugoj

Declanșarea Primului Război Mondial, în ziua de 1 august 1914, va conduce la apariția unor disfuncționalități în activitatea vechii societăți corale lugojene „Lira”, fondată în 1871, unul dintre cele mai vechi ansambluri vocale bănățene. În aceste împrejurări vitrege, o personalitate providențială, Aurel C. Popovici, profesor de muzică la Seminarul Teologic Greco-Catolic din Lugoj, fost preot la biserica unită din Ticvanu Mic, în ținutul Carașului (în comuna limitrofă Ticvanu Mare a dirijat, episodic, Corul „Armonia”), a reușit totuși să continue tradiția corală greco-catolică lugojeană, preluând bagheta dirijorală de la canonicul Ioan Ienea (numit protopop la Orăștie), apelând la vocile de copii și cele feminine, dar și la bărbații care nu fuseseră trimiși pe front, asigurând periodic răspunsurile liturgice în cadrul serviciului divin. Episodul aducerii lui Aurel Popovici la Teologia din Lugoj, în anul școlar 1913-1914, în primul corp profesoral al noii instituții, este surprins de prepozitul capitular Nicolae Brînzeu în memoriile sale: „Rector a fost numit canonicul I.[acob] Radu, vicerector V.[ictor] Poruțiu, protopop la Oravița, văduv, ca să nu mai stea cu menajera lui; după ce acesta a plecat la Vărădia, a fost adus Aug.[ustin] Radu, tot văduv; dr. Gh. Fireza a fost numit prefect de studii, iar At.[anasie] Roșca – spiritual, ambii celibatari. Profesori: la dogmatică, însuși episcopul, la drept și istorie I. Radu, la Biblie dr. Iuliu Hossu, la morală pastorală Bîrlea. Dar asta nu a mers mult. Au fost aduși dr. Felician Bran, preot pensionar, la drept-istorie, și dr. Ioan Marianescu, de la Gherla, la dogmatică [...]. La cânt și muzică a fost adus preotul de la Ticvanu Mic, Aurel Popovici, bun muzicant și conducător de coruri, susținut de rudele lui Frențiu de la Ticvanu”¹. Promovarea sa la Lugoj s-ar putea datora însă nu doar

¹ După cum aflăm din anunțul „Deschiderea Seminarului Teologic din Lugoj”, *Drapelul* (Lugoj), anul XIII, 1913, nr. 105, p. 3, în primul corp profesoral a fost cooptat și Romul Crișan (arhivar diecezan și protocolist), la catedra de administrație bisericească. Numele lui Aurel Popovici apare în documentele oficiale mai târziu, în prima parte a anului 1914. Într-o chitanță eliberată de Cassa Centrală a Eparhiei Greco-Catolice din Lugoj la 1 martie 1914 (identificată în Arhiva „Ion Ploscaru” a Episcopiei Greco-Catolice din Lugoj), contrasemnată de dr. Iacob Radu, rectorul Seminarului, A. Popovici certifică primirea integrală a sumei de 75 de coroane, echivalentul salariului ce i se cuvenea ca profesor titular de muzică și cânt pentru a doua jumătate a lunii februarie și luna martie 1914. Un eseu despre beneficiile fondării unui seminar teologic la Lugoj fusese publicat cu un an înainte de înființare, în 1912, semnat cu pseudonimul Lectorul („Seminarul Român Greco-Catolic din Lugoj”, în *Drapelul* (Lugoj), anul XII, 1912, nr. 69, p. 3), de unde unele confuzii privind anul înființării instituției. Seminarul teologic lugojean a funcționat până în anul 1919, când, datorită numărului redus al seminariștilor, conferința episcopală de la Blaj, ținută în iarna anului 1919, a decis transferarea lor la Seminarul din Blaj. Informații care atestă continuitatea instituției, în Nicolae Brînzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, Ediție,

excepționalelor calități muzicale, ci și atitudinii sale unioniste (Episcopul Frențiu fiind sensibil la astfel de manifestări), în urma implicării în disputele electorale, la Ticvaniu Mic, când, după ce-i dojenise pe cei care îl votaseră pe un oarecare Segeszku Jozsef, fusese condamnat la două luni de închisoare și plata unei amenzi de 200 de coroane².

Aurel C. Popovici-Racoviță (supranumele și l-a luat mai târziu, pentru a evita, probabil, o confuzie cu profesorul, publicistul și filozoful Aurel C. Popovici)³, născut în comuna timișeană Racovița, lângă Buziaș, la 1 ianuarie 1879⁴, licențiat în teologie la Blaj (1904), unde a avut privilegiul să studieze muzica cu Iacob Mureșianu, a făcut parte, ca profesor de cânt bisericesc (o oră pe săptămână), muzică vocală și instrumentală (3 ore săptămânal) și din primul corp didactic al nou-înființatei Preparandii Greco-Catolice Române, inaugurată în 15 septembrie 1914⁵, destinată instruirii viitoarelor învățătoare din Dieceza Greco-Catolică de Lugoj, instituție fondată și păstorită de Episcopul Valeriu Traian Frențiu, care fusese întronizat cu un an în urmă, după plecarea lui Vasile Hossu, numit episcop

prefață și note de Pia Brînzeu, Timișoara, Editura Marineasa, pp. 211-212, „Concurs pentru primirea elevilor gimnaziști în conviciul diecezan gr.-catolic român din Lugoj”, în *Drapelul* (Lugoj), anul XV, 1915, nr. 75, p. 3, „Concurs pentru primirea la Teologie”, în *Foaia oficioasă a Diecezei Lugojuului*, anul IV, 1917, nr. 12, p. 1, „† Felician Bran”, în *Sionul Românesc* (Lugoj), anul XXVI, 1939, nr. 4, pp. 21-22.

² Radu Theodoru, *Urmașii lui Attila*, București, Editura Miracol, 1999, p. 30.

³ Supranumele compozitorului apare, în sursele bibliografice consultate, atât sub forma de Racoviță, cât și cea de Racovița. Am optat pentru prima variantă, utilizată în *George Enescu*, coord.: Mircea Voicana, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana, Elena Zottoviceanu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964, p. 340.

⁴ Tatăl său, preotul Simeon Popovici, parohul bisericii greco-catolice din Racovița, era originar din Banatul sârbesc. La Ticvaniu Mic, unde a slujit ca preot unit înainte de a se stabili la Lugoj, Aurel Popovici-Racoviță s-a „fidanțat” cu Ersilia Iorgovan, fiica lui Vasile Iorgovan, primul primar român al comunei Ticvaniu Mare după Marea Unire (*Drapelul* (Lugoj), anul IV, 1904, nr. 11, p. 1).

⁵ Din primul colectiv profesoral al tinerei instituții mai făceau parte Elisabeta Butean (directoare), Livia Coroian, Ioan Bodoca (catehet greco-catolic), dr. Aurel Mihaescu (catehet greco-ortodox) (Victor Bîrlea, *Anuarul III al Școalei Normale de Învățătoare din Lugoj, pe anul școlar 1921-22*, Tipografia Națională, Lugoj; *Adaos la Anuarul 1921-22, conform Ord. Ministeriului Instrucțiunii din 20 mai 1922, No 44445. Istoricul Școalei Normale de Fete din Lugoj de la 1914-1922*) și Eleonora Ciurdariu (profesoară la școala de aplicație), licențiată a Facultății de Filozofie din Budapesta (*Drapelul* (Lugoj), anul XIV, 1914, nr. 67, p. 3). Internatul noii instituții își avea sediul în casa Fundației episcopale „Vasile Hossu”, din vecinătatea rezidenței episcopale. Atât la internat, cât și la seminar erau primite eleve române (ordinare sau „privatiste”) de confesiune greco-catolică și ortodoxă.

la Gherla⁶. A activat la instituția confesională greco-catolică (cunoscută, după etatizare, și sub numele de Școala Normală de Fete), una din primele școli de acest fel din Banat și Transilvania, până la Marea Unire, în anul 1918, când a fost înlocuit de Ioan Bacău (un eminent muzician format la Seminarul din Blaj, la școala lui Iacob Mureșianu), după care s-a stabilit în Basarabia, la Tighina, unde a profesat ca dascăl de religie, limba română și muzică, urmând exemplul multor preoți care trecuseră la cariere civile, cu acceptul episcopilor, în condițiile în care administrația românească ducea o acută lipsă de personal⁷.

Consecvent cu vocația sa muzicală, și-a definitivat ulterior studiile la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București. A locuit pentru o scurtă perioadă de timp în Capitală, unde a predat muzica la Liceul „Sfântul Sava”, fiind, în același timp, angajat ca funcționar la Ministerul de Finanțe. După un alt stagiul petrecut la Tighina, a revenit în apropierea locurilor natale, stabilindu-se la Arad, unde a devenit titularul catedrei de muzică la Liceul „Moise Nicoară”, până la pensionare, între anii școlari 1925-1926 și 1938-1939, instruind corul și orchestra venerabilei instituții. Unul dintre foștii săi elevi, prof. Sever Ageu (care i-a succedat la catedra de muzică),

⁶ „Raport despre Preparandia Gr.-Cat. Română de Fete pentru școlile populare elementare din Lugoj”, în *Drapelul* (Lugoj), anul XV, 1915, nr. 61, p. 2. Valeriu Traian Frențiu fusese consacrat ca episcop al Lugoșului în toamna anului 1912, după ce păstorise ca protopop al Orăștiei și Hațegului. S-a născut la Ticvaniu Mare în 24 aprilie 1875. După obținerea doctoratului în teologie, la „Augustineum” din Viena (1902), a funcționat ca notar consistorial la Lugoj. A inaugurat Seminarul Teologic Unit (1913) și cursurile Școlii Pedagogice Greco-Catolice de Fete (1914), viitoarea Școală Normală de Fete (ambele instituții au funcționat, cu intermitențe, în monumentală clădire edificată în anul 1913). După tragica dispariție a Episcopului Demetriu Radu (8 decembrie 1920, în atentatul cu bombă din sala de ședințe a Senatului României) a activat ca episcop diecezan al Oradei, unde a desfășurat o prodigioasă activitate culturală. Arestat la Oradea, în 30 octombrie 1948, a luat calea martirajului în temnița din Sighetu Marmăției, unde a trecut la Domnul în 11 iulie 1952. În preludiul festivităților de instalare (care urmau să culmineze, în 9 februarie 1913, printr-un concert festiv, în pavilionul grădinii „Concordia”) se organizase o ceremonie de întâmpinare a Arhiereului, la gara din Lugoj, cu participarea celor două reuniuni surori, Societatea Corală „Lira” și corala ortodoxă, Reuniunea Română de Cântări și Muzică, dirijată de Ioan Vidu. La concertul festiv, reuniunea greco-catolică, dirijată de Ioan Ienea, a interpretat și o lucrare semnată de Aurel Popovici-Racoviță, *Dorul ardeleanului* (Constantin-Tufan Stan, *Societatea Corală „Lira” din Lugoj*, Timișoara, Editura Marineasa, 2005, pp. 28-30).

⁷ Câteva succinte informații despre un diferend cu o bancă din Budapesta (în legătură cu o obligațiune), care i-ar fi putut afecta imaginea publică și determina părăsirea activității pastorale, ne sunt transmise de Nicolae Brînzeu în memoriile sale (Nicolae Brînzeu, *op. cit.*, pp. 211-212), neoferindu-ni-se însă nicio dovadă a vreunei sancțiuni care să ducă la o eventuală excludere din rândul cinului preoțesc.

evocă cu emoție și nostalgie portretul fizic, moral și profesional al muzicianului: „Aurel Popovici-Racoviță era de statură mijlocie, cu fața rotundă, părul negru, ochii vioi, negri, voce puternică [...]. Era simpatic, te apropiiai ușor de el și te simțeai dispus sub bagheta lui, chiar atunci când făcea observații mai aspre. Dar, mai ales, avea multă putere de muncă și devotament fără margini față de cântecul popular românesc, căruia i-a fost credincios întreaga viață [...]. Compoziția îl preocupa febril în timpul rămas liber de la catedră. Când s-a copt melodia sau corul, le scria unde se afla, în recreația dintre ore sau la masa de lucru [...]. Ca dirijor de cor, A. Popovici-Racoviță avea simțul proporțiilor de glasuri, avea urechea fină la intonații, stăpâna ritmul cântecului, conducea mulțimea cântăreților cu multă bărbăție. Îți părea că în ochi și în fiecare mână avea scrisă partitura. Ca orice dirijor bun, era dușman al partiției scrise, care nu lăsa pe corist să ridice capul de pe foaie și să se concentreze la dirijor. Puterea lui de stăpânire și concentrarea cântăreților împlineau totul, și corul ieșea ritmat și dus după voia lui. Căuta să inspire elevilor coriști dragostea de cântec și le cerea purtare bună. Cine avea aceste calități rămânea în corul liceului, făcând și educație muzicală”⁸.

Și-a găsit veșnica odihnă în orașul de pe malurile Mureșului, la 1 februarie 1942 (astăzi uitat de arădeni), fără ca prețioasa sa moștenire componistică să fie inventariată, sistematizată, analizată, reeditată și valorificată.

Laureat la prima ediție a Premiului Național de Compoziție „George Enescu”

Ca preot-paroh la biserica greco-catolică din Ticvaniu Mic și paroh-administrator protopopesesc la Oravița, cu puțin timp înaintea debutului său didactic la Seminarul Teologic din Lugoj, Aurel C. Popovici a avut o ascensiune remarcabilă în domeniul componisticii, afirmându-se, pe plan național, ca unul din creatorii de perspectivă ai generației sale. Într-un memoriu adresat, la Brașov, secretarului Societății pentru Fond de Teatru Român (expediat din Ticvaniu Mic în 5 octombrie 1910), compozitorul solicita admiterea „spre cenzurare” a compozițiilor trimise (5 caiete cu compoziții muzicale pentru cor de copii, coruri bărbățești și mixte și o baladă pentru cor mixt cu acompaniament de pian) și votarea sumei de 600 de coroane pentru tipărirea lor. În cazul în care cererea sa nu ar fi întrunit

⁸ *Monografia Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” din Arad*, IP Bucureștii Noi, Arad, pp. 73, 211; *Evocări din trecutul Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” Arad*, IPB, subunitatea Arad, pp. 271-272.

votul comitetului Societății, Aurel Popovici sugera acordarea unui premiu din Fondul „Dr. Ioan Mișu”, destinat de fondator, cu prilejul adunării generale a Societății care avusese loc la Alba Iulia în 1909, premierii pieselor teatrale și compozițiilor muzicale⁹. A participat la concursul de creație Fondul „Dr. Ioan Mișu”, sub auspiciile Societății pentru Fond de Teatru Român, în 1911¹⁰, și la Concursul „Cazotti”, în 1913, sub aceleași auspicii, unde a prezentat o creație corală, *Moartea lui Mihai și mama lui*¹¹.

Dar punctul culminant al activității sale componistice din acea etapă l-a constituit obținerea unei mențiuni, cu lucrările *Ahasverus* (o transpunere muzicală a mitului evreului veșnic rătăcitor), pentru orgă, voce (nu cunoaștem cărei voci îi era adresată partitura), violoncel, cor și timbale (instrument de percuție de origine sud-americană), și *Umbra lui Mihai și mama lui*, pentru cor cu acompaniament de armoniu (probabil o reluare a piesei prezentate la concursul anterior, cu o mică modificare a titlului), la prima ediție a Premiului Național de Compoziție „George Enescu” (organizat la Casa Școalelor din capitala Regatului Român în 15/28 și 16/29 octombrie 1913), inițiat și prezidat de George Enescu, cel care elaborase și regulamentul, premiile fiind decernate de însuși marele maestru¹². Într-o

⁹ Constantin Catrina, *Idei și momente din viața muzicienilor noștri. Corespondență inedită (1886-1979)*, ms., 2002, în Bibl. UCMR. În același an, Aurel Popovici a participat la manifestările ASTREI, susținând o conferință în prezența a 600 de auditori (*Înfrățirea și despre virtuțile strămoșești*), la Tievaniu Mare, localitate aparținând de despărțământul Oravița (*Transilvania* (Brașov), anul XLI, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 550). Informații despre personalitatea lui Ioan Mișu și crearea fondului omonim: „Dr. Ioan Mișu”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul VII, 1908, nr. 18, p. 443; „Fondul ziariștilor români din Ungaria”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul IX, 1910, nr. 15-16, 395; Aurel Decei, „Evocarea unui precursor: Dr. Ioan Mișu”, în *Gând Românesc* (Cluj), anul VII, 1939, nr. 7-9, pp. 394-397.

¹⁰ G. Dima, „Concursul nostru muzical din 1911”, în *Revista teatrală* (Brașov), anul I, 1913, nr. 2, p. 117. La concurs au mai participat Darius Pop, Vasile Selișteanu, Iust Cl. Iuga, Tiberiu Brediceanu, Leonida Domide și Ion Borgovan, ultimii trei fiind premiați; cf. Constantin Catrina, „Note și însemnări despre muzica românească din Transilvania”, în *Țara Bârsei* (Brașov), nr. 7, p. 255.

¹¹ G. Dima, „Dare de seamă asupra compozițiilor muzicale intrate la Concursul «Cazotti»”, în *Revista teatrală* (Brașov), anul I, 1913, nr. 3, p. 158.

¹² La concurs au participat 17 candidați, care au prezentat 30 de compoziții. Juriul, prezidat de George Enescu, era alcătuit din Dimitrie Dinicu, Alfonso Castaldi, Mihail Mărgăritescu, D. G. Kiriac, Ernesto Narice, Constantin Dimitrescu și Theodor Fuchs. Premiul I a fost obținut de Dimitrie Cuclin (*Scherzo* pentru orchestră), student la Schola Cantorum din Paris, la clasa de compoziție a lui Vincent d'Indy, și Ion Nonna Otescu (*Narcisse*, poem simfonic pentru orchestră), premiul al II-lea i-a revenit lui Alfred Alessandrescu (*Didona*, uvertură pentru orchestră), alte mențiuni fiind atribuite lui Ioan C. Bohociu (*Baladă pentru soli, cor și orchestră*), George Fotino (*Rapsodia Română pentru pian și orchestră*),

cronică publicată sub semnătura lui Rodolphe Uhry¹³ erau transcrise aprecierile lui George Enescu, care își exprima satisfacția pentru promițătoarele perspective ale tinerilor reprezentanți ai școlii naționale de compoziție: „Toți acești tineri compozitori sunt adevărate naturi și am constatat, cu o imensă bucurie, că nu mă înșelasem atunci când îmi spuneam că țara noastră trebuie să fie pentru muzică o mină prețioasă și neexplorată”. Anunțuri care invitau concurenții să trimită manuscrisele la administrația Casei Școalelor din București, până în 12/25 octombrie 1913 inclusiv, au fost publicate în „Unirea”, Blaj, XXIII, 102, 1913, 5 (*Concursul pentru*

Augustin Bena (*Furtună pe mare*, baladă pentru cor și orchestră) și Ion Borgovan (*Aprilie*, pastel simfonic) (*George Enescu*, coord.: Mircea Voicana, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și a lui Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana și Elena Zottoviceanu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964, p. 335; cf. *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 403, și *Luceafărul* (Sibiu), anul XII, 1913, nr. 24, pp. 811-812). Proiectul fondării unui premiu național de compoziție fusese pregătit cu un an în urmă, în 1912, prin organizarea unui turneu concertistic în mai multe orașe din Regat, în scopul strângerii fondurilor necesare, precedat de un intempestiv concert la Lugoj, în 3 martie, la invitația muzicianului local Iosif Willer (Constantin-Tufan Stan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a, Timișoara, Editura Eurostampa, 2018): Craiova (4 martie), București (5 și 11 martie), Ploiești (6 martie), Brăila (15 martie), Galați (16 martie), Iași (18 martie) și Botoșani (19 martie). După episodul concertistic bucureștean din 21 februarie/5 martie 1912, petrecut pe scena Ateneului Român, presa ardeleană a subliniat demersul artistului: „Maestrul s-a produs, marți, 21 februarie [5 martie stil nou], în sala Ateneului. Venitul concertului, adunat cu acela pe care-l va obține din alte concerte ce le va da prin țară, sunt destinate pentru instituirea unui premiu național de compoziție” (I.[oan] B.[orgovan], „Concertul Gheorghe Enescu”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul XI, 1912, nr. 10, p. 207). Informații detaliate despre inițiativa și evoluția proiectului lui George Enescu privind fondarea premiului național de compoziție, în *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, pp. 386-404, și în interviurile acordate în 1912 presei românești, preluate în *George Enescu. Interviuri din presa românească (1898-1946)*, Ediția a II-a prefațată, îngrijită și adnotată de Laura Manolache, București, Editura Muzicală, pp. 69-83. Un act care atestă fondarea prestigiosului premiu este textul unei epistole trimise de A. H. Cohen, directorul Teatrului Modern din București, în 6 decembrie 1911, lui Mihail Sadoveanu, directorul Teatrului Național din Iași, în care acesta este rugat să pună la dispoziția lui George Enescu sala instituției, în vederea unor preconizate două concerte, în 3 și 5 (6) martie 1912, „pentru formarea unui fond din care să se acorde premii celor mai distinși compozitori români” (document aflat în custodia Arhivelor Statului din Iași, dosar nr. 269, fila 59, prezentat în cadrul expoziției aniversare *George Enescu și Societatea Compozitorilor Români*, vernisată în 14 septembrie 2010 la Muzeul Național „George Enescu” din Capitală, proiect realizat de Viorel Cosma și Cristina Andrei).

¹³ „Le concours Georges Enesco”, în *L'Indépendance Roumaine* (București), anul 36, nr. 11.613, 18/31 octombrie 1913, p. 2, la rubrica „Chronique musicale”.

compoziție muzicală premiul „George Enescu”), și „Luceafărul”, Sibiu, XII, 18-19, 1913, 600 (Premiul „G. Enescu”)¹⁴, periodic care a prezentat cititorilor, în nr. 24/1913, p. 811-812 (*Trei instituțiuni de artă: Concursul de Compoziție Muzicală „George Enescu”, Orchestra Ministerului de Instrucțiune și Societatea „Carmen”*, articol semnat cu inițialele I.B.), și rezultatul concursului, subliniind succesul muzicienilor ardeleni: „S-au relevat compozitorii ardeleni dnii protopop Aurel Popovici din Oravița (*Umbra lui Mihai și mama lui și o melodramă instrumentală*)¹⁵, A. Bena (*Furtună pe mare*) și I. Borgovan (*Aprilie*, pastel simfonic)”.

¹⁴ În cuprinsul anunțurilor erau precizate și câteva condiții ale regulamentului concursului: concurenții trebuiau să fie români, iar lucrările prezentate să aibă forme ample (erau preferate opusurile simfonice, cele destinate muzicii de cameră, oratoriile și cantatele), miniaturile și genul liric fiind excluse. Se solicita, totodată, ca, în limita posibilităților, candidații să trimită și reducții pianistice. Câteva din prevederile regulamentului fuseseră formulate de Enescu și într-un interviu publicat: Ioan Borgovan, „La Gheorghe Enescu”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul XI, 1912, nr. 15, pp. 287-288: „Vor fi admiși să concureze numai tineri români cu lucrări de muzică românească, lucrări cu extensiune mare, instrumentate pentru orchestră, muzică de cameră și chiar pentru piano singur”. Potențialilor candidați li se comunica și cuantumul în lei al fondului concursului, în valoare de 26.000 de lei, pus la dispoziție de George Enescu, sumă rezultată din onorariile obținute cu prilejul concertelor susținute în țară, care urma să fie augmentată, anual, cu câte 1.000 de lei din fondul Ministerului Instrucțiunii Publice.

¹⁵ Anunțuri similare au fost publicate în periodicele bucureștene *Sănătatea*, din 19 octombrie 1913 (Premiul „George Enescu”), și *Universul*, anul XXXI, nr. 289 din 20 octombrie 1913. În „Sănătatea” și „Luceafărul” erau prezentați câștigătorii mențiunilor onorifice (I. Bohociu și Gh. Fotino), în final fiind enumerați compozitorii „relevați” de comisie: I. Borgovan, Aurel Popovici și A. Bena, de unde, ulterior, au luat naștere unele confuzii, perpetuate de-a lungul timpului. În ceea ce mă privește, am preluat aprecierea formulată în *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 403, în care atât compozitorii distinși cu mențiuni onorifice, cât și cei „relevați” sunt considerați ca fiind menționați. În unele surse bibliografice consultate, publicate în anii „obsedantului deceniu” („Laureați ai Premiului Național de Compoziție „George Enescu””, în *Muzica* (București), anul V, nr. 5, mai 1955, pp. 57-58), numele a doi compozitori „relevați”, I. Borgovan și A. Bena, sunt precizate la rubrica mențiuni, cel al lui Aurel Popovici nefiind amintit, autorii urmând, foarte probabil, directivele epocii, compozitorul bănățean fiind, la data obținerii mențiunii, protopop, reprezentantul unui cult interzis de regimul comunist la sfârșitul anului 1948. În *George Enescu*, coord.: Mircea Voicana, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și a lui Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana și Elena Zottoviceanu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964, p. 335, numele tuturor celor trei compozitori „relevați” sunt omise. În *Foaia oficială a Diezezei Lugojului*, anul I, 1914, nr. 3, p. 3, se anunța că, în urma ședinței consistoriale „ținute” la 27 ianuarie 1914, „mult onoratul Aurel Popovici, paroh-administrator protopopesesc în Oravița, a fost denumit de contabil al Cassei Centrale Diecezane și de referent-revizor [inspector școlar] la Escatoratul [probabil Inspectoratul] Diezezan”. E

Personalitate a vieții muzicale bănățene interbelice

Aurel C. Popovici-Racoviță a fost un eminent elev, apoi student al Seminarului Teologic din Blaj, Iacob Mureșianu, prestigiosul său maestru, încredințându-i organizarea serbărilor școlare și dirijarea corului și orchestrei Societății de Lectură „Inochentie Micu Klein” a studenților teologi greco-catolici. Conținutul unora din programele seratelor literar-muzicale ale Societății, desfășurate în ianuarie 1901, ne relevă, pe lângă disponibilitățile dirijorale (*Răsunetul Ardealului* de Ioan Vidu, *Marșul cântăreților*, *Marșul economilor* și *Cisla* de Ciprian Porumbescu, *Ceasul rău* de Isidor Vorobchievici), și preocupările interpretative (solo de vioară din opera *Martha* de Flotow, cu acompaniamentul pianistic al Melaniei Brândușan, și un fragment transcris pentru vioară din opera *Trubadurul* de Verdi, cu acompaniamentul pianistic al lui Iacob Mureșianu) și componistice ale studentului bănățean (cvartetul *Sfânt, sfânt* și *Mazurca*, duet cu acompaniament de pian; interpreți: Aurel Popovici și Melania Brândușan)¹⁶.

La câteva luni de la sosirea sa la Lugoj, Aurel Popovici a însoțit corul tinerilor clerici uniți lugojeni în pelerinajul la icoana făcătoare de minuni de la Mănăstirea Prislop: „Noile compoziții [*Dragoste, dor și fericire* și *Țăran și ciocoi*] au plăcut foarte mult, probă sunt ovațiile ce s-au făcut dlui Popovici”. Cu acel prilej, A. Popovici a delectat asistența cu câteva melodii interpretate la vioară: „Spunând drept și sincer, i-am admirat arta fină și eleganța într-adevăr artistică cu care a executat câteva învărtite și ardelene. Ovații furtunoase i-au acoperit ultimele tonuri¹⁷.

A fost receptat, încă din timpul vieții, ca un prestigios compozitor, opusurile sale corale făcând parte din repertoriul multor reuniuni vocale bănățene și transilvănene: Corul Vocal Bisericesc Greco-Oriental din

posibil ca Aurel Popovici, ca urmare a meritelor sale artistice, dar și a atitudinii în problema națională, să fi fost avansat ca paroh-administrator protopopesesc în urmă cu câțiva ani (1911-1912), fapt confirmat și de câteva documente identificate în Arhiva „I. Ploscaru” a Episcopiei Greco-Catolice lugojene. E vorba de mai multe procese-verbale (așa-numite „arătări tabelare”) redactate în urma unor inspecții efectuate la școala confesională unită din Ticvanu Mic, în care Aurel Popovici semnează atât în calitate de paroh, cât și ca paroh-administrator protopopesesc, cu sediul la Oravița, de unde tragem concluzia că exercita simultan ambele funcții. În aceeași perioadă, la Institutul Teologic „Andreian” din Sibiu activa, ca profesor de cântare bisericească și tipic, un alt Aurel Popovici (coleg cu Timotei Popovici), cu consistente contribuții publicistice în „Revista teologică” (unde semna și cu pseudonimul Cantor), fără a avea însă preocupări componistice.

¹⁶ *Unirea* (Blaj), anul XI, 1901, nr. 4-5; cf. Adrian Solomon, *Iacob Mureșianu și Blajul*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2007, pp. 56-57.

¹⁷ „Pelerinajul la Prislop”, în *Drapelul* (Lugoj), anul XIV, 1914, nr. 54, pp. 1-2.

Bozovici¹⁸, Reuniunea Română de Cântări din Reșița¹⁹, Corul Societății de Lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș²⁰, Corul bisericii române din Brașovul vechi²¹, Corul Societății „Petru Maior” din Budapesta²², Corul și orchestra Seminarului Teologic din Blaj²³, corul țăranilor din comuna Feldru (Bistrița-Năsăud)²⁴ ș.a.

¹⁸ La 5 iunie (st. n.) 1913, de Înălțarea Domnului, reuniunea din Bozovici a „aranjat” un concert cu teatru și joc, în sala Hotelului „Almăjana”, interpretând patru creații semnate de Aurel C. Popovici: *Marșul lui Tudor*, *Doinitorii români*, *Răsunetul văilor* și *Rămas bun*. S-au cântat, cu acel prilej, și lucrări de I. Vidu și N. Ștefu, fiind pusă în scenă comedia într-un act *Trei doctori* de Virginia A. Vlaicu (*Drapelul* (Lugoj), anul XIII, 1913, nr. 57, p. 3).

¹⁹ Cu prilejul serbării jubileului de 40 de ani al Reuniunii Române de Cântări și Muzică din Bocșa Montană (16/29 septembrie 1912), Reuniunea Română de Cântări din Reșița a interpretat *Dorul ardeleanului* și *Doinitorii români* de Aurel Popovici, din repertoriu făcând parte și lucrări de I. Vidu, Gh. Dima, I. Perian și C. Porumbescu („Jubileul cântării la Bocșa”, în *Drapelul* (Lugoj), anul XII, 1912, nr. 104, pp. 2-3).

²⁰ Joi, 30 ianuarie/12 februarie 1914, sala mare a Hotelului „Pomul verde” din Caransebeș a găzduit un concert în memoria Episcopului Ioan Popasu, în organizarea Societății de Lectură „Ioan Popasu”, despărțământul teologic-pedagogic. Corul societar a interpretat compoziții corale (*Un falnic glas*) și orchestrale (*Marș final*) de Antoniu Sequens și *Dorul ardeleanului* de A. C. Popovici (*Drapelul* (Lugoj), anul XIV, 1914, nr. 10, p. 3). Peste câteva luni, la 6 iunie 1914, la Caransebeș va concerta Corul „Doina” din Turnu Severin, dirijat de I. Șt. Paulian. În cadrul programului instrumental, L. Acher (vioară) și P. Sergescu (pian) au interpretat *Aubade pour Violone et Piano* de George Enescu, o versiune pentru vioară și pian a trioului *Serenadă pentru vioară, violă și violoncel în Do major* (*Aubade*), prima mențiune identificată în presa bănățeană despre interpretarea unui opus enescian la Caransebeș (*Drapelul* (Lugoj), anul XIV, 1914, nr. 53, p. 3).

²¹ În 28 ianuarie (st. n.) 1912, Corul bisericii române din Brașovul vechi a oferit o „reprezentățiune muzical-teatrală cu dans”, în sala mare a Redutei din Brașov, între piesele interpretate aflându-se *Doinitorii români* de A. C. Popovici și lucrări de D. G. Kiriac și Gh. Dima (*Drapelul* (Lugoj), anul XII, 1912, nr. 5, p. 3). Totodată, a fost pusă în scenă piesa în 3 tablouri *Păcatele lui Gânju* de N. Rădulescu-Niger.

²² Sub patronajul dlor Gh. Pop de Băsești, I. Mezei, I. Ciordaș, Octavian Goga, I. Maniu, T. Mihaly, Al. Vaida-Voevod, cu concursul drelor Delia Plopu și Gheorghina Roșiu, Societatea „Petru Maior” din Budapesta a organizat o serată muzicală „împreună” cu dans, în 23 februarie/8 martie 1913, în sala de dans a Hotelului „Royal” din Budapesta, cu participarea corului (dirijor: V. Petrașcu) și orchestrei Societății (dirijori: Octavian Beu și Emil Chețian), venitul fiind destinat „sporirii” bibliotecii și pentru „pornirea sportului nostru”. Numele lui Aurel Popovici (*Doinitorii români*) a fost alăturat unor personalități ilustre ale artei componistice românești și europene: Tib. Brediceanu, I. Mureșianu, Gh. Dima, C. Porumbescu, M. Bruch, Tosti, Pergolesi, Massenet (*Drapelul* (Lugoj), anul XIII, 1913, nr. 21, p. 3).

²³ În programul serbării elevilor Seminarului Teologic din Blaj, din 3/15 mai 1922, a figurat și *Potpuriu Românesc*, cor mixt cu șase soliști, de Aurel Popovici, fostul student al instituției, sub bagheta lui Eugen Hopârtean. Corul și orchestra seminariștilor blăjeni au mai interpretat, cu acel prilej, *Imnul Regal* de Ed. Hübsch, *Primăvara – Hora op. 52*, cor mixt pe 12 voci cu soliști și orchestră, de Heinz Heltman (dirijor: compozitorul), balada

În 13-14 septembrie 1936, cu prilejul desfășurării, la Timișoara, a Marii Serbări Jubiliare a Cântecului Românesc (împlinirea a 30 de ani de la grandiosul concert coral prilejuit de Expoziția Generală Jubiliară din București), a făcut parte dintr-o selectă comisie de jurizare prezidată de Tiberiu Brediceanu (directorul Conservatorului „Astrei” din Brașov), George Breazul (profesor la Academia de Muzică și Artă Dramatică din București), Timotei Popovici (dirijorul Corului Mitropolitan din Sibiu), Sabin V. Drăgoi (directorul Conservatorului de Muzică Municipal din Timișoara), Alexandru Zirra (directorul Academiei de Muzică și Artă Dramatică din Iași), Atanasie Lipovan (profesor la Academia Teologică din Arad), Augustin Bena (directorul Academiei de Muzică și Artă Dramatică din Cluj), Eugen Cuteanu (profesor la Conservatorul de Muzică Municipal din Timișoara) ș.a.

După dispariția sa, un nemeritat vâl al uitării s-a așternut asupra biografiei și operei remarcabilului compozitor bănățean, primul a cărui creație a fost laureată la Premiul Național de Compoziție „George Enescu”²⁵, doar o fericită recentă întâlnire cu nepotul său, domnul ing.

Brâncoveanu Constantin și Turtucaia – Balcic (marș pentru orchestră) de Iacob Mureșianu (Adrian Solomon, „Serbările și concertele muzicale ale elevilor blăjeni”, în *Țara Bârsei* (Brașov), serie nouă, revistă on-line de cultură, nr. 8/2009, pp. 256-262).

²⁴ La serbările care s-au organizat, în 1909, cu prilejul inaugurării școlii din Feldru (Bistrița-Năsăud), preotul Emil Ștefănuțiu (1862-1924) a dirijat corul țăranilor din localitate, care a prezentat următorul program: *Bine ați venit* și *Dorul Ardealului* de A. Popovici, *Hora Oltului* de C. M. Cordoneanu, *Mândruliță de demult* de Gh. Dima și *Hora dobrogeană* de M. Spacovici (Adrian Solomon, *Iacob Mureșianu și Blajul*, Blaj, Editura Buna Vestire, pp. 53-54). Alte informații privind preluarea compozițiilor lui Aurel Popovici, în perioada petrecută la Ticvaniu Mic: „Concert în Ticvaniu Mare”, în *Drapelul* (Lugoj), anul VI, 1906, nr. 80, p. 3, „Concert și teatru în Ciclova Montană”, în *Drapelul* (Lugoj), anul VI, 1906, nr. 89, p. 3, Concert și teatru în Ictar”, în *Drapelul* (Lugoj), anul IX, 1909, nr. 96, p. 3, „Concert în Sasca Montană”, în *Drapelul* (Lugoj), anul IX, 1909, nr. 118, p. 3.

²⁵ La cele 27 de ediții ale Premiului Național de Compoziție „George Enescu”, desfășurate între 1913 și 1946, cu excepția lui Aurel Popovici-Racoviță, doar 5 alți compozitori bănățeni au mai fost laureați ai prestigioasei competiții: Sabin Drăgoi (în 1922, premiul II, pentru *Cvartet de coarde*, 1923, mențiunea I, pentru *Suită de dansuri populare*, și în 1928, premiul I, pentru *Divertiment rustic*), Zeno Vancea (în 1934, mențiunea I, pentru *Suita pentru pian*, *Psalm 137 pentru cor*, *Preludiu*, *Fugă și Final pentru pian*, 1936, premiul III onorific, pentru *Psalm*, 1937, premiul II onorific, pentru *Două dansuri grotești*, 1938, premiul II, pentru *Cvartet de coarde*, și în 1943, premiul I, pentru *Muzică la Pomelnicul unui erou*, pentru cor și orchestră, opus dedicat generalului-erou lugojean Dimitrie Petrescu Tocineanu, violonist amator, membru fondator, în 1927, al Orchestrei Societății Filarmonice din Lugoj), Vasile Ijac (în 1937, mențiunea I, pentru *Simfonia*), Mircea Popa

Victor Verzea, rezident în Târgu Mureș, facilitându-mi reconstituirea principalelor etape biografice, identificarea și reconsiderarea creației sale corale și instrumentale, atât de prezentă, în perioada ante- și interbelică, în repertoriul coralelor și orchestrelor bănățene, dar și a virtuților sale pedagogice, ca valoros profesor la Liceul „Moise Nicoară” din Arad.

Rapsodia Română

Capodopera lui Aurel C. Popovici-Racoviță, *Rapsodia Română I și II, pentru cor mixt cu soli acompaniat de pian și orchestră* (Editura autorului, Arad, Litografia Maxim Kállai) a fost interpretată în primă audiție absolută în 13 aprilie 1929, în sala festivă a Hotelului „Dacia” din Lugoj, de Societatea Corală „Lira”, cu aportul orchestrei Regimentului 17 Infanterie, sub bagheta lui Ioan Bacău: „În partea a II-a, centrul de greutate îl formau cele două compoziții din urmă, *Cătălina* și mai ales *Rapsodia nr. 1*, ale dlui prof. Aurel Popovici, o compoziție plină de brio, pe aiurea furtunoasă ca un vânt de stepă și totuși gingașă și plină de farmec. Am remarcat aici evoluția uriașă a talentului muzical al autorului în cei din urmă 10 ani. E de prisos să mai spunem că d. prof. Bacău a știut să se străpună total în atmosfera de idei și de sentimente a acestor două compoziții mari, scoțându-le la iveală rarele frumuseți artistice, ceea ce a mulțumit pe deplin pe ambii autori cari au asistat la repetiții²⁶. [...] Îndeosebi ne-a impresionat vocea caldă, delicată și școlărită a trei Nuța Raina²⁷ în doinele *Rapsodiei*, apoi cântecul de bariton temperat și nuanțat, ca la un elev de conservator, al dlui Gheorghe Micu, care a fost pentru mulți o revelație”²⁸. Monumentalele opusuri vocal-simfonice ale lui Aurel Popovici-Racoviță au fost reluate, sub aceeași baghetă, în 27 aprilie 1930, pe scena Teatrului Orășenesc lugojean („Compozitorul Popovici-Racoviță de abia acum începe a-și face loc în

(în 1940, mențiunea I, pentru *Simfonia I*, și în 1943, premiul III, pentru *Cvartet de coarde*) și Mihai Brediceanu (în 1945, mențiunea a II-a, pentru *Suită pentru orchestră mică*).

²⁶ În partea I a concertului au fost interpretate *Îngerul a strigat* de Iacob Mureșianu, *Răsunet de la Crișana* de Ioan Vidu și *Lăudați* de Sabin Drăgoi. Probabil că Sabin Drăgoi este celălalt autor prezent la repetiții la care face trimitere autorul cronicii, semnat cu pseudonimul Meloman, folosit, de obicei, de Filaret Barbu.

²⁷ Elena Ienea-Raina (1907-1997), absolventă a Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din București, a activat ca învățătoare la Lugoj. A avut o tulburătoare poveste de dragoste cu Achim Stoia, cu care fusese coleg la Conservatorul bucureștean, compozitorul ardelean dedicându-i un lied (manuscrisul se află în posesia autorului acestui studiu), rămas încă inedit.

²⁸ „Concertul Corului «Lira»”, în *Sionul românesc* (Lugoj), anul XVI, 1929, nr. 7-8, pp. 28-29, și *Răsunetul* (Lugoj), anul VIII, 1929, nr. 16; cf. Constantin-Tufan Stan, *Societatea Corală „Lira” din Lugoj*, Timișoara, Editura Marineasa, 2005, pp. 153-154.

lumea compozitorilor muzicali [sic!] români, deși are la activul său un mănunchi destul de mărișor de compoziții lucrute din folclorul nostru muzical. Compoziții ca cele două *Rapsodii* și *Imnul Transilvaniei* îi vor asigura foarte mult dreptul la aprecierea iubitorilor de muzică românească²⁹), în 26 aprilie 1931, pe scena Teatrului „Traian Grozăvescu”³⁰, pe scena Ateneului Român din Capitală, în 20 decembrie 1936, în interpretarea Corului și Orchestrei Asociației Culturale „CFR”, sub bagheta lui N. Georgescu-Postelnicu (soliști: E. Ciovica, V. Mora și G. Marinescu), și sub cupola Palatului Cultural din Blaj, în 31 octombrie 1937. Cu un an înaintea morții compozitorului, acordurile *Rapsodiei Române I* au răsunat în sala Teatrului Municipal din Sibiu, în 22 februarie 1941, în interpretarea Orchestrei și Corului Reuniunii „Gheorghe Dima”, sub bagheta lui Petru Gherman. *Rapsodia Română*, „catenă de melodii populare bazate pe elementul de dezvoltare vocală, respectă desăvârșit frăgezimea cuceritoare a cântecelor contopite într-însa, pe cari le putem auzi și azi răsunând la șezătoare sau la horă, cu transparențele acelea de gând urnit la margine de codru sau în atmosfera fremătătoare de ghidușii tinerești a întâlnirilor «pe lună» la butuci”³¹. Două secvențe extrase din *Rapsodie*, pentru cor mixt *a cappella* (*Bine ați venit* și *Bună seara*), au fost interpretate, în 19 aprilie 1958, la Rupea, de Corul Casei Raionale de Cultură „George Enescu” din localitate, sub bagheta lui Constantin Catrina, sub genericul „Arta în slujba poporului”.

Confirmarea vocației componistice

Cu doar doi ani înainte de a se stinge din viață, Aurel Popovici-Racoviță a reconfirmat vocația sa de creator reprezentativ al școlii bănățene și naționale de compoziție, obținând mențiunea I, pentru *Cvartet de coarde*, la ediția din 1940 (22 decembrie) a prestigiosului Premiu Național de Compoziție „George Enescu”, comisia pentru acordarea premiilor, întrunită la Casa Școalelor, fiind prezidată de George Enescu³².

²⁹ Iosif Miclău, „Marele concert coral al Societății Corale «Lira» din Lugoj”, în *Răsunetul* (Lugoj), anul IX, 1930, nr. 20.

³⁰ *Vestul* (Timișoara), anul II, 1931, nr. 303, și *Răsunetul* (Lugoj), anul X, 1931, nr. 16.

³¹ Sabin Sibianu, „Reuniunea de Muzică «G. Dima». Cu prilejul concertului din 22 februarie a.c.”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul I, serie nouă, 1 aprilie, pp. 35-37. În prima parte a concertului, dedicată muzicii corale, au fost interpretate opusuri de C. Porumbescu (*Tatăl nostru*), I. Vidu (*Răsunet de la Crișana și Negruța*), P. Gherman (*Așteptare*) și A. Stoia (*Fata ardeleană*), iar în partea secundă, lucrări semnate de Gh. Dima (*Cantata*) și T. Popovici (*Avram Iancu, regele munților*).

³² Aurel Popovici-Racoviță a concurat într-o companie selectă: Alexandru Zirra (premiul I, pentru poemul simfonic *Pe șesul Moldovei*), Constantin Lazăr și Sigismund Toduță

Din ampla creație a lui Aurel Popovici-Racoviță (corală, cameral-instrumentală, vocal-simfonică sau destinată muzicii de fanfară), astăzi puțin cunoscută și cântată, caracterizată printr-un evident meșteșug componistic, cu generoase și expresive construcții melodice și complexe abordări armonice, până la o viitoare sistematizare și editare, reținem: *Mama lui Mihai Viteazul*, baladă pentru cor mixt, cu acompaniament de pian și orchestră, *Moartea lui Mihai*, baladă pentru cor cu acompaniament de orgă/pian, *Dragoș*, baladă populară pe versuri de V. Alecsandri, *Potpuriu românesc*, pentru cor mixt și orchestră de coarde, *Cântece patriotice* (10 coruri mixte pentru 4 voci cu acompaniament de pian și orchestră), *Buchet de hore* pentru fanfară, valsurile *Năluca* (pe versuri de George Coșbuc) și *Farmec de primăvară* (coruri mixte cu acompaniament de pian și orchestră editate la Litografia Maxim Kállai din Arad), dar și opusurile corale *a cappella* de factură laică: *Cântece pentru uzul societăților corale – 15 coruri bărbătești și mixte*, antologie care cuprinde: *Împărate ceresc*, *Dulce Bucovină*, *Cântec de vară*, *Marșul lui Tudor*, *Rămas-bun*, *Arcașul*, *Cântec de primăvară*, *Odă marelui Inocențiu M. Klein*, *Dorul ardeleanului* (o variantă pentru cor mixt și una pentru cor bărbătesc), *Răsunetul văilor* (două variante), *Doinitorii români* (două variante), *Mulți ani* (Editura autorului, Ticvanu Mare, 1905)³³, *Imnul Transilvaniei*, *Câte păsărele în codru*, *Auzi buciumpul*, *Dragoste, dor și fericire*, *Țăran și ciocoi*, *Răsunetul văilor*, cor bărbătesc, *Iarna*, pe versuri de V. Alecsandri, *Toamna*, pe versuri de Șt. O. Iosif, *Cântecul muncii*, pe versuri de O. Goga, *Simfonia broaștelor* ș.a. Din creația religioasă: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*, partitură editată în 1918, la Tipografia C. Kern, care cuprinde aranjamente și armonizări ale unor fragmente preluate din vechea liturghie grecească și literatura psaltică românească (funerale, liturghii), semnate de G. Musicescu, I. Vidu, Ed. Wachman, Iacob Mureșianu, dar și din propria creație religioasă; *Imnuri religioase. 100 coruri pentru patru voci mixte* (Editura autorului, Litografia și Tipografia Maxim Kállai, Arad, 1926, volum alcătuit din două părți: I: *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*; II: *Imnuri la diferite servicii și serbări religioase*); *Imnuri religioase. 57 coruri pentru trei voci egale*, op. 355-411 (Editura autorului, Tipografia Maxim Kállai, Arad, 1932; p. I:

(premiul II, pentru *Simfonieta*, respectiv *Variațiuni simfonice*), Romeo Alexandrescu (premiul III, pentru *Allegretto rustico*) și Mircea Popa (mențiune, pentru *Simfonia I*) (*George Enescu*, coord.: Mircea Voicana, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și a lui Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana și Elena Zottoviceanu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964, p. 340).

³³ *Drapelul* (Lugoj), anul IV, 1904, nr. 127, p. 3.

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, p. a II-a: *Slujba înmormântărilor*); *Ca pe Împăratul, Cari pre Heruvimi, Ave Maria* ș.a.

Prin caracterul lor patriotic, cu generoase conotații istorice, creațiile sale laice, constituite într-un important suport cultural-ideologic al mișcării unioniste în perioada antebelică, au avut un amplu ecou în epocă, în contextul instabilității politice a anilor premergători Marii Uniri, fiind preluate în structurile repertoriale ale mai multor societăți corale bănățene și transilvănene. În mod inexplicabil, după o strălucită carieră didactică la prestigiosul Colegiu „Moise Nicoară” din Arad și o efervescentă activitate componistică încununată cu mențiunea I la ediția din 1940 a Premiului Național de Compoziție „George Enescu”, pentru *Cvartet de coarde*, numele lui Aurel C. Popovici-Racoviță este în prezent cvasinecunoscut în mediile muzicale (inclusiv la Arad, orașul său de adopție), fiind omis din cuprinsul lexicoanelor dedicate muzicienilor români³⁴.

O singulară, dar tranșantă apreciere concludivă se poate desprinde în final: Aurel C. Popovici-Racoviță este unicul muzician preot greco-catolic care a fost laureat al prestigiosului Premiu Național de Compoziție „George Enescu” (chiar la prima ediție, în 1913), primul muzician bănățean care a reușit această importantă performanță artistică, prin care numele său merită să fie așezat la loc de cinste în Panteonul compozitorilor români. O concluzie-constatare care obligă la reconsiderarea personalității sale și

³⁴ În 1930, cu prilejul sărbătoririi zilei de 10 Mai, Aurel C. Popovici-Racoviță a fost decorat, alături de alți compozitori și dirijori bănățeni, cu „Coroana României” în grad de Cavaler, „pentru merite câștigate pe teren muzical”, în cadrul unei solemnități desfășurate la Palatul Directorial din Timișoara, în prezența ministrului Sever Bocu (*Răsunetul* (Lugoj), anul IX, 1930, nr. 21). Alte surse biobibliografice: „Bibliografie. Lucrări muzicale de Aurel C. Popovici-Racoviță, profesor Arad”, în *Societatea de mâine* (Cluj), anul V, 1928, nr. 10, p. 208; Iosif Velceanu, *Corurile și Fanfarele din Banat*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1929, p. 105; Tiberiu Brediceanu, „Histoire de la musique Roumaine en Transylvanie”, în *La Transylvanie* (București), 1938, pp. 32-33; Mihai Pop Bruchenthal, „Realități muzicale”, în *Vestitorul* (Oradea), anul XVI, 1940, nr. 4, pp. 33-34; Petru Oallde, *Corul din Grădinari*, Reșița, 1973; Nicolae Ișfan, „Un compozitor”, în *Flamura* (Reșița), 21 februarie 1984, rubrica „Microenciclopedia Banatului”; Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești*, vol. 7, București, Editura Muzicală, pp. 37, 50, 532; Constantin-Tufan Stan, *De la Reuniunea Română de Cântări și Muzică la Corul „Ion Vidu”. 1810-2010. 200 de ani de cânt coral românesc la Lugoj*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2010; Constantin-Tufan Stan, *Aurel C. Popovici-Racoviță. Preotul-compozitor și profesorul*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2010; Sever Ageu, *Compozitori arădeni*, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, inv. nr. 5.958, dactilogramă, pp. 8-9; Lizica Mihaș, *George Enescu și Aradul*, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 323-333; Constantin-Tufan Stan, „Aurel C. Popovici-Racoviță, compozitorul uitat al Aradului”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, 2018, nr. 4, supliment, 100 de ani de la Marea Unire, „Vasile Goldiș” University Press, pp. 433-440.

punerea în valoare a moștenirii sale componistice, un act atât de necesar pentru reconstituirea geografiei spirituale din vestul „plaiului mioritic”.

BIBLIOGRAFIE

Ageu, Sever, *Compozitori arădeni*, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, inv. nr. 5.958, dactilogramă.

Bîrlea, Victor, *Anuarul III al Școlii Normale de Învățătoare din Lugoj, pe anul școlar 1921-22*, Tipografia Națională, Lugoj; *Adaos la Anuarul 1921-22, conform Ord. Ministeriului Instrucțiunii din 20 mai 1922, No 44445. Istorical Școlii Normale de Fete din Lugoj de la 1914-1922*.

Brediceanu, Tiberiu, *Histoire de la musique Roumaine en Transylvanie*. Extract de „La Transylvanie”, Bucurest, 1938.

Brînzeu, Nicolae, *Memoriile unui preot bătrân*, Ediție, prefață și note de Pia Brînzeu, Timișoara, Editura Marineasa, 2008.

Bruchenthal, Mihai Pop, „Realități muzicale”, în *Vestitorul* (Oradea), anul XVI, nr. 4, 1940.

Catrina, Constantin, *Idei și momente din viața muzicienilor noștri. Corespondență inedită (1886-1979)*, 2002, ms., în Bibl. UCMR.

Catrina, Constantin, *Note și însemnări despre muzica românească din Transilvania*, în *Țara Bârsei* (Brașov), 2008, nr. 7.

Cosma, Octavian Lazăr, *Hronicul muzicii românești*, vol. 7, București, Editura Muzicală, 1986.

Evocări din trecutul Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” Arad, IPB, subunitatea Arad, 1971.

Ișfan, Nicolae, „Un compozitor”, în *Flamura* (Reșița), 21 februarie 1984, rubrica „Microenciclopedia Banatului”.

George Enescu. Interviuri din presa românească (1898-1946), Ediția a II-a prefațată, îngrijită și adnotată de Laura Manolache, București, Editura Muzicală, 2005.

Monografia Liceului „Ioan Slavici”, fost „Moise Nicoară” din Arad, IP Bucureștii Noi, Arad, 1971.

Oallde, Petru, *Corul din Grădinari*, Reșița, 1973.

Sibianu, Sabin, „Reuniunea de Muzică «G. Dima». Cu prilejul concertului din 22 februarie a.c.”, în *Luceafărul* (Sibiu), anul I, serie nouă, 1 aprilie 1941.

Solomon, Adrian, *Iacob Mureșianu și Blajul*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2007.

Solomon, Adrian, „Serbările și concertele muzicale ale elevilor blăjeni”, în *Țara Bârsei* (Brașov), serie nouă, revistă on-line de cultură, nr. 8/2009.

Stan, Constantin-Tufan, *Societatea Corală „Lira” din Lugoj*, Timișoara, Editura Marineasa, 2005.

Stan, Constantin-Tufan, *De la Reuniunea Română de Cântări și Muzică la Corul „Ion Vidu”. 1810-2010. 200 de ani de cânt coral românesc la Lugoj*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2010.

Stan, Constantin-Tufan, *Aurel C. Popovici Racoviță. Preotul-compozitor și profesorul*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2010.

Stan, Constantin-Tufan, „Aurel C. Popovici-Racoviță, preotul-compozitor și profesorul”, în Lizica Mihuț, *George Enescu și Aradul*, București, Editura Academiei Române, 2012.

Stan, Constantin-Tufan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a, Timișoara, Editura Eurostampa, 2018.

Stan, Constantin-Tufan, „Aurel C. Popovici-Racoviță, compozitorul uitat al Aradului”, în *Analele Aradului* (Arad), anul IV, 2018, nr. 4, supliment, 100 de ani de la Marea Unire, Asociația Națională Arădeană, Colecția „Astra arădeană” – 1863, „Vasile Goldiș” University Press.

Theodoru, Radu, *Urmașii lui Attila*, București, Editura Miracol, 1999.

Velceanu, Iosif, *Corurile și Fanfarele din Banat*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1929.

Academia RPR, Institutul de Istoria Artei, *George Enescu*, coord.: Mircea Voicana, volum apărut sub îngrijirea lui George Oprescu și a lui Mihail Jora, autori: Fernanda Foni, Nicolae Missir, Mircea Voicana și Elena Zottoviceanu, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, 1964.

Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istoria Artei, *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.

George Enescu pe scenele de concert arădene

George Enescu on the Arad Concert Stages

Constantin-Tufan STAN

Prof. dr., Școala Gimnazială de Muzică „Filaret Barbu” Lugoj,
membru al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România

Abstract

The concert of the Orchestra of the Philharmonic Society of Arad on January 21, 1912, held on the stage of the Great Hall of the ‘White Cross’ Hotel, caused some controversy over the name of the Enescu’s performed opus – the first, it seems, in the cultural history of the city on the banks of the Mureș River – even the date being erroneously recorded in the musical historiography. In the ‘Voicana’ Edition of the monumental monograph dedicated to George Enescu, reference is made to the article published in the Arad periodical ‘Tribuna’ (XVI, 1, 1/14 January 1912, p. 9), in which the intention of Iosif Wagner, the Secretary of the Society, was explicitly announced, as well as the intention of Sándor Zellner, the orchestra conductor, to include in the repertoire the Romanian Pastoral [Pastorala Română] (sic!) by George Enescu.

The author, Alfred Hoffman, observes in a footnote, misled by the phrase, that it was the Pastoral-Fantasy [Pastorala-fantezie], whose first audition had taken place in Paris in 1899. Careful reading of the text of the article, which also includes an epistle signed by Enescu – thanking the representatives of the Society for the inclusion in the repertoire of the Romanian Pastoral (a perpetuation of the initial confusion!)–, but is able to dispel any doubt about the name of the work performed in the first audition in Arad: The Romanian Poem [Poema Română] op. 1.

Enescu’s first violin recitals in Arad (December 8-9, 1922) – a city with an obvious cosmopolitan character and the gift of coagulating the spiritual manifestations of Romanian elite, after 1812, in the institutionalized framework conferred by the Pedagogical Institute (Preparandia) and the Theological Institute, under the auspices of the Romanian Orthodox Church – were the premises for stimulating latent organizational powers. The concert chronicles, but also the interviews with Enescu and Nicolae Caravia, published in the local press, transmit unique biographical information to the historian today, useful in the detailed configuration of the chronology of the concert route of the Moldavian Orpheus in the west of the Romanian geographical and cultural space. The Arad audience was also offered valuable information on the compositional work of Enescu, who was writing the opera Oedipus.

Keywords: Arad, ‘The Romanian Rhapsody’, concerts, ‘The King Oedipus’.

Prima audiție a *Poemei Române* la Arad

Concertul Orchestrei Societății Filarmonice din Arad din 21 ianuarie 1912, susținut pe scena Sălii Mari a Hotelului „Crucea Albă”, a generat, de-a lungul timpului, unele controverse privind numele opusului enescian interpretat – primul, se pare, în istoria culturală a urbei de pe malurile Mureșului –, chiar și data fiind precizată în mod eronat de unii autori (20 ianuarie, potrivit lui Pintér Lajos)¹. În Ediția Voicana a monografiei închinată lui George Enescu² se face trimitere la articolul publicat în periodicul arădean „Tribuna”³, în care se anunța explicit intenția secretarului Societății, Iosif Wagner, și a dirijorului orchestrei, Sándor Zellner, de a prelua în repertoriu *Pastorala Română* (sic!) de George Enescu. Într-o notă de subsol (73), autorul, Alfred Hoffman, preciza, indus în eroare de sintagmă, că ar fi vorba de *Pastorala-fantezie*, a cărei primă audiție avusese loc la Paris în anul 1899.

Parcurgerea cu atenție a textului articolului, ce include și o epistolă semnată de Enescu – în care acesta mulțumea reprezentanților Societății pentru includerea în repertoriu a *Pastoralei Române* (Enescu, reluând sintagma, perpetua starea de incertitudine privind numele real al opusului) – este în măsură să risipească orice îndoială cu privire la numele lucrării interpretate în primă audiție la Arad, *Poema Română* op. 1:

„E cunoscut și publicului românesc din Arad frumosul avânt ce l-a luat societatea aceasta de muzică, din concertele simfonice ce au început a fi tot mai căutate și apreciate și de la care n-au lipsit niciodată parte din amatorii și cunoscătorii de muzică ai societății românești. Pătrunși de sentimentele profunde ale artei și animați față de mișcările serioase în legătură cu ultimele ecouri din lumea muzicală, care puneau într-o lumină netăgăduită și câțiva din marii compozitori români, membrii Societății Filarmonice, în persoanele secretarului Societății, d. Iosif Wagner, și d. Zellner, șeful Orchestrei Muzicii Militare locale, s-au gândit să împodobească repertoriul concertelor cu una din strălucitoarele perle ale compozițiilor românești, *Pastorala Română*⁴ de marele maestru George Enescu”.

¹ Pintér Lajos, *Mărturii despre George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1980, pp. 72-73.

² *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 383.

³ *Tribuna* (Arad), anul XVI, nr. 1, 1/14 ianuarie 1912, p. 9.

⁴ Într-un volum dedicat prezenței lui Enescu la Arad, Lizica Mihuț evocă numele opusului enescian (*Poema Română*), în contradicție cu afirmația sa concluzivă (tributară confuziei

În misivă, George Enescu, exprimându-și satisfacția pentru programarea creației sale, amintea că „*Pastorală Română* e cu adevărat una din operele tinereții mele: am scris-o când eram de 16 ani și a fost executată în anul viitor la unul din concertele Collone, în februarie 1898, unde a fost foarte bine primită atât de public, cât și de presă. Acela a fost debutul meu ca și compozitor”. Ne sunt transmise informații indubitabile privind opusul ce urma să fie interpretat la Arad (*Poema Română*), chiar dacă, în loc de *Poema Română*, Enescu se referea, în scrisoarea sa, la o presupusă *Pastorală Română*, de unde și confuzia, preluată și în volumul editat sub egida Academiei Române.

Într-un post-scriptum, autorul articolului din „Tribuna” își exprima rugămintea, adresată comitetului de concert al Societății, „ca, profitând de trecerea marelui maestru Enescu prin Ungaria, să aranjeze unul din concertele sale cu concursul marelui violonist”. Dezideratul melomanilor arădeni nu s-a împlinit, de tranzitul prilejuit de turneul budapestan profitând doar iubitorii de muzică din Lugoj, care l-au avut oaspete, într-un cadru intim, la invitația lui Iosif Willer – prima prezentă a genialului muzician în vestul spațiului românesc.

Enescu va poposi concertistic la Arad abia în 8 și 9 decembrie 1922, continuându-și periplul în vechea urbe din spațiul limitrof bănățean în 22 noiembrie 1923, 17 și 18 iunie 1927, 23 și 24 noiembrie 1929, 6 noiembrie 1931 (când i s-a decernat titlul de Cetățean de Onoare), 17 decembrie 1936, 11 octombrie 1937, 30 noiembrie 1938, 30 aprilie 1942 și 30 martie 1943⁵.

Avalanșa de avancronici și cronici de concert publicate în presa de expresie maghiară arădeană („Függetlenség”, „Aradi Közlöny”, „Arad és Vidéke”) au întreținut confuzia, autorii menționând în unanimitate numele *Rapsodiei I*. Concertul Societății Filarmonice din Arad din 21 ianuarie 1912 a avut-o ca protagonistă pe pianista Maria Scherlag Balcz („*Imperialul*” de Beethoven), *Poema Română* (ultimul punct din program) fiind precedată de *Marș festiv* de Victor Herzfeld și *Fantezie-balet* pentru pian și orchestră de Gabriel Pierné.

generale prezente în presa locală) că la Arad s-ar fi cântat *Rapsodia I* (Lizica Mihuț, *George Enescu și Aradul*, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 20).

⁵ Constantin-Tufan Stan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Timișoara, Editura Eurostampa, pp. 96-103; „George Enescu la Arad”, în *Proceedings of the George Enescu International Musicology Symposium, Bucharest, 2019*, București, Editura Muzicală, 2019, pp. 262-267.

Primele concerte la Arad

Un laconic anunț al concertelor din 8 și 9 decembrie 1922, care urmau să aibă loc la Palatul Cultural din Arad, a fost publicat în periodicul local „Solidaritatea”⁶, detalii fiind puse la dispoziția publicului în nr. 14 (p. 3) al aceluiași ziar:

„Maestrul Enescu, violonist cu reputație mondială, pe care publicul orașelor mari din lumea întreagă l-a proclamat superior chiar lui Bronisław Huberman și Vecsey, va da, în 8 și 9 decembrie, câte un concert în Arad. Maestrul, fiind invitat la Arad pentru două seri, va avea întregul public arădean prilejul să-l asculte. Enescu și-a terminat studiile la Paris. Grație excepționalelor lui calități artistice, Enescu are marea favoare de-a fi foarte apreciat de Curtea Regală Română, care-l consideră ca pe-un membru al ei. De ani de zile n-a fost la Arad un artist de talia lui”.

Ca într-o succesiune gradată a unui expresiv crescendo, într-unul din numerele următoare ale „Solidarității” (nr. 17, p. 1: *Maestrul G. Enescu la Arad*) au fost prezentate câteva repere biografice și componistice:

„Azi, vineri, și mâine, publicul arădean va avea rarul, fericitul prilej de a-l primi, de a-l sărbători și de a se lăsa vrăjit de arcușul magic al lui George Enescu, care e o mândrie a neamului românesc și unul dintre titanii muzicii contemporane.

Era copil încă pe vremea când faimoasa Orchestră «Colonne» din Paris i-a executat primele compoziții muzicale, întrunind însușiri uimitoare: strălucit dirijor, stăpân desăvârșit pe tainele arcușului, compozitor uriaș, Enescu, pornind din Paris, capitala artei, a cucerit lumea. Un mare critic muzical francez scrie despre *Simfonia a III-a* a acestui român că e un fel de *Divina Comedia* a muzicii.

Cu toate triumfurile muzicale, pariziene și mondiale, pe care nu le-a căutat, Enescu nu și-a uitat o clipă de țara care l-a dat lumii. A iubit această Românie în anii ei lungi și bogați de pace, și în zilele-i tragice n-a părăsit-o. N-a fost mișcare muzicală în țara noastră care să nu fi avut sprijinul întreg al lui G. Enescu. Câți orfani și văduve de război nu și-or fi curmat foamea cu pâine ori mălai cumpărat pe banii smulși din pungile bogaților de arcușul fermecat al lui Enescu în Iașul bejeniei, în Moldova suferințelor și mântuirii noastre?

Românii din Arad vor putea saluta și sărbători astă-seară, la Palatul Cultural, în persoana lui George Enescu, pe un uriaș muzician și pe un mare, generos și curat Român”.

⁶ *Solidaritatea* (Arad), anul I, 1922, nr. 11, 13, p. 3.

Primele impresii, înainte de concert, s-au constituit într-o profundă dezamăgire, cronicarul subliniind lipsa de reacție a publicului românesc, dar și a organizatorilor la prima prezență a maestrului la Arad:

„Sunt trecute două săptămâni de când s-au anunțat, în ziarele din Arad, concertele Enescu pentru 8 și 9 dec.

Era firesc și nu mă puteam aștepta decât la o aglomerație după bilete, la o însuflețire ca și cea trezită la publicul arădean de cea dintâi trupă românească de teatru în primăvara anului 1919.

Era firesc, credeam. Și mă-ntreb, de ce nu-i așa? De ce s-au vândut abia câteva bilete, ce-i motivul acestei indiferențe de neiertat, din punct de vedere artistic, patrio-tic românesc? Ce-i? *Publicul nu știe cine-i Enescu*. Nu știe, și asta-i și mai dureros. Să ai, tu, neam românesc, un singur Enescu și să nu-i știi de nume! Să fie sprijinită o dnă Peteu, pretinsă «artistă lirică», trupe de operetă de mâna a doua pleacă din Arad cu frumoase succese, și Enescu să aibă sala goală! Ne dăm seama oare, noi, românii, de mândria ce ne poate cuprinde că avem un Enescu, artist care ori în care capitală a lumii ține concerte, lumea aleargă nebună. Și Aradul nu-i dă sprijinul, fiindcă nu știe cine-i Enescu, nu știe aprecia adevărata artă.

La Cluj, Timișoara, Lugoj, concertele lui au fost adevărate sărbători, l-au primit ca pe-un prinț al artei, cu flori, entuziasm și adâncă înțelegere, și-aici abia dacă vor fi câțiva oameni dornici de muzică.

E un simptom trist pentru Arad și-o convingere mai mult că ne trebuie încă multă, multă cultură și pricepere pentru ce-i cu adevărat frumos și artistic”⁷.

În ziua sosirii la Arad (8 decembrie), în preludiul primului concert, Enescu a acordat presei arădene un scurt interviu, consemnat de Ion Dumitriu în „Solidaritatea”⁸:

„De vorbă cu maestrul Enescu

Astăzi, cu trenul de Timișoara, a sosit maestrul Enescu pentru prima oară în orașul nostru. La gară a fost întâmpinat de d. primar și câțiva admiratori ai Domniei Sale.

La ora 5, împreună cu d. director al Palatului Cultu-ral, am făcut o vizită maestrului la Hotel «Central», unde are camera reținută.

Ne-a primit foarte prietenos și ne-a spus că este satisfăcut de succesul concertelor pe care le-a dat în Caransebeș, Lugoj și Timișoara.

Întrebându-l dacă a mai cântat vreodată în orașele din Ardeal, Banat și actuala Ungarie, ne-a spus că a cântat la Budapesta, la Seghedin și, în

⁷ TB, „Concertul Enescu”, în *Solidaritatea* (Arad), anul I, 1922, nr. 17, p. 2.

⁸ *Solidaritatea* (Arad), anul I, 1922, nr. 18, p. 1.

1912, la Lugoj, unde afişele erau tipărite jumătate ungureşte, jumătate româneşte.

L-am rugat să ne mai spună ce proiecte mai are pentru sezonul de iarnă și ne-a spus că, începând de la finele lui decembrie, are angajamente în America, nu ca viorist, ci ca dirijor pentru orchestra din Philadelphia, cu care va face un turneu în orașele care n-au orchestră.

Între timp însă, maestrul va da concerte de vioară, căci, spune Domnia Sa, este foarte cunoscut în America.

În drum spre Philadelphia va trece prin Paris, unde se va opri numai două zile, să-și vadă numeroasele prietenii și să dea un concert.

Îmbarcarea în vapor se va face în portul francez Cherbourg. Între altele, maestrul a binevoit să ne spună că, de câțiva ani, și-a împărțit timpul astfel: 7 luni pentru compoziție, muncind 7-8 ore pe zi, și 5 luni pentru vioară, muncind 5-6 ore pe zi.

Pentru ca să aibă liniștea necesară pentru compoziție, se retrăsese în Elveția, dar diferența de valută l-a readus la Sinaia, unde se simte foarte bine. Moșia Domniei Sale din județul Dorohoi, locul său natal, este muncită în tovărășie cu câteva rude, căci n-are nici frate, nici soră, ci numai rudeni.

Vorbind despre compozițiile Domniei Sale, ne-a declarat că, din ce în ce, spiritul românesc se simte mai pronunțat în operele sale.

Întrebându-l dacă-i mai plac și mai face colecții de lucruri de artă românească, ne-a răspuns apăsător că azi le iubește mai mult ca oricând.

Nevoind să-i turburăm prea mult liniștea, ne-am luat rămas-bun, urându-i succese desăvârșite în noua muncă ce o depune pentru înălțarea artei române în ochii lumii”.

Semnatarul cronicii concertului, Ion Dumitriu⁹, aducea un elogiu artei violonistice enesciene:

„S-a vorbit atât de mult despre arta maestrului Enescu în ceea ce privește execuția tehnică și puterea de interpretare a celor mai dificile și subtile bucăți de concert, încât e greu să se mai găsească ceva nou de spus.

Nu putem însă tăcea și a nu remarca minunata execuție a celei mai grele bucăți din program: *Introduction et Rondo Capriccioso* de Saint-Saëns, unde maestrul trece, cu o ușurință uimitoare, peste dificultățile tehnice ale compoziției și redă, cu o măiestrie rară, înțelesul bucății.

Nu s-a văzut pe față-i nicio fibră încordată la marile încercări întâlnite în timpul *Capriciului*, nicio efortare a arcușului, ci a trecut peste ele senin și sigur.

⁹ *Solidaritatea* (Arad), anul I, 1922, nr. 19, p. 2.

I se poate spune, cu drept cuvânt, cel mai bun executor și interpret al subtilului compozitor francez Saint-Saëns.

Finețea *Précieuse*-i de Couperin/Kreisler ne-a redat-o cu o eleganță impresionantă, iar cu *Sicilienne et Rigaudon* de Francoeur/Kreisler a fascinat întreaga sală.

Apoi, desăvârșita execuție a primelor bucăți din pro-gram: *Sonata în Re major* de Händel și frumoasa *Romanță în Sol major* de Beethoven și *Aria pe coarda sol* de Bach ne-a întărit convingerea că talentul maestrului este multilateral și poate interpreta, cu aceeași perfecțiune, atât clasicii germani, cât și rafinații compozitori moderni.

Execuția pe coarde duble și pizzicato-urile ce au intervenit în bucățile programului de aseară ne-au dat o idee deplină de talentul nemăsurat de mare al maestrului.

Finețea cu care lasă și duce arcușul pe coarde și mai ales «finișul» i-a lăsat în uimire pe toți artiștii cunoscători din localitate și se adevărește că mișcarea gleznei mâinii a școalei germane nu dă eleganța arcușului și splendidele finișuri ca mișcarea cotului a școalei franceze.

Sala i-a făcut ovațiuni prelungite și l-a încărcat cu flori”.

În același număr și pe aceeași pagină a periodicului arădean, I. Dumitriu publica și un mic interviu luat pianistului Nicolae Caravia, partenerul lui Enescu:

„Aseară, după concert, având prilejul să-l întâlnesc pe d. Caravia, profesor la Conservatorul din București, între alte amintiri pe care i-am spus că le am despre dânsul, l-am rugat să ne schițeze programul ce-l are pentru sezonul de iarnă. Foarte prietenos, ne-a spus că, de la Arad, maestrul Enescu mai dă un concert la Alba Iulia și două la Sibiu. De acolo se duce împreună, la București, cu maestrul, să-și pregătească plecarea în America, iar Domnia Sa, plecarea la Leipzig, în Germania, unde este chemat a da o serie de concerte de pian și să se perfecționeze în interpretarea clasicilor germani.

La primăvară, în Duminica Paștilor, maestrul începe o nouă serie de 80 [de] concerte în toate orașele României. Seria actuală de concerte a fost numai de 15.

Am aflat apoi că, în adevăr, maestrul Enescu pune pe muzică celebra tragedie a lui Sofocle: *Oedip rege*.

Fiind orele înaintate, m-am retras pentru a le lăsa timpul necesar odihnei și reconfortării”.

Dintr-o amplă cronică, semnată cu pseudonimul Judex¹⁰, aflăm detalii despre programul celui de-al doilea concert și modul în care a fost sărbătorit Enescu cu prilejul primului său popas muzical la Arad:

„Sâmbătă seara, maestrul Enescu, în fața unei săli care *trebuia să fie mai plină*, a cântat al doilea concert al său în Arad.

Începând programul cu *Sonata în Sol major* de Leclair, ne-a impresionat cu execuția ultimelor două părți, cu frumoase, bogate și energice variații.

Partita în re minor de J. S. Bach, pentru violină solo, a dat prilej tuturor cunoscătorilor să aprecieze talentul maestrului și să se convingă că renumele mondial al lui G. Enescu este binemeritat. Este o bucată de mare încercare pentru un violonist, pentru că în ea se întâlnesc toate dificultățile tehnice ale viorii și, pe lângă aceasta, nefiind acompaniată de pian, ca să țină atenția încordată a sălii, trebuie ca artistul să înțeleagă perfect bucată, pentru ca să o trăiască, și cu căldura sufletului său să-l încălzească pe al auditorilor.

Ajungând la *Havanaise* de Saint-Saëns, această perlă a muzicii, fină și exotica, maestrul a fascinat sala prin desăvârșita-i artă de a executa cu o ușurință emoționantă variațiile grele pe duble coarde în sextă, flageolele lângă căluș, pe coarda mi, trecerile de la forte la pianissimo, de la allegretto impetuoso la andantele lasciv. Această bucată a fost aceea care a plăcut mai mult și a cucerit și inimile cele mai reci și sufletele cele mai neîncrezătoare.

Punctul al patrulea din program, compus din *Folie d'Espagne* de Corelli și de strălucitul *Menuet-Porpora* de Kreisler, a încoronat succesul moral al concertului. În *Porpora*, unde se ajung momente când trebuie să cânte pe toate patru coardele, concentrarea artistului trebuie să ajungă la un maximum. Am urmărit înadins să vedem vreo încordare pe fața maestrului sau vreo sforțare a arcușului, dar n-am reușit să găsim. A trecut așa de liniștit peste piedicile grele ale bucății, încât și acei ce mai cred că numai acrobatica viorii este talent nu au mai avut ce spune. Și, ca să-i mulțumească și mai mult pe aceștia, a cântat suplimentar o partitură paganiniană, în care i-a pus în uimire. Sala i-a făcut îndelungate și călduroase ovații după fiecare bucată.

Din partea dlui primar a primit un frumos buchet de flori, din partea dlui și dnei Dumitriu, profesori, a primit o admirabilă pernă cu motive bănățene țesute în argint, din partea dnei Mihulin, un admirabil opreg bănățean brodat în relief cu fir de aur, iar din partea Liceului de Fete, prin stăruința drelor profesoare Tulia Bogdan și El. Damian, a primit

¹⁰ „Al doilea concert al maestrului G. Enescu”, în *Solidaritatea* (Arad), anul I, 1922, nr. 20, p. 2.

o pereche de admirabile oprege din regiunea de nord-vest a Banatului, țesute cu frumoase motive românești, în argint. Din partea dnei Juszt, a primit o minunată coroană de lauri.

Maestrul a plecat impresionat de căldura cu care a fost primit și mai ales de frumoasele daruri ce a primit în semn de admirație din partea arădenilor. Păcat că din așa-zisa inteligență a Aradului n-am observat decât un număr prea redus. În special dintre dnii avocați, nu știu dacă au fost doi sau cel mult trei. Care-o fi cauza?

La pian, dl profesor Caravia a contribuit mult la perfecțiunea executării concertului”.

Popasurile concertistice ale lui George Enescu la Arad, urbea care a avut darul de a coagula manifestările spirituale ale românilor, desfășurate, după 1812, în cadrul instituționalizat conferit de Institutul Pedagogic (Preparandia) și cel Teologic, aflate sub oblăduirea Bisericii Ortodoxe Române, s-au constituit într-un reper exponențial pentru noi abordări în muzica cultă românească și un imbold pentru tinerii interpreți și creatori aflați la fruntariile apusene ale „plaiului mioritic”.

BIBLIOGRAFIE

Mihuț, Lizica, *George Enescu și Aradul*, București, Editura Academiei Române, 2012.

Pintér, Lajos, *Mărturii despre George Enescu*, București, Editura Muzicală, 1980.

Stan, Constantin-Tufan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Timișoara, Editura Eurostampa, 2018.

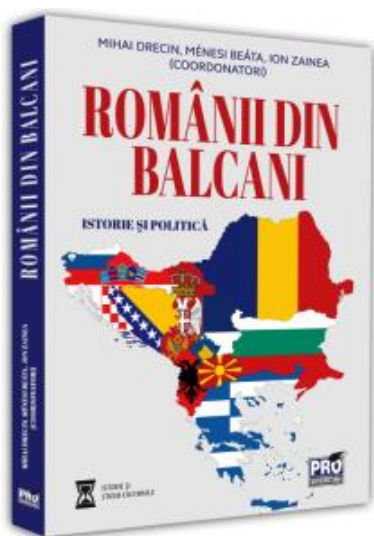
„George Enescu la Arad”, în *Proceedings of the George Enescu International Musicology Symposium, Bucharest, 2019*, București, Editura Muzicală, 2019.

Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istoria Artei, *George Enescu. Monografie*, coord.: Mircea Voicana, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

V. RECENZII BOOK REVIEWS

***Românii din Balcani. Istorie și politică,*
Mihai Drecin, Méneși Beáta, Ion Zainea (coordonatori),
București, Editura Pro Universitaria, 2020, 323 p.**

*Diana BUNACIU
Consiliul Județean Arad*

Cele patru capitole ale volumului sunt prefațate de un cuvânt înainte, care, transferându-ne în atmosfera anului 1918, incită cu o replică extrasă din „poemul Unirii”, a lui Zaharia Bârsan: „Mamă! Pe mine m-ai uitat!”.

Volumul reprezintă rezultatul Sesiunii Științifice Internaționale „Românii din Balcani (sec. al VIII-lea – sec. al XXI-lea)”, organizată de către Departamentul de Istorie a Universității din Oradea, în zilele de 10-12 mai 2019.

Primul capitol al volumului grupează trei studii sub titlul generic „Imaginar și Istorie”.

Regăsim aici un studiu al lui Sorin Șipoș, despre felul în care realitățile din spațiul românesc sunt relatate de călătorii străini care au traversat Țările Române între 1710-1810. Autorul susține că din relatări transpare o oarecare simpatie a călătorilor străini față de românii confrunțați cu corupția, disprețul și tirania sus-pușilor, iar această simpatie este alimentată și de originea romană a românilor și de limba vorbită de aceștia, o limbă ca o insulă într-o mare slavă.

O continuare organică a acestei cercetări aparține lui Ion Eremia și Liliana Rotaru, care analizează descrierile de călătorie ale slaviștilor din Rusia referitoare la românii din Balcani. Concluzia studiului este că sursele

istorice narative din secolul XIX – începutul secolului XX prezintă românii din Balcani, într-un registru diferit de aprecierile contemporanilor noștri.

Capitolul se încheie cu cercetarea lui Ion Zainea și Ménesi Beáta, cu privire la reflectarea românilor din Balcani în paginile revistei „Familia” din Oradea în perioada 1865-1906. Discutăm aici despre un portret tușat de probabil una dintre cele mai consistente publicații românești de dincoace de Carpați, cu un caracter enciclopedic.

Al doilea capitol pune în dezbatere probleme de conștiință și identitate națională. Nistor Barbu realizează un interesant corolar al momentului capital din istoria scrisului în aromână. Reținem primul text aromân, datând din 1731, inscripția lui Nectarie Târpupe o gravură în lemn, descoperită în satul Ardenița, din Albania: „Viryiră, muma al Dumnedă, oră tră noi pecătoșii” („Fecioară, mama lui Dumnezeu, roagă-te pentru noi păcătoșii”).

Mirela Mocanu, continuă incursiunea în spațiul lexical aromân în eseu: „Biserica grecilor din Alba-Iulia”. Prezența grecilor a fost semnalată în Transilvania într-o bulă papală din 15 decembrie 1839. Comunitățile puternice se bazează pe biserici puternice, ceea ce a determinat într-un mod natural edificarea primei biserici grecești în Alba-Iulia.

„Conștiința de neam și conștiința națională la aromâni în epoca modernă” este studiul semnat de Stoica Lazăr. Este accentuată originea comună a urmașilor romanității răsăritene (aromâni sau români balcanici și daco-români, respectiv a poporului român din spațiul geografic și administrativ românesc). Reținem instituțiile culturale aromâne, presa aromână și faptul că la începutul sec. XX diplomația română începe să se preocupe sistematic de soarta aromânilor balcanici.

Studiul intitulat „Prolegomene la statutul de minoritate națională al aromânilor din Albania”, a lui Viorel Stănilă, schițează statutul juridic al aromânilor din Albania. Autorul descrie politica antiminoritară albaneză începând cu 1925, măsurile vexative la adresa sistemului de învățământ în limba română pentru aromâni și face o incursiune în planul diplomatic bilateral București-Tirana după al Doilea Război Mondial.

Capitolul se încheie cu o incursiune în istoria orală a românilor istrieni din Croația, realizată de Gheorghe Vasile Petrilă, Ovidiu Bogdan Gabor și Constantin Liviu Demeter, toți artiști fotografi orădeni.

Articolul este o recapitulare a experiențelor celor trei în Istria, unde au ajuns cu o finanțare a Ministerului pentru Românii de Pretutindeni. Reținem în mod special faptul că expresia de istroromâni este folosită doar în România, în mediul științific și academic, în vreme ce în Croația aceștia își spun vlaski.

Al treilea capitol se referă la politică, economie și societate la românii balcanici. Mihai Drecin, abordează subiectul „Aromânii și evreii, primii bancheri ai Europei Centrale (sfârșitul secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX)”. Cercetarea dezvoltă bancheții cei mai importanți ai Europei, de origine aromână, care își pun amprenta asupra dezvoltării financiare a Europei Centrale și de Vest, fie că vorbim de Frankfurt, Paris, Londra, Viena, Budapesta sau București.

În comunicarea „Activitatea politică a macedoromânului Alexandru Mocioni”, Doru Sinaci schițează portretul uneia dintre personalitățile reprezentative ale românilor din Ungaria și Transilvania în ultima parte a secolului XIX. Alexandru Mocioni a propus un program politic în care pledează pentru recâștigarea autonomiei Transilvaniei.

Ion Solcanu, în „Gimnazii, Școli normale și licee în limba română înființate și subvenționate de Guvernele de la București pentru aromânii din Grecia (1880-1900)”, afirmă că după 1864 statul român a finanțat școli române în Grecia, la solicitarea comunității aromâne de acolo, suportând cheltuielile cu salariile cadrelor didactice și a materialelor didactice. Consecința a fost dezvoltarea unei elite intelectuale.

Emanuil Ineocan abordează tema „Misiunea delegației aromâne în capitalele europene”. Sunt prezentate eforturile diplomației aromâne pentru obținerea de garanții privind drepturile aromânilor din partea marilor puteri, care să poată sancționa orice încălcare a drepturilor lor de către subiecții statali balcanici.

Corneliu Pădurean abordează o cercetare cu privire la Consiliul Național Român din Vârșeț, care în anul 1918 era un centru de plasă în partea maghiară a Austro-Ungariei. Este relevat faptul că românii din plasa Vârșeț erau conectați în perioada de dinainte a Marii Uniri la structurile naționale coordonate de la Arad.

Delia Cora încheie acest capitol al volumului cu considerații despre „O revistă macedo-română în Bucureștiul interbelic în 1926”. Studiul are la bază analiza celor 7 numere, din aprilie, noiembrie, decembrie 1926, a revistei „Ecoul Macedoniei și României”.

Cel din urmă capitol tratează situația minorității românești între Balcani și Europa Centrală. Gabriel Moisa și Livia Bucur, în „Comunitatea românilor din Ungaria sau despre o *cădere* în Balcani”, abordează situația recensământului din Ungaria din perspectiva Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria. Reacționând la rezultatele alegerilor locale din 13 octombrie 2019, autorii constată că unii dintre reprezentanții aleși ai minorității române nu au nicio legătură cu aceasta.

Anatol Petrencu abordează tematica trăsăturilor distincte în „Relațiile româno-iugoslave în perioada 1965-1980”. Ajunge la concluzia că relațiile româno-iugoslave, prin comunicarea frecventă între cei doi șefi de stat, Ceaușescu și Tito, au fost mai bune decât relațiile României cu alte state balcanice. Între cei doi lideri au existat puncte comune, care au creat afinități.

„Comunitatea românilor din Ungaria. Organizarea lor comunitară”, semnată de Gabriel Moisa, realizează o cronologie a evoluției instituțiilor românești din Ungaria. Constată că la ședințele Autogovernării pe țară a românilor din Ungaria, discuțiile au loc exclusiv în limba maghiară. Aceasta demonstrează faptul că unii dintre lideri nu cunosc de fapt limba română.

În final, apreciem că volumul poate să contribuie la o mai bună cunoaștere a comunităților românești din Balcani.

ANALELE ARADULUI

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

ASPECTE GENERALE

Revista „Analele Aradului”, parte din colecția editorială „ASTRA ARĂDEANĂ – 1863”, apare sub egida „Asociației Naționale Arădene pentru cultura poporului român”, cu o periodicitate anuală, fiind deschisă studiilor, articolelor, comentariilor, analizelor, opiniilor și cercetărilor, structurate în următoarele secțiuni:

- I. Istorie;
- II. Biserica și Școala;
- III. Societate, Antropologie Culturală și Etnografie;
- IV. Medalioane;
- V. Recenzii de carte.

Societatea Culturală „Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român – ASTRA arădeană 1863” a fost înființată la 17 mai 2014, la inițiativa următorilor membri fondatori: ÎPS Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscopul Aradului, prof. univ. dr. Aurel Ardelean, președintele fondator al Universității de Vest „Vasile Goldiș” Arad, ing. dr. Gheorghe Falcă, primarul municipiului Arad, dr. Doru Sinaci, directorul Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad, prof. Ioan Traia, Muzeul Satului Bănățean, Timișoara și dr. Emil Arbonie, Centrul de Studii de Istorie și Teorie Literară „Ioan Slavici” UVVG Arad.

Instituții organizatoare / parteneri: Consiliul Județean Arad, Primăria Municipiului Arad, Centrul Cultural Județean Arad, Centrul Municipal de Cultură Arad, Arhiepiscopia Aradului, Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, Complexul Muzeal Arad, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, ASTRA arădeană – 1863, Centrul de Studii de Istorie și Teorie Literară „Ioan Slavici” Arad, Universitatea „Aurel Vlaicu” Arad, Asociația „Ștefan Cicio-Pop” Arad, Colectivul Monografic Județean, Societatea de Științe Istorice din România, filiala Arad.

CERINȚE LEGALE

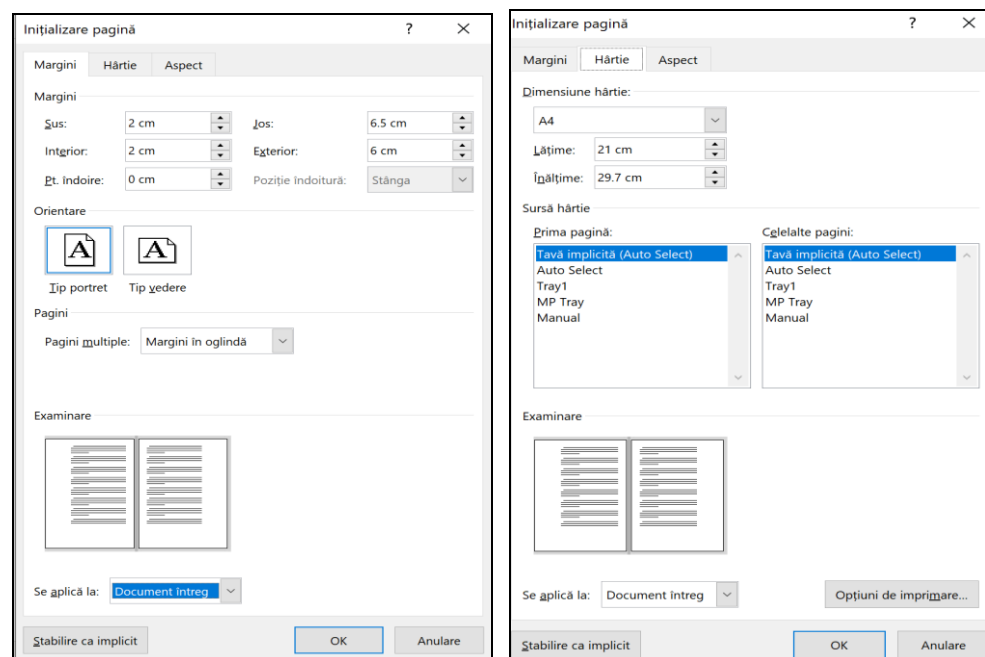
Autorii sunt responsabili pentru acuratețea conținutului lucrării, a bibliografiei utilizate, precum și de aspectele etice implicite. Autorii garantează că manuscrisul nu a mai fost publicat și nici nu va fi înaintat spre publicare altei reviste. Dreptul de autor trece asupra revistei „Analele Aradului”.

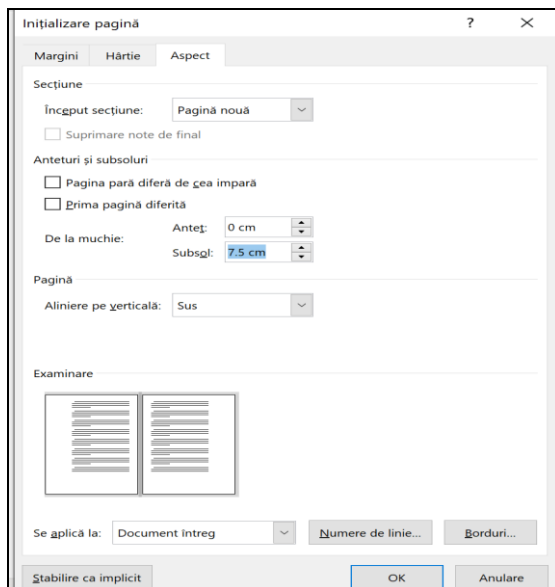
OPEN ACCESS

Preluarea, adaptarea și republicarea articolelor se poate face liber, cu respectarea Protocolului Open Access: lucrările pot fi preluate și adaptate în mod liber, cu condiția menționării/citării sursei și a specificării eventualelor modificări.

REDACTAREA ARTICOLELOR

- **MANUSCRISUL** pe suport electronic va fi redactat cu editorul Word și font Times New Roman, mărime literă: 12, paragraf: la un rând, format pagină: A4, margini (sus: 2 cm, jos: 6,5 cm, interior: 2 cm, exterior: 6 cm), aliniat stânga-dreapta (justify), lățime: 21 cm, înălțime: 29.7 cm, format: A4. Pagini multiple: Margini în oglindă. Subsot: 7,5 cm.

- **TITLUL:** font Times New Roman, corp de literă: 14, bold, centrat. Sub titlul în limba română, la un rând, se va plasa traducerea acestuia în limba engleză.

- **NUMELE AUTORULUI:** font Times New Roman, corp de literă: 12, italic, dreapta, numele cu majuscule. Sub prenumele și numele autorului se trece gradul didactic sau funcția, instituția, localitatea;

- **REZUMATUL:** se acceptă doar rezumate redactate în limba engleză. Acesta trebuie să fie concis și, totodată, să ofere suficientă informație referitoare la studiul inclus. Rezumatul nu trebuie să depășească 10 rânduri (aproximativ 100 cuvinte). Referințele la literatura de specialitate sau trimiterile la tabele și figuri din lucrare nu sunt permise în cadrul rezumatului. Setări rezumat: font Times New Roman, corp de literă: 10, italic, la un rând.

- **CUVINTE-CHEIE:** rezumatul va fi urmat de minim 5 cuvinte cheie în limba engleză. Setări cuvinte-cheie: font Times New Roman, corp de literă: 10, italic, la un rând.

- Structura de bază a unei lucrări științifice trebuie să includă 4 secțiuni, sumarizate cu acronimul **IMRAD**¹, respectiv: **I**ntroducere (ce dorim să studiem?), **M**etodă (cum s-a realizat studiul?), **R**ezultate (ce s-a constatat?), **D**iscuții (ce semnificație au constatările?), la care se adaugă concluziile.

¹ G. M. Hall, *How to Write a Paper*, Londra, BMJ Books, 2003, p. 51.

- **TABELE ȘI FIGURI:** trebuie să fie numerotate și însoțite de titlu/explicație, cu referire în textul lucrării (se adaugă și sursa de unde au fost preluate);

- **NOTE DE SUBSOL:** font Times New Roman, corp de literă 10 pt., aliniat stânga-dreapta (justify), la un rând.

Notele de subsol cuprind trimiteri exacte la lucrările și izvoarele utilizate și prezintă o garanție științifică a lucrării, având în vedere următoarea structură:

- autorul/autorii (prenume și nume, cu caractere drepte și virgulă numai între autori), titlul lucrării (caractere cursive, italice), coordonatorul lucrării (adăugând la prenume și nume, în paranteze, coord., ed. sau eds., după caz), volumul (dacă este cazul), locul de apariție, editura, anul apariției lucrării citate și pagina sau paginile din care se citează;

- când lucrarea citată apare într-un periodic, autorul/autorii (prenume și nume, cu caractere drepte și virgulă numai între autori), titlul studiului (în ghilimele), în titlul periodicului (italic), locul de apariție (între paranteze), anul calendaristic, numărul, ziua și luna (dacă este cazul), pagina sau paginile.

- dacă trimiterea la sursă este un document, se va specifica arhiva unde se află, fondul, pachetul, fila;

- dacă referința constă într-un manuscris, se va specifica autorul (dacă este cunoscut), titlul, locul unde se păstrează, fondul, numărul manuscrisului, fila.

- dacă referința include accesarea unui sit Internet, se vor specifica următoarele: prenume și nume (dacă este cazul), titlul, on line, link Internet, accesat la data de ...

- **BIBLIOGRAFIA:** include toate izvoarele și lucrările utilizate de autor. Bibliografia va fi plasată la sfârșitul articolului.

Setări bibliografie:

- Pentru volume: în ordine alfabetică după numele autorului, urmat de prenume, titlul lucrării, locul publicării, editura, anul apariției.

- Pentru articole în periodice și volume colective: numele autorului, urmat de prenume, titlul lucrării (în ghilimele), în numele periodicului/volum colectiv (italic), locul publicării (trecut între paranteze), editura, anul apariției, anul calendaristic, numărul, ziua și luna (dacă este cazul), pagina sau paginile.

- **Resurse Internet:** - nume, prenume (dacă este cazul), titlul, on line, link Internet, accesat la data de ...

Exemplificare:

Angelescu, Teodor B., *Istoria lumii*, București, Editura Național, 2018.

Bujor, Viorel, Popescu, Ion, *Națiunile*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007.

Cutean, S., *Pedagogie*. [online] Academia.edu, disponibil la: <https://www.academia.edu/17628265/Constantin_Cucos_Pedagogie> [accesat 19 august 2020].

Popescu, Ion, „Despre țară”, în *Analele Aradului* (Arad), anul I, nr. 1, 2015, pp. 117-129.

- **ANEXE:** pot include izvoare inedite, reproduse integral sau parțial, hărți, grafice, liste cronologice, ilustrații, desene, cu referință în textul studiului.

- În urma solicitărilor, Consiliul editorial pune la dispoziția celor interesați, documentul Template pentru utilizarea corectă a punerii în pagină.

TRANSMITEREA MANUSCRISELOR

Articolele se vor trimite în fișier Word (însoțite de o versiune PDF) la următoarele adrese de email:

- Corneliu Pădurean <corpad@gmail.com>
- Doru Sinaci <dorusinaci3@yahoo.com>
- Ioana Nistor <ioananistor2003@yahoo.com>
- Gabriela Marco <mgabi16@gmail.com>

sau pe suport electronic (CD, DVD, stick memorie).

CONSILIUL EDITORIAL

ISSN 2457-9939
ISSN-L 2457-9939